



Mannen en gelijkheid

Handelingen van de conferenties

Man en verandering:

de rol van de mannen in de gelijkheid van mannen en vrouwen (9-10 september 2005)

Samenwerken aan gelijkheid:

mannen als dragers van verandering? (7 maart 2006)

Geweld: een mannenzaak!

De rol van mannen in het voorkomen en eindigen van geweld (7 april 2006)



Uitgever:

Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
Ernest Blerotstraat 1
1070 Brussel
T 02 233 41 75 – F 02 233 40 32
gelijkheid.manvrouw@meta.fgov.be
http://www.igvm.fgov.be

Auteurs:

Christian Anglada
René Begon
Daniël Bollen
Fabienne Bister
Fabrice Buschini
Martine Corbière
Bruno De Lille
Christian Dupont
Ignace Glorieux
Françoise Goffinet
Jeff Hearn
Pascale Jamouille
Michael Kaufman
Michael S. Kimmel
Suzana Koelet
Laure Lantier
Susanne Lorenz
Fabio Lorenzi-Cioldi
Roland Mayerl
Laura Merla
Veerle Pasmans
Sophie Pioro
Gratia Pungu
Hugo Swinnen
Nico van Oosten
Jessie Vandeweyer

Eindredactie:

Geraldine Reymenants

Vertaling:

Jan Droessart
Julie Wuytens
Production NV

Lay-out en druk:

Alta NV

Verantwoordelijke uitgever:

Michel Pasteel – Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

Depotnummer:

D/2007/10.043/2

Inhoudstafel

Inleiding	5
1. De rol van mannen in gendergelijkheid	9
1.1. Michael S. Kimmel – Gendergelijkheid: niet alleen voor vrouwen	9
1.2. Jeff Hearn – Mannen kunnen om verschillende redenen geïnteresseerd zijn in gendergelijkheid: een selectief overzicht	17
1.3. Sophie Pioro – De rol van mannen in de gelijkheid: studies over mannen en mannelijkheid. Een onderzoek in drie Europese landen	27
1.4. Martine Corbière – Mannelijke weerstand tegen verandering: de case van mannen in de politiek en de administratie	33
2. Identiteit, representatie en stereotypen	41
2.1. Fabio Lorenzi-Cioldi en Fabrice Buschini – ‘Met ons, maar niet onder ons’: een paradox van de positieve discriminatie	41
2.2. Pascale Jamouille – Mannen, vaders en risicogedrag	49
3. Combinatie privéleven - professioneel leven	53
3.1. Hugo Swinnen – Werkende vaders, zorgende mannen: zoeken naar hefbomen voor het gender-neutraal maken van taken binnen huishouden en gezin	53
3.2. Suzana Koelet – Standvastige verschillen: verklaringen voor de blijvende ongelijke verdeling van het huishoudelijke werk in de Vlaamse gezinnen	57
3.3. Jessie Vandeweyer en Ignace Glorieux – Werken of loopbaanonderbreking: een wereld van verschil? Veranderingen in het tijdsgebruik van mannelijke onderbrekers	63
3.4. Laura Merla – Vaders die hun professionele inzet verminderen om voor een kind te zorgen	75
3.5. Françoise Goffinet, Laure Lantier en Veerle Pasmans – Gendergelijkheid waarborgen door middel van vaderschapsverlof	81
3.6. Fabienne Bister – Voor een realistischere combinatie privéleven - beroepsleven	83
4. Geweld	85
4.1. Michael Kaufman – De zeven P’s van mannengeweld	85
4.2. Nico van Oosten – Jongens en mannen en de preventie van huiselijk geweld	91
4.3. Christian Anglada en Susanne Lorenz – De behandeling van geweldplegers: private en publieke beperkingen	97
4.4. Roland Mayerl – Maatregelen tegen geweld: insluiting van mannen	103
4.5. Daniël Bollen – De Witte Lintjescampagne: een campagne in evolutie	105
4.6. René Begon – De Witte Lintjescampagne in Wallonië	111
Referenties	117
De auteurs	123
Bijlagen	127
1. Lijst van deelnemers	127
2. Inleiding door Bruno De Lille, 9-10 september 2005	129
3. Conclusies door Gratia Pungu, 9-10 september 2005	131
4. Conclusies door Minister Christian Dupont, 7 maart 2006	133
5. Charter ‘Mannen engageren zich voor de gelijkheid van vrouwen en mannen’	137

Inleiding

Sinds de jaren 1960 is de samenleving steeds meer geëvolueerd naar gendergelijkheid, maar deze evolutie is aan het begin van de 21^{ste} eeuw nog niet voltooid. In eerste instantie werd vooral aandacht besteed aan vrouwen: vrouwenbewegingen ijverden voor gelijke rechten voor vrouwen en mannen; (positieve) acties en wetgeving werden ontwikkeld om de ongelijkheden van vrouwen recht te trekken; vrouwenstudies wilden vanuit een wetenschappelijke invalshoek meewerken aan de emancipatie van vrouwen... Mannen bleven in dit proces vaak buiten beeld.

Hierin kwam recent verandering. In genderstudies worden de constructies van vrouwelijkheid én mannelijkheid onderzocht en met mannenstudies werd een discipline ontwikkeld die specifiek over mannen handelt. In het maatschappelijke veld ontstonden bewegingen die zich richten op de rechten en maatschappelijke positie van mannen. In de politieke arena werden beleidsmaatregelen ontworpen die ook mannen ten goede kwamen, zoals vaderschapsverlof, loopbaanonderbreking en arbeidsduurvermindering. Er vond ook een verschuiving plaats van een focus op vrouwenemancipatie naar een op gelijkheid van vrouwen en mannen, wat in België wordt weerspiegeld in de veranderende titulatuur van de minister en dienst terzake.

Deze evolutie is een logisch gevolg van het feit dat de maatschappelijke veranderingen, meerbepaald de veranderingen in de maatschappelijke positie van vrouwen, ook mannen en mannelijkheid beïnvloeden. Mannen hebben zich – al dan niet gedwongen – aan de nieuwe constellatie aangepast, op de werkvloer, in het gezin, in de besluitvorming, in het onderwijs, in de maatschappij in het algemeen.

Mannen zijn echter niet alleen passieve dragers van verandering; ze hebben zich ook bij die verandering aangesloten en werken er actief aan mee. Vanuit de overtuiging dat (gender)gelijkheid ten goede komt van iedereen, hebben individuele mannen zich al eeuwenlang geëngageerd voor de strijd voor gelijke kansen en rechten. Denken we in België bijvoorbeeld aan Louis Frank, Henri La Fontaine, Willy Peers, Guy Cudell, Pierre Vermeylen...¹

In de internationale context wordt steeds meer benadrukt dat de betrokkenheid van mannen essentieel is voor het bewerkstelligen van veranderingen in maatschappelijke posities, attitudes, rollen en (machts)verhoudingen en voor het bereiken van gendergelijkheid. In de Verklaring van Peking, aangenomen tijdens de Vierde Wereldvrouwenconferentie te Peking (4-15 september 1995), heeft de internationale gemeenschap zich ertoe verbonden mannen aan te moedigen volledig deel te nemen aan alle maatregelen om gelijkheid te bewerkstelligen. Tijdens de 48^{ste} zitting van de VN-Commissie voor de Status van de Vrouw (1-12 maart 2004) stond de rol van mannen en jongens in het bereiken van gendergelijkheid centraal. De vooruitgang in de implementatie van de conclusies daaromtrent zal worden geëvalueerd tijdens de 51^{ste} zitting van de VN-Commissie voor de Status van de Vrouw (26 februari - 9 maart 2007).²

Ook de Raad van Europa besteedt sinds enkele jaren specifieke aandacht aan het thema mannen en gendergelijkheid. Het uitgangspunt is dat de vooruitgang in gendergelijkheid een dialoog tussen vrouwen en mannen vereist, evenals gedeelde verantwoordelijkheden in de privé- en publieke sfeer. Tegelijk wordt benadrukt dat belangrijke structurele maatschappelijke problemen, zoals geweld tegen vrouwen, enkel kunnen worden opgelost als mannen de verantwoordelijkheid opnemen voor hun eigen daden.³

¹ In de recent verschenen *Dictionnaire des femmes belges* zijn ook de biografieën van zestien mannelijke persoonlijkheden opgenomen die een rol hebben gespeeld in de strijd voor gendergelijkheid in België. Zie: Gubin, E. et al. (dir.) (2006). *Dictionnaire des femmes belges XIXe et XXe siècles*, Bruxelles: Racine.

² Voor meer informatie, zie: <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/>

³ Voor meer informatie, zie: http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality

In de Routekaart voor de gelijkheid van vrouwen en mannen 2006-2010 die in maart 2006 werd gelanceerd door de Europese Commissie wordt de combinatie van professioneel en privéleven genoemd als een van de zes prioriteiten voor EU-maatregelen op het gebied van gendergelijkheid. In dat kader wordt beklemtoond dat mannen moeten worden aangemoedigd om gezinstaken op zich te nemen, onder ander door hen te stimuleren vaderschapsverlof te nemen en verlofrechten met vrouwen te delen.⁴

Drie conferenties met betrekking tot de rol van mannen in gelijkheid en verandering

In 2005-2006 was het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (co-)organisator van drie conferenties die handelden over de betrokkenheid van mannen bij gendergelijkheid.

Op 9-10 september 2005 vonden onder de titel *Man en verandering: de rol van de mannen in de gelijkheid van mannen en vrouwen* twee studiedagen plaats over de mannelijke identiteit en de veranderingen ervan, zowel binnen private relaties als in het openbare leven, onder invloed van de vraag naar gelijkheid. De studiedagen kaderden in het lokale gelijke kansenbeleid en werden medegeorganiseerd door het Bestuur Plaatselijke Besturen van het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Schepen van Gelijke kansen van de Stad Brussel.

Op 7 maart 2006 organiseerde het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen op initiatief van de Heer Christian Dupont, Minister van Gelijke Kansenbeleid, de conferentie *Samenwerken aan gelijkheid: mannen als dragers van verandering?*. Hierin stonden twee vragen centraal: 'Hoe beïnvloeden de maatschappelijke veranderingen (de positie van) mannen en hoe reageren mannen daarop?' en 'Hoe kunnen mannen op een positieve manier worden betrokken bij verandering of hoe kunnen ze participeren aan de realisatie van een meer gelijk(waardig) maatschappij?'

In de eerste sessie spitsten we toe op de combinatie professioneel leven - privéleven en op de vraag hoe door middel van wetgeving, beleidsmaatregelen en specifieke acties en initiatieven binnen organisaties zelf een andere combinatie voor mannen kan worden aangemoedigd. In de tweede sessie gingen we na waarom het belangrijk is dat mannen worden betrokken bij verandering en gendergelijkheid, hoe een dergelijk engagement kan worden gestimuleerd en welke stappen moeten worden gezet om, in samenwerking met vrouwen en mannen, te komen tot een nieuw, gelijkwaardig samenleven tussen vrouwen en mannen. De conferentie werd afgesloten met een keynote lecture van Michael Kimmel, internationaal gerenommeerd expert op het gebied van mannenstudies.

In zijn conclusies tot de conferentie stelde Minister Christian Dupont het Charter 'Mannen engageren zich voor de gelijkheid van vrouwen en mannen' voor. Daarin verbinden mannen zich ertoe om zich samen met vrouwen actief in te zetten voor de bevordering van gelijkheid van vrouwen en mannen, politieke en maatschappelijke pariteit, professionele gelijkheid en een betere combinatie van professioneel en privéleven. De tekst van het charter vindt u achteraan deze publicatie. Op de website van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen kan u de lijst van ondertekenaars raadplegen.⁵

Eveneens op initiatief van Minister Christian Dupont vond op 7 april 2006 de conferentie *Geweld: een mannenzaak! De rol van mannen in het voorkomen en eindigen van geweld* plaats. Daarin werd aandacht besteed aan de oorzaken van geweld, aan het belang van het betrekken van mannen bij de preventie en behandeling van geweld en aan acties tegen geweld die door mannen zelf worden ontwikkeld. In de namiddag leidde Michael Kaufman, oprichter van de Witte Lintjescampagne, een interactieve workshop rond het ontwikkelen van efficiënte strategieën om geweld door mannen te voorkomen en te eindigen. Twee thema's werden daarin uitgewerkt: het ontwikkelen van een kader voor het betrekken van mannen bij het bevorderen van gendergelijkheid en de preventie van geweld tegen vrouwen en het ontwikkelen van concrete actieplannen en campagnes.

Eén publicatie met betrekking tot mannen en gelijkheid

Het Instituut voor de gelijkheid voor vrouwen en mannen heeft het initiatief genomen om de presentaties van de sprekers en sprekers van de drie conferenties te bundelen en uit te geven om op die manier de expertise beschikbaar te stellen voor een breder publiek. Het betreft een voor België unieke publicatie, waarin de bijdragen van Belgische onderzoek/st/ers en internationale experts worden samengebracht.

De publicatie werd opgebouwd rond vier assen. In het eerste deel komen bijdragen aan bod die de vraag naar (de mogelijkheid tot en de noodzaak van) de betrokkenheid van mannen bij gendergelijkheid behandelen. Michael Kimmel en Jeff Hearn gaan in op de (mogelijke) beweegredenen van mannen om betrokken te worden bij gendergelijkheid. Sophie Piro en Martine Corbière belichten de resultaten van een Europees onderzoek over de weerstand van mannen tegen veranderingen in het domein van gendergelijkheid.

Vervolgens wordt toegespitst op drie specifieke domeinen. In het thema *Identiteit, representatie en stereotypen* gaan Fabio Lorenzi-Cioldi en Fabrice Buschini na hoe mannelijke en vrouwelijke stereotypen de houding ten opzichte van positieve discriminatiemaatregelen beïnvloeden. Pascale Jamouille verschaft inzicht in de transformatie van de figuur van mannen en vaders in volkswijken.

De *combinatie privéleven - professioneel leven*, een van de speerpunten in het streven naar gendergelijkheid, staat centraal in zes bijdragen. Hugo Swinnen pleit voor het gender-neutraal maken van zorg- en huishoudtaken voor het bevorderen van de deelname van vrouwen aan de betaalde arbeid. Suzana Koelet gaat in haar bijdrage op zoek naar verklaringen voor de (blijvende) ongelijke verdeling van huishoudelijk werk binnen gezinnen. Jessie Vandeweyer en Ignace Glorieux onderzoeken het tijdsgebruik van mannen die voltijdse of deeltijdse loopbaanonderbreking nemen, terwijl Laura Merla zich toespitst op mannen in de rol van 'vader aan de haard'. Françoise Goffinet, Laure Lantier en Veerle Pasmans bepleiten het invoeren van concrete maatregelen die enerzijds de participatie, het behoud en de terugkeer van vrouwen op de arbeidsmarkt stimuleren en vergemakkelijken en anderzijds de volwaardige participatie van mannen op het vlak van de huishoudelijke en familiale verantwoordelijkheden waarborgen. Fabienne Bister ten slotte belicht vanuit het standpunt van bedrijfsleidster de zoektocht naar een realistisch evenwicht tussen privéleven en professioneel leven.

Michael Kaufman geeft in zijn bijdrage een aantal theoretische beschouwingen met betrekking tot *geweld* van mannen. Nico van Oosten en Christian Anglada belichten vanuit hun professionele achtergrond de preventie van mannelijk geweld en de daderbehandeling. Roland Mayerl stelt enkele Europese projecten met betrekking tot de strijd tegen het geweld tegen vrouwen voor. Eén van deze projecten, de Witte Lintjescampagne, wordt nader besproken door Daniël Bollen, voor de Provincie Limburg, en door René Begon, voor de Provincies Luik en Luxemburg.

In bijlage vindt u een lijst van deelnemers en deelnemsters aan de drie conferenties, de inleidende en afsluitende toespraken van Bruno De Lille, voormalig Schepen van Gelijke kansen van de Stad Brussel, Gratia Pungu, attachée bij het Bestuur Plaatselijke Besturen van het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Christian Dupont, Minister van Gelijke Kansenbeleid, evenals het Charter 'Mannen engageren zich voor de gelijkheid van vrouwen en mannen'.

Wij wensen u alvast veel leesplezier.

Michel Pasteel
Directeur van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

februari 2007

⁴ Voor meer informatie, zie: http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/index_en.html

⁵ <http://www.igvm.fgov.be>

Gendergelijkheid: niet alleen voor vrouwen

Michael S. Kimmel

Op 8 maart 2006 was het 95 jaar geleden dat de eerste officiële Internationale Vrouwendag in Oostenrijk, Denemarken, Duitsland en Zwitserland werd gevierd. Verantwoordelijk voor de organisatie daarvan was de vooraanstaande Duitse feministe Clara Zetkin, die een afzonderlijke dag wilde ter herinnering aan de staking van de Amerikaanse textielarbeiders in 1857 die tot de oprichting van de *International Ladies Garment Workers Union* leidde. Op 19 maart 1911 – de gedenkdag is sindsdien veranderd – verzamelden zich ruim een miljoen vrouwen en mannen die recht op werk, het uitoefenen van een openbaar ambt en stemrecht eisten.

Denk u eens in hoeveel er in die 95 jaar is veranderd! In het leeuwendeel van Europa, zo niet in heel Europa, hebben vrouwen het recht verworven om te stemmen, onroerend goed in hun eigen naam te bezitten, te scheiden, om het even welk beroep uit te oefenen, in het leger te gaan, zeggenschap te hebben over hun eigen lichaam, en 's mans veronderstelde 'recht' op seks, na het huwelijk dan wel tijdens een afspraakje of op de werkvloer, te betwisten.

Inderdaad, de vrouwenbeweging is één van de grote succesverhalen van de twintigste eeuw of misschien zelfs van alle eeuwen. Het is het verhaal van een monumentale, revolutionaire metamorfose van de levens van ruim de helft van de bevolking. Maar hoe zit het met de andere helft?

Vandaag de dag wordt deze beweging voor de gelijkheid van vrouwen nog altijd gedwarsboemd, tegengehouden. Vrouwen blijven discriminatie ondervinden in de publieke sfeer. Ze stoten hun hoofd tegen de glazen plafonds op de werkvloer, hebben te maken met pesterijen en kunnen hoegenaamd niet in iedere openbare instelling op een warm onthaal rekenen. Ook moeten ze nog altijd vechten om baas over hun eigen lichaam te zijn en niet langer het slachtoffer te zijn van verkrachting, huiselijk geweld en vrouwenhandel.

De reden dat de beweging voor de gelijkheid van vrouwen slechts een gedeeltelijke overwinning blijft, is volgens mij terug te voeren op mannen. In iedere arena – in de politiek, het leger, op de werkvloer, in alle beroepen en in het onderwijs – vormen de gedragingen en houdingen van mannen het enige en grootste obstakel voor de gelijkheid van vrouwen.

Volgens mij vertegenwoordigen veranderingen bij mannen de volgende fase van de beweging voor de gelijkheid van vrouwen; ik denk dat veranderingen onder mannen van cruciaal belang zijn, als vrouwen totale gelijkheid willen verwerven. Mannen moeten tot het besef komen dat gendergelijkheid in hun eigen belang is – als mannen.

Deze grote beweging voor gendergelijkheid begint te beseffen dat mannen bij de transformatie moeten worden betrokken. Het Actieplatform dat op de Vierde Wereldvrouwenconferentie in Peking (1995) werd aangenomen, stelt dat 'De vooruitgang van vrouwen en het bereiken van gelijkheid tussen vrouwen en mannen een kwestie van mensenrechten en een voorwaarde voor sociale gerechtigheid zijn en niet afzonderlijk als een vrouwenvraagstuk zouden moeten worden gezien.'

Vier jaar later werd het in een brochure, getiteld *Mannen en gelijkheid*, van het Zweedse Ministerie voor Industrie, Werkgelegenheid en Communicatie als volgt verwoord: 'Van oudsher zijn de vraagstukken rond gendergelijkheid een vrouwenaangelegenheid. Slechts heel weinig mannen hebben meegewerkt aan het bereiken van gelijkheid. Wil gelijkheid echter in alle gelederen van de maatschappij een realiteit worden, dan zijn daarvoor het oprechte verlangen naar verandering en de actieve deelname van zowel vrouwen als mannen vereist.'

Maar waarom zouden mannen *moeten* deelnemen aan de beweging voor gendergelijkheid? Ik denk eenvoudigweg dat mannen werkelijk beter kunnen worden van deze veranderingen onder mannen, dat gendergelijkheid geen verlies is voor mannen, maar iets positiefs dat ons de kans geeft om het soort van leven te leiden dat we willen.

Om dit te staven, zal ik eerst een aantal arena's aangeven waarin vrouwen de afgelopen halve eeuw zo drastisch zijn veranderd, en enkele van de problemen aanvoeren waar wij, mannen, momenteel mee te maken hebben.

In de eerste plaats hebben vrouwen gender zichtbaar gemaakt. Vrouwen hebben het centraal zijn van gender in het sociale leven aangetoond. In de afgelopen twee decennia heeft gender zich bij ras en klasse gevoegd als een van de drie primordiale assen waarrond het sociale leven wordt georganiseerd, één van de voornaamste bouwstenen van onze identiteit.

Dit is vandaag de dag zo duidelijk dat het nog nauwelijks moet worden vermeld. Parlementen hebben Gendercommissies en de Scandinavische landen hebben zelfs ministers van gendergelijkheid. Iedere universiteit in de VS heeft een programma Vrouwenstudies. En toch vergeten we maar al te vaak hoe recent dit alles eigenlijk nog maar is. Het eerste programma Vrouwenstudies in de wereld zag in 1972 het licht.

Ten tweede hebben vrouwen de werkplek getransformeerd. Vrouwen zijn niet meer van de werkplek weg te branden. Nagenoeg de helft van de actieve bevolking is vrouwelijk. Dat maak ik tijdens mijn colleges aan de universiteit vaak aanschouwelijk door te vragen of de vrouwen, die van plan zijn om carrière te maken, hun hand willen opsteken. Dat doen ze allemaal. En dan vraag ik hen om hun hand opgestoken te houden als hun moeders langer dan tien jaar ononderbroken een carrière buitenshuis hebben gehad. Dan zie je de helft van de handen zakken. En dan vraag ik of degenen, wier grootmoeders langer dan tien jaar een carrière hebben gehad, hun hand in de lucht willen blijven houden. En dan zie je vrijwel geen opgestoken handen meer. In drie generaties kunnen zij zichtbaar het verschil in het werkende bestaan van vrouwen zien.

Amper 45 jaar geleden, in 1960, maakte slechts circa 40% van de Europese volwassen vrouwen op werkleefijd deel uit van de beroepsbevolking; alleen de werkende bevolking van Oostenrijk en Zweden had een meerderheid van vrouwen op werkleefijd. In 1994 waren Italië, Griekenland, Ierland, Luxemburg en Spanje de enige landen met een beroepsbevolking die geen meerderheid van vrouwen op werkleefijd telde, en was het Europese gemiddelde nagenoeg verdubbeld.

Dit heeft tot het derde veranderingsdomein in het leven van vrouwen geleid: de inspanningen om een evenwicht te vinden tussen werk en privéleven. Ooit, en nog niet eens zo lang geleden, werden vrouwen gedwongen om tussen carrière en gezin te kiezen. Maar vanaf de jaren 1970 hadden vrouwen geen zin meer om of voor het ene of voor het andere te kiezen. Ze wilden beide. 'Kan een vrouw alles hebben?', vormde de laatste twee decennia een belangrijke vraag. Kon zij een aantrekkelijke, lonende carrière én een geweldig, liefhebbend gezin hebben?

Het antwoord luidde natuurlijk 'nee'. Vrouwen konden niet alles hebben, omdat... mannen dat al hadden. Het zijn de mannen die lonende carrières buitenshuis hebben en een liefhebbend gezin dat thuis op hen wacht. Dus als vrouwen alles willen hebben, zullen ze mannen nodig hebben die een deel van het huishouden en de kinderopvang voor hun rekening nemen. Vrouwen zijn de 'tweede shift' in twijfel gaan trekken, de huishoudelijke shift die van oudsher hun taak is geweest, nadat de shift op de werkplek erop zit.

En tot slot hebben vrouwen het seksuele landschap veranderd. Nu het stof van de seksuele revolutie is neerge-daald, wordt onmiskenbaar en haarfijn duidelijk dat vrouwen, en niet mannen, de ware seksuele pioniers van ons tijdperk zijn. Vrouwen voelen zich nu krachtig genoeg om aanspraak te maken op seksueel verlangen. Vrouwen kunnen van seks houden, seks willen, op zoek gaan naar seks. Vrouwen vinden dat ze recht hebben op genot. Ze hebben geleerd 'ja' te zeggen tegen hun eigen verlangens en maken terloops aanspraak op seksuele macht.

En de mannen? Wat is er met de mannen gebeurd, terwijl de levens van vrouwen zo volslagen en volledig werden omgevormd? Eerlijk gezegd niet veel. Sommige mannen zijn weliswaar in bepaalde opzichten veranderd, maar de meeste mannen hebben geen vergelijkbare revolutie doorgemaakt. En dat is volgens mij de reden waarom zoveel mannen tegenwoordig zo verward zijn over de betekenis van mannelijkheid.

In zekere zin zijn onze levens natuurlijk ingrijpend veranderd. Ik denk terug aan de wereld van mijn vaders generatie. Mijn vader, die nu halverwege de zeventig is, kon naar een exclusieve mannenuniversiteit gaan, dienen in een leger dat exclusief uit mannen bestond en zijn hele werkende bestaan doorbrengen in een vrijwel uitsluitend mannelijke werkomgeving. Die wereld is volledig verdwenen.

Onze levens zijn dus veranderd. Maar wat hebben mannen gedaan om zich voor te bereiden op deze volslagen nieuwe wereld? Heel weinig. Wat niet is veranderd, zijn de ideeën die we hebben over wat het betekent om man te zijn. De ideologie van mannelijkheid is de afgelopen drie generaties relatief intact gebleven. En dat is waar mannen vandaag staan: onze levens zijn ingrijpend veranderd, maar de ideeën die we hebben over de betekenis van

het man-zijn zitten vastgeroest in een patroon dat decennia geleden werd bepaald toen de wereld er nog heel anders uitzag.

Hoe luidt die traditionele ideologie van de mannelijkheid? Halverwege de jaren 1970 reikte een Amerikaanse psycholoog ons wat hij noemde de vier basisregels van mannelijkheid aan:

1. 'Geen mietjesgedoe' – Mannelijkheid is gebaseerd op de niet-aflattende verwerping van het vrouwelijke. Mannelijkheid betekent dat je nooit een mietje bent.
2. 'Wees een grote bons' – Wij meten mannelijkheid af aan het aantal nullen op onze bankrekening. Rijkdom, macht, status zijn allemaal tekenen van mannelijkheid. Zoals een Amerikaanse bumpersticker het stelde: 'De gene die de meeste speeltjes heeft als hij sterft, wint!'
3. 'Wees een rots in de branding' – Wat een man tot man maakt, is dat hij betrouwbaar is in een crisis. En wat hem betrouwbaar maakt in een crisis is dat hij op een onbezield object lijkt. Een rots, een steunpilaar, een boom.
4. 'Geef ze op hun donder' – Dit ademt ook een aura van lef en agressie. Neem risico's; haal alles uit het leven wat erin zit; ga ervoor!

In de afgelopen tien jaar zagen we mannen tegen de beperkingen van die traditionele definitie opbotsen, maar ze hadden er geen benul van welke kant ze op moesten om alternatieven te vinden. We schuren tegen de grenzen van mannelijkheid aan, maar we lijken niet in staat of onwillig om los te breken uit het keurslijf waarin deze vier regels ons dwingen. Vandaar de defensieve houding, de woede, de verwarring die we overal zien.

Deze beperkingen zullen het meest zichtbaar worden rond de vier domeinen waarin vrouwen het ingrijpendst zijn veranderd: het zichtbaar maken van gender, de werkplek, het evenwicht tussen werk en gezin en seksualiteit. Zij dragen de kwesties aan die voor mannen op de agenda moeten worden gezet en geven de blauwdruk voor een hervormde mannelijkheid.

Laat ik die vier 'mannelijkheidsregels' eens aan de vier veranderingsdomeinen in de levens van vrouwen linken en enkele van de vraagstukken aanvoeren, waarmee we volgens mij vandaag de dag wereldwijd te maken hebben.

In de eerste plaats hebben de meeste mannen, hoewel we nu weten dat gender een centrale spil is waarrond ons sociale leven draait, er geen benul van dat zij gegenderde wezens zijn. Gendercursussen worden nog altijd voornamelijk door vrouwen bevolkt. En al die genderstudieboeken die op de leeslijst van elke universiteit prijken, worden nog steeds vrijwel uitsluitend door vrouwen gelezen.

Heel vaak haal ik een gesprek aan dat ik meemaakte tijdens een seminarie over feministische theorie, waaraan ik een jaar of tien geleden deelnam. In dat gesprek legde een blanke vrouw aan een zwarte vrouw uit waarom hun gemeenschappelijke ervaring van onderdrukking onder het patriërchaat hen als zusters bond. Alle vrouwen, zo verklaarde zij, hadden dezelfde ervaringen als vrouwen. De zwarte vrouw was het daarmee niet zomaar eens. 'Als jij 's ochtends wakker wordt en in de spiegel kijkt, vroeg zij de blanke vrouw, 'wat zie je dan?' 'Ik zie een vrouw', antwoordde de blanke vrouw hoopvol. 'Dat is het probleem', antwoordde de zwarte vrouw, 'Ik zie een zwarte vrouw. Voor mij is ras zichtbaar, omdat ik daardoor niet word bevoorrecht in de samenleving. Omdat jij bevoorrecht bent door je ras, is ras niet zichtbaar voor jou. Het is een luxe, een privilege niet iedere seconde van je leven over ras te hoeven nadenken.'

Ik kreunde gegeneerd. En aangezien ik de enige man in de zaal was, richtten alle blikken zich op mij. 'Als ik wakker word en in de spiegel kijk', bekende ik, 'zie ik een mens. De universele persoon. Als kleinburgerlijke blanke man, heb ik geen klasse, geen ras en geen gender. Ik ben universeel veralgemeenbaar. Ik ben Doorsnee-man.'

Onlangs ben ik gaan beseffen dat ik op die dag in 1980 een kleinburgerlijke blanke man ben geworden, dat deze categorieën werkelijk voor mij van kracht werden. Het voorrecht van een voorrecht is dat de voorwaarden van een voorrecht onzichtbaar worden gemaakt. Het is een luxe om niet bij ras, klasse of gender stil te hoeven staan. Alleen diegenen die door een of andere categorie worden gemarginaliseerd, begrijpen hoe invloedrijk die categorie is als die tegen hen wordt gebruikt.

Laat me u nog een voorbeeld geven van hoe een voorrecht onzichtbaar is voor degenen die het genieten. Velen van u hebben e-mailadressen en schrijven e-mails naar mensen over de hele wereld. Wellicht hebt u opgemerkt dat er één groot verschil bestaat tussen e-mailadressen in de Verenigde Staten en e-mailadressen van mensen in andere landen: uw adressen hebben 'landcodes' aan het einde van het adres. Dus als u bijvoorbeeld naar iemand in Zuid-Afrika mailt, zet u 'za' aan het einde, of 'jp' voor Japan, of 'uk' voor Engeland (United Kingdom) of 'de' voor Duitsland (Deutschland). Maar als u naar mensen in de Verenigde Staten mailt, eindigt het adres met '.edu' voor een onderwijsinstelling, '.org' voor een organisatie, '.gov' voor een federale overheidsinstantie, of '.com' of '.net' voor commerciële internetproviders.

Maar niet met 'us' Waarom niet? Waarom hebben de Verenigde Staten geen landcode?

Dat is zo omdat, als je de grootmacht in de wereld bent, iedereen daarbuiten een naam moet krijgen. Als je 'de macht in handen hebt', hoef je geen aandacht op jezelf te vestigen als een specifieke entiteit, maar kun je veeleer doen alsof je doorsnee, universeel en veralgemeenbaar bent. Vanuit het standpunt van de Verenigde Staten zijn alle andere landen 'de ander' en dus moeten ze een naam, een merkteken of een vermelding krijgen. Privilege is eens te meer onzichtbaar. In de wereld van het internet, zoals Michael Jackson zong, 'zijn wij de wereld'.

Van onszelf beseffen dat we gegenderd zijn, de macht van gender erkennen als een vormende invloed in ons leven, wordt bemoeilijkt door die eerste regel van mannelijkheid: 'Geen mietjesgedoe'. De constante, niet-aflatende inspanningen die jongens en mannen doen om te bewijzen dat ze 'echte mannen' en geen mietjes, wates of homo's zijn, vormen een overheersend thema, vooral in het leven van jongens. Zolang er geen adequaat mechanisme voor mannen bestaat om een geborgen, zelfverzekerd en veilig gevoel over zichzelf als mannen te ervaren, ontwikkelen we onze eigen methoden om 'dit te bewijzen'. Eén van de centrale thema's die ik in mijn boek *Manhood in America* ontdekte, was dat de Amerikaanse mannelijkheid een niet-aflatende test, een constante, eindeloze demonstratie werd.

Mijn recente onderzoek naar het 'gegenderde' karakter van de heropleving van extreem rechtse neonazistische skinheadbewegingen – bewegingen van jongens en jongemannen – wees uit dat deze bewegingen worden gevoed door het verlangen om mannelijkheid te bewijzen door 'anderen' hun man-zijn te ontzeggen – joden, vrouwen, homoseksuelen, immigranten.

Als cultuur moeten we gender zichtbaar maken en jongens en mannen de middelen aanreiken om een veilig, zelfverzekerd, innerlijk besef van zichzelf als mannen te ontwikkelen. Alleen dan zullen we een zucht van verlichting kunnen slaken.

Het tweede domein waarin de levens van vrouwen zijn veranderd, is de werkplek. Denk even terug aan de tweede regel van mannelijkheid: 'Wees een grote bons'. De meeste mannen ontlenuen hun identiteit aan het feit dat ze kostwinners zijn, degenen die in het onderhoud van hun gezin voorzien. Vaak echter maakt de onzichtbaarheid van mannelijkheid dat het moeilijk te zien is hoe gendergelijkheid ons als mannen eigenlijk ten goede zal komen. Terwijl we het bijvoorbeeld hebben over de 'vervrouwelijking van armoede', 'zien' we zelden de andere kant daarvan: 'de vermannelijking van rijkdom'. Hoewel in de VS de salarissen van vrouwen worden uitgedrukt in functie van de mannensalarissen (we lezen dat waar een man een dollar verdient, vrouwen 70 cent verdienen), wordt datgene verhuld wat we zouden zien als de vrouwensalarissen de norm waren waaraan die van mannen werden afgemeten. Mannen verdienen gemiddeld \$1,30 voor elke dollar die een vrouw verdient. Daarmee wordt het voorrecht plots zichtbaar!

Anderzijds is het economische landschap ingrijpend veranderd. En tegenwoordig ontziet de economie de meeste mannen evenmin. De grote globale expansie van de jaren 1990 trof de bovenste 20% van de beroepsbevolking. Er zijn steeds minder 'grote bonzen'. Europese landen hebben groei ingeruild voor hoge werkloosheid, en dat betekent dat steeds meer mannen het gevoel zullen krijgen dat ze niet zijn geslaagd, zich beschadigd, gekwetst, machteloos zullen voelen – mannen die hun mannelijkheid weer helemaal opnieuw zullen moeten bewijzen.

Herinner u dat vrouwen in ongekende getale de werkvloer overspoelen. Net op het moment dat de economische broodwinnerstatus van de man op de helling komt te staan, verschijnen vrouwen op het toneel als dankbaar doelwit voor de woede van mannen. Onlangs was ik te gast in een talkshow op televisie en zat ik tegenover drie 'boze blanke mannen' die vonden dat ze het slachtoffer waren geworden van discriminatie op de werkplek. De titel van de show, die ongetwijfeld was gekozen om een groot potentieel publiek te trekken, luidde: 'Een zwarte vrouw pikte mijn baan in'. In mijn gesprek met deze mannen verzocht ik hen na te denken over wat het woordje 'mijn' in die titel betekende, dat zij van mening waren dat die banen oorspronkelijk 'van hen' waren, dat zij er recht op hadden, en dat, toen iemand 'anders' – zwart, vrouw – de baan kreeg, die persoon eigenlijk 'hun' baan inpikte. Maar op grond waarvan is het *zijn* baan? Hij heeft alleen het gevoel er recht op te hebben, en dat ziet hij nu bedreigd door de tendens naar gendergelijkheid op de werkplek.

In deze context moeten we ook de kwestie van de seksuele intimidatie zien. Seksuele intimidatie op de werkplek is een verwrongen poging om vrouwen terug op hun plaats te zetten, vrouwen eraan te herinneren dat zij op de werkplek niet gelijk zijn aan mannen, dat zij nog altijd maar gewoon vrouwen zijn, zelfs al zijn ze op de werkplek aanwezig. Seksuele intimidatie is een manier om dat gevoel ergens recht op te hebben te handhaven, de illusie hoog te houden dat de publieke sfeer eigenlijk alleen voorbehouden is aan mannen. Seksuele intimidatie is een manier om vrouwen eraan te herinneren dat zij nog geen gelijken zijn op de werkplek, dat ze er eigenlijk niets te zoeken hebben.

Ieder groot advocatenbureau en elke grote universiteit haast zich een beleid met betrekking tot seksuele intimidatie door te voeren om ervoor te zorgen dat seksuele intimidatie erkend en bestraft zal worden. Dit bestaat er gewoonlijk in uit te leggen wat seksuele intimidatie inhoudt en, voor de mannen, hoe je dat kunt vermijden en, voor de vrouwen, wat je moet doen als het jou overkomt. Maar onze uitdaging is groter dan een vermaning en post hoc *counseling*. Onze uitdaging zal erin bestaan seksuele intimidatie te voorkomen voordat het zich voordoet.

En dat vereist dat we mannen laten zien wat mannen erbij te winnen hebben als ze vrouwen steunen in hun inspanningen om een eind te maken aan seksuele intimidatie. Niet alleen omdat seksuele intimidatie een peperdure zaak is – hogere afwezigheidspercentages, grotere jobomloopsnelheid, hogere omscholingskosten en een lagere productiviteit zijn slechts enkele van de gevolgen. Maar als jij manager bent, hangt jouw werkprestatie af van de sterke prestaties van degenen die aan jou rapporteren. Jij wilt dat iedereen die voor jou werkt zich op zijn gemak voelt, zich tiptop voelt en in staat is om echt productief te zijn. En dus is het voor jou als man van belang ervoor te zorgen dat iedereen die voor jou werkt – mannen en vrouwen – zich goed, zelfverzekerd en veilig voelt op de werkplek. Seksuele intimidatie brengt vrouwen schade toe, omdat het de productiviteit van vrouwen verzwakt. Maar seksuele intimidatie schaadt mannen eveneens, omdat het de vrouwen krenkt waarmee wij werken en het dus ook ons vermogen verzwakt om het beste van onszelf te geven op ons werk.

Het is ook in ons belang dat wij, mannen, een beter evenwicht beginnen te vinden tussen ons professionele en gezinsleven. In de VS kennen we het gezegde dat 'geen enkele man op zijn sterfbed wenst dat hij meer tijd op kantoor zou hebben doorgebracht'. Mannen zullen dus ook een evenwicht moeten vinden tussen werk en gezinsleven. Maar laten we de derde regel van mannelijkheid niet vergeten: 'Wees een rots in de branding'. Wat mannen van oudsher in een crisis betrouwbaar heeft gemaakt, is ook wat ons emotioneel onbeschikbaar maakt voor anderen. We beseffen steeds meer dat net de dingen waarvan we dachten dat ze ons tot echte mannen zouden maken, onze relaties met andere mannen en onze kinderen verarmen.

Vaderschap, vriendschap en partnerschap vergen stuk voor stuk emotionele hulpmiddelen die van oudsher zeer schaars zijn bij mannen – middelen zoals geduld, medeleven, tederheid en aandacht voor ontwikkeling. 'Een man is niet iemand die je om je heen zou willen hebben in een crisis, zoals het grootbrengen van kinderen of samen oud worden', schreef acteur Alan Alda.

In de Verenigde Staten nemen mannen een actievare vaderrol op zich door 'een handje toe te steken' of 'mee te helpen' en 'quality time' door te brengen met hun kinderen. Maar 'quality time' zal ons niet de diepe, intieme relaties opleveren waarnaar we naar eigen zeggen verlangen, niet met onze partners noch met onze kinderen. Wat telt, is 'quantity time': je als een sloof lange, zware uren inzetten voor ondankbaar werk dat niemand opmerkt. 'Quantity time' legt de basis voor intimiteit. Koesteren staat voor het klaren van de niet heroïsche klussen, zoals iemand vasthouden die ziek is, de was, de strijk en de afwas doen. Mannen weten het per slot van rekening tot chirurg of chef-kok te schoppen, dus dan moeten we toch ook in staat zijn om te leren naaien en koken.

Werkplek en gezinsleven worden ook in de publieke sfeer verenigd. Er zijn verschillende soorten beleidshervormingen voorgesteld om de werkplek 'gezinsvriendelijker' te maken, om de werkplek ontvankelijker te maken voor onze inspanningen om werk en gezinsleven met elkaar te combineren. Deze hervormingen draaien gewoonlijk rond drie kwesties: kinderopvang op het werk, variabele werktijden en ouderschapsverlof. Maar hoe denken wij meestal over deze gezinsvriendelijke werkplekhervormingen? Wij beschouwen ze als vrouwenkwesties. Maar dit zijn geen vrouwenkwesties; dit zijn ouderkwesties, en in de zin dat wij, mannen, onszelf als ouders identificeren, zijn het hervormingen die wij willen. Omdat ze ons de kans geven om het leven te leiden dat we naar eigen zeggen willen leven. We willen onze kinderen bij ons hebben, we willen onze werkdagen zo kunnen indelen dat we ons professionele met ons gezinsleven kunnen combineren en we willen erbij zijn als onze kinderen worden geboren.

Wat dat betreft, kunnen wij Amerikanen nog zoveel opsteken van de Europeanen, en dan met name van de Scandinavische landen, die zo vooruitziend zijn geweest in hun inspanningen om mannen bij het gezinsleven te betrekken. Zo worden mannen in Zweden bijvoorbeeld actief door een overheidsbeleid aangemoedigd om ouderschapsverlof te nemen om de eerste maanden van hun kinderen mee te maken. Vóór de invoering van de 'papadagen' nam minder dan 20% van de Zweedse mannen überhaupt ouderschapsverlof. Vandaag is het percentage mannen dat dit wel doet echter gestegen naar ruim 90%. Dat is nog eens een regering met 'familiewaarden'.

Laten we tot slot de laatste regel van mannelijkheid onder de loep nemen: 'Geef ze op hun donder'. Dit motto spoort mannen aan risico's te nemen, gevaarlijk te leven. Dat betekent dat we het over seks en geweld moeten hebben.

Zoals gezegd, voltrok de grootste verandering in seksualiteit van de afgelopen veertig jaar zich bij vrouwen. Maar precies op het moment dat vrouwen 'ja' zeggen tegen hun eigen seksuele verlangens zien we een steeds sterker bewustzijn van het wereldwijde verkrachtingsprobleem, van 'date rape' en verkrachting door bekenden in het bijzonder. In een recent Amerikaans onderzoek gaf 45% van alle studentes aan een of andere vorm van seksueel contact tegen hun wil te hebben gehad, en maar liefst 25% was ertoe aangezet of gedwongen om tegen hun zin geslachtsgemeenschap te hebben. Toen een psycholoog eerstejaarsstudenten tijdens de afgelopen tien jaar vroeg of ze iemand zouden verkrachten als ze zeker wisten dat ze ermee weg zouden komen, antwoordde bijna de helft bevestigend.

Ironisch genoeg spreken mannen, als ze het over verkrachting hebben, niet met een stem waarin macht, controle en dominantie doorklinkt. Luister maar eens even naar deze 23-jarige man uit San Francisco, die werd gevraagd na te denken over onder welke omstandigheden hij wellicht iemand zou verkrachten. Hij heeft zich nooit schuldig gemaakt aan verkrachting. Hij is gewoon een doorsnee jongen, die de omstandigheden overweegt waaronder hij een gewelddaad tegen een vrouw zou plegen. Hij zegt het volgende:

'Stel dat ik een vrouw zie en ze ziet er echt heel aantrekkelijk en echt heel clean en sexy uit en ze zendt van die hele vrouwelijke, sexy vibraties uit. En ik denk van: "wauw, met haar zou ik wel graag willen vrijen", maar ik weet dat ze niet is geïnteresseerd. Ze is me gewoon voor de lol aan het opgeilen. Heel vaak weet een vrouw dat ze er echt goed uitziet en dat gebruikt ze dan en ze pronkt ermee en dan krijg ik het gevoel dat ze me belachelijk aan het maken is en voel ik me vernederd... Als ik echt wanhopig genoeg was om iemand te verkrachten dan zou dat zijn uit lust naar die persoon, maar het zou ook een heel rancuneus iets zijn, gewoon om te kunnen zeggen "ik heb macht over jou en ik kan alles doen met jou wat ik wil" omdat ik eigenlijk het gevoel heb dat zij, gewoon door hun aanwezigheid, macht over mij hebben. Gewoon het feit dat ze naar me toe kunnen komen en me gewoon doen smelten, maakt dat ik me een sul voel en wraak wil. Zij hebben macht over mij, dus wil ik macht over hen.'

Let erop hoe ook deze doorsnee man niet met de stem spreekt van iemand die de teugels in handen heeft, van iemand die zijn leven onder controle heeft, maar veeleer met de stem van iemand die machteloos, hulpeloos is. Voor hem is geweld een vorm van wraak, een vorm van vergelding, iemand iets betaald zetten, een compensatie voor de macht die vrouwen volgens hem over hem hebben.

Ik denk dat onze analyses van mannengeweld zijn gespeend van perspectief – zowel op het interpersoonlijke, microniveau van individuele daden van mannengeweld tegen vrouwen, bijvoorbeeld verkrachting en aanranding, als de macro-, sociale en politieke analyse van geweld dat wordt geuit op het niveau van de nationale staat, de sociale beweging of het militaire apparaat. Geweld gaat wellicht meer om het krijgen van de macht waarop je recht denkt te hebben dan om een uiting van de macht die je reeds denkt te hebben.

Ik denk dat we mannengeweld moeten zien als een gevolg van een instorting van het patriërchaat, van een verijdel recht. Keer op keer wijst onderzoek over verkrachting, over huiselijk geweld uit dat mannen het initiatief nemen tot geweld wanneer zij menen de macht, waarop zij recht dachten te hebben, aan het verliezen zijn. En dus verkoopt hij haar een mep als zij het eten nog niet klaar heeft, als ze weigert op zijn seksuele eisen in te gaan, i.e. als zijn macht over haar is afgebokeld – niet wanneer ze het eten klaar heeft of zin heeft in seks, want dat zijn immers uitingen van zijn macht en de legitimiteit daarvan.

En deze kwestie van een zogenaamd verworven recht vormt de kern van de huidige controverses over sekshandel wereldwijd. Toen we dit nieuwe internationale probleem probeerden aan te pakken, hebben we ons toegespitst op het 'aanbod' – en vooral de internationale kartels die vaak jonge meisjes en vrouwen kidnappen en opsluiten – en natuurlijk ons medeleven voor het 'product', de vrouwen zelf, vergroot. Beleidsmaatregelen hebben zich nauwelijks gericht op de 'vraagzijde' van het systeem; beleid dat zich zou kunnen richten op de mannen die de consumenten zijn van deze ontvreemde en verdrukte producten. Waarom? Omdat we op een of andere manier begrijpen dat mannen recht denken te hebben op het consumeren van vrouwenlichamen, hoe die ook worden aangevoerd.

Bijna twintig jaar geleden stelde antropologe Peggy Reeves Sanday een continuüm van de neiging tot verkrachting voor waarop alle samenlevingen in kaart konden worden gebracht – van geneigd tot verkrachting tot verkrachtingsvrij. (Ter informatie: de VS kwamen als een samenleving met een grote neiging tot verkrachting uit de bus, veel meer dan enig ander land in Europa; Noorwegen en Zweden behoorden tot de meest verkrachtingsvrije samenlevingen.) Sanday kwam tot de bevinding dat er twee voorspellers bij uitstek waren van de neiging tot verkrachting, namelijk 1) of de vrouw na het huwelijk eigendom bleef bezitten in haar eigen naam, een maatstaf van de autonomie van vrouwen; en 2) de betrokkenheid van de vader bij de opvoeding van de kinderen, een criterium van hoe gewaardeerd ouderschap is en hoe gewaardeerd vrouwenwerk is.

Hier hebben we dus duidelijk een arena waarin de economische autonomie van vrouwen een goede voorspeller is van hun veiligheid – en dat geldt ook voor de deelname van mannen aan de opvoeding van hun kinderen. Als mannen thuis handelen op de manier waarop we naar eigen zeggen willen handelen, zullen vrouwen veiliger zijn.

Natuurlijk vormen deze vraagstukken van geweld en seksualiteit een domein waar we krachtige maatregelen nodig hebben om onze intolerantie voor 'date rape' en verkrachting door bekenden duidelijk te laten blijken. Wetten die vrouwen beschermen, sociale houdingen die vrouwen die zich wel aanmelden, geloven. En hier hebben we nog zo'n arena waarin de steun van mannen aan het feminisme hen de kans zal geven om het leven te leiden dat we naar eigen zeggen willen leven. Als wij, als mannen, duidelijk maken dat wij een wereld, waarin vrouwen zich niet veilig voelen, niet tolereren, en als we onze eigen partners duidelijk maken dat we begrijpen dat nee nee betekent, dan – en alleen dan – kunnen vrouwen het 'ja' beginnen uit te spreken dat ook hun recht is.

Besluit

In plaats van ons te verzetten tegen de metamorfose van ons leven die gendergelijkheid biedt, vind ik dat we deze veranderingen zouden moeten omarmen. Niet alleen omdat zij ons de mogelijkheid van sociale en economische gelijkheid bieden, maar ook omdat zij ons de mogelijkheid van een rijker, voller en gelukkiger leven met onze vrienden, minnaars, minnaressen, partners en onze kinderen bieden. Wij mannen zouden gendergelijkheid moeten ondersteunen – op het werk én thuis. Niet omdat het juist en eerlijk en rechtvaardig is – ook al is dat allemaal waar. Maar omwille van het feit wat het voor ons, als mannen, zal inhouden. Op de werkplek betekent dit: eraan werken seksuele intimidatie te doen ophouden, gezinsvriendelijke maatregelen op de werkplek ondersteunen, ernaar streven een einde te maken aan de gesel van 'date rape' en verkrachting door bekenden, geweld en misbruik die vrouwen in onze samenlevingen terroriseren. En thuis betekent dit dat we ons steentje bijdragen aan het huishouden en de kinderopvang, omdat onze partners dat van ons vragen, maar ook omdat we tijd willen doorbrengen met onze kinderen en omdat het huishouden een vrij conventionele manier van koesteren en liefhebben is.

De feministische transformatie van de samenleving is een revolutie in uitvoering. Nagenoeg twee eeuwen lang hebben wij, mannen, met onzekerheid gekampt door ons voorrecht met man en macht te ondersteunen of door weg te rennen. Deze strategieën hebben ons nooit de zekerheid en sereniteit gebracht waarop we uit waren. Misschien kunnen wij ons nu, als mannen, bij de vrouwen scharen en de rest van deze revolutie omarmen – haar omarmen omwille van ons rechtvaardigheidsgevoel, haar omarmen voor onze kinderen, onze vrouwen, onze partners en onszelf.

96 jaar geleden betoogden 15.000 Amerikaanse vrouwen in New York voor een beter salaris, kortere werkdagen, stemrecht en afschaffing van kinderarbeid. Zij vatten hun eisen samen in de gedenkwaardige leuze 'Brood en Rozen'; ze wilden zowel economische zekerheid als een betere levenskwaliteit. Zowel geld als schoonheid, meenden zij, waren noodzakelijk voor een houdbaar leven.

Drie jaar later betoogden een miljoen mannen en vrouwen samen in Europese steden en was de eerste Internationale Vrouwendag een feit.

Vandaag beginnen wij, mannen, eveneens te beseffen dat gendergelijkheid in ons belang is, dat wij als mannen te winnen hebben bij gendergelijkheid. Dat gendergelijkheid de belofte inhoudt van betere relaties met onze vrouwen, met onze kinderen en met andere mannen. 96 jaar geleden, aan de vooravond van de eerste Internationale Vrouwendag, schreef een Amerikaanse auteur een essay getiteld 'Feminisme voor mannen'. En de eerste zin luidde: 'Feminisme zal voor het eerst mannen de kans geven om vrij te zijn.'

Denk aan die leuze van de eerste Vrouwendag: 'Brood en Rozen'. Alleen als wij mannen ons steentje bijdragen aan het bakken van het brood zullen wij de rozen kunnen ruiken.

Mannen kunnen om verschillende redenen geïnteresseerd zijn in gendergelijkheid: een selectief overzicht

2
Jeff Hearn

1. Inleiding

Mannen, of toch sommige mannen, lijken langzaam maar zeker meer belangstelling te krijgen voor gendergelijkheid. Dat is meestal goed nieuws, maar zoals mijn titel suggereert, bestaat er meer dan één reden waarom mannen belangstelling kunnen krijgen voor gendergelijkheid. Niet al die redenen zijn positief. Men heeft mij gevraagd om theoretische vragen aan te snijden, maar in de context van mannen en gendergelijkheid is de theorie ook een zaak van de praktijk.

Hoe moeten wij de belangstelling van mannen voor gendergelijkheid begrijpen?

Om te beginnen zou ik willen stilstaan bij het feit dat veel zaken die mannen doen helemaal *niet* in verband worden gebracht met gendergelijkheid; ze worden zelfs volstrekt niet als *politieke* activiteiten gezien. Men ziet geen verband met gender. Men beschouwt ze *niet* als activiteiten die de genderbetrekkingen en de genderscheidingen meer of minder gelijk of ongelijk maken.

Veel praktijken van mannen, publiek en privé, in het werk, wanneer ze onderhandelen, overtuigen, netwerken, lobbyen, pressie uitoefenen, enzovoort, worden niet als gendergebonden beschouwd. Mannen doen ze, ervaren ze en beleven ze als 'normaal'. Dit zijn meestal geen *genderbewuste* activiteiten: ze 'gebeuren gewoon'!

In zekere opzicht schuilt hier een wat bizarre 'waarheid' in. Per slot van rekening vertrekken de meeste mannen niet naar hun werk met het voornemen: ik denk dat ik vandaag twee vrouwen zal discrimineren, of één vrouw drie keer. Of misschien zal ik vandaag vier vrouwen discrimineren, maar dan op zo'n subtiele manier dat het nauwelijks opvalt, niet eens bij de vrouwen zelf. Of misschien doe ik extra mijn best en discrimineer ik een hele fabriek vol vrouwen! Nee, het is de fabriek die dichtgaat en pas daarna zijn het de vrouwen die worden overgeplaatst of moeten afvloeien.

De praktijken van mannen die genderongelijkheid produceren en reproduceren zijn diep ingebed in bestaande sociale, economische en culturele relaties, zodat de dominante of medeplichtige praktijken van mannen vaak gemakkelijk worden gelijkgesteld met wat als de 'normale', gebruikelijk of zelfs officiële gang van zaken wordt beschouwd. Patricia Yancey Martin heeft dit punt helder naar voren gebracht in haar studies over besluitvorming.⁶ De praktijken van mannen zijn gewoon, banaal; die van vrouwen zijn merkwaardig – of erger.

We kunnen dit soort praktijken van mannen op verscheidene manieren begrijpen. Bijvoorbeeld aan de hand van het begrip 'homosocialiteit',⁷ d.i. de voorkeur van mannen voor andere mannen en hun gezelschap in plaats van voor vrouwen en hun gezelschap. De onderlinge relaties van mannen veranderen, is een bijzondere uitdaging: Hoe komt het dat heteroseksuele mannen zo vaak homosociaal zijn?; Waarom verkiezen, waarderen en kiezen zij mannen en het gezelschap van mannen boven vrouwen en het gezelschap van vrouwen? Eigenaardig genoeg kan deze (heteroseksuele) homosocialiteit soms samengaan met heteroseksisme en homofobie.⁸ Dit is een aspect van de relaties van mannen met mannen dat diepgaand onderzoek verdient.

Een andere sterke begripsvorm die zich de jongste jaren heeft ontwikkeld, is het 'culturele klonen' (*cultural cloning*) – de neiging om meer van hetzelfde te reproduceren – in termen van gender, etniciteit of organisatiecultuur en

6 Martin, P.Y. (2001). 'Mobilizing masculinities: Women's experiences of men at work', *Organization* 8(4), pp. 587-618.

7 Lipman-Blumen, J. (1976). 'Toward a homosocial theory of sex roles: An explanation of the sex segregation of social institutions', in: M. Blaxall en B. Reagan (eds.), *Women and the workplace*, Chicago: University of Chicago Press; Tallberg, T. (2003). *Networks, organisations and men: Concepts and interrelations*. Working Paper No. 495, Helsinki: Swedish School of Economics and Business Administration.

8 Kimmel, M.S. (1994). 'Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity', in: H. Brod en M. Kaufman (eds.), *Theorizing masculinities*, Thousand Oaks, Ca: Sage.

traditie.⁹ Dit algemene verschijnsel lijkt in veel organisaties als vanzelfsprekend te worden beschouwd en is ongetwijfeld zeer belangrijk in het domein van de gender(on)gelijkheid.

Anderzijds is er een duidelijke toename van meer expliciete *genderbewuste* activiteiten van mannen, vaak in verband met gendergelijkheid. Hier bestaan veel redenen voor – ook al is de verhouding van mannen tegenover gendergelijkheid en feminisme vaak en misschien bijna altijd problematisch, zeker in verband met seksualiteit en geweld.

Zo begon R.W. Connell in 1987 het boek *Gender and power* met de identificatie van 'vijf redenen voor verandering die voldoende gewicht inbrengen tegen dit verankerde belang [...], het bestaande systeem in grote lijnen behouden [...], heteroseksuele mannen losweken van de verdediging van de patriarchie [...]'. Ze kunnen worden samengevat als: het rechtvaardigheidsmotief, een betrokkenheid bij bepaalde vrouwen, de ervaring van de terugslag, 'modern' zijn en humanisme. In hetzelfde jaar besloot ik in het boek *The gender of oppression* met zes 'belangrijke redenen voor mannen om af te stappen van de patriarchie': liefde en zorg voor en van mannen, de 'macht' van kinderen, betere gezondheid, antikapitalisme, het vermijden van geweld door andere mannen, en vrede tegenover het nucleaire armageddon.¹⁰ (zie bijlage 1)

Zich bewust zijn van gender is niet noodzakelijk hetzelfde als voorstander zijn van gendergelijkheid. Mannelijke seksisten zijn wel degelijk genderbewust, net zoals blanke racisten rasbewust of etniciteitsbewust zijn.

Er bestaan veel redenen waarom mannen belangstelling zouden kunnen hebben en hebben voor gendergelijkheid. Ik wil drie enigszins verschillende manieren voorstellen om hierover na te denken: het continuüm, de driehoek en de verkeerde vraag.

2. Eerste benadering: het continuüm – van A naar B naar C

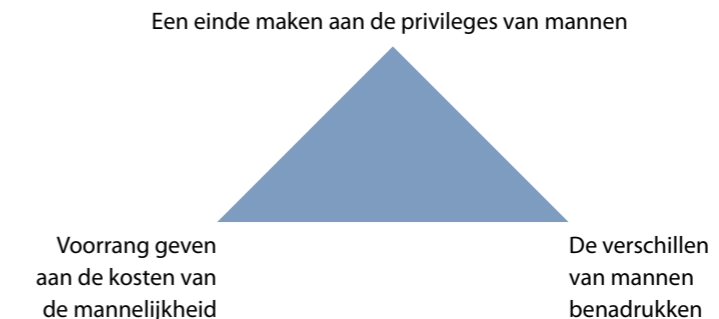
Ten eerste zouden we kunnen stellen dat er een soort continuüm bestaat van mannen die gendergelijkheid actief steunen, via mannen die er in theorie positief tegenover staan maar niets bijzonders doen en mannen die er geen belangstelling voor hebben, tot mannen die zich actief vijandig opstellen. De verhouding van mannen met het feminisme varieert in een soort van continuüm van uitgesproken vijandigheid, via stille vijandigheid tot een vage belangstelling voor profeminisme; van antifeministische motivaties die stellen dat gendergelijkheid onnodig is of erger, tot profeministische pogingen om gendergelijkheid en feminisme te steunen (op een manier die vergelijkbaar is met het nu zogezegd gedateerde continuüm van links-rechts). Sommige mannen zijn openlijk en op een vijandige manier antifeministisch; veel mannen negeren het feminisme en hopen dat het vanzelf zal weggaan. Negeren is een goed ingeburgerde en waarschijnlijk de belangrijkste strategie van mannen. Mannen hebben meestal geen belangstelling gehad voor feminisme. Tussen de uitersten liggen de vormen van mannenpolitiek die 'gendergelijkheid' als een kans zien om de belangen van mannen te bevorderen, zonder veel aandacht voor vrouwen. Dit stemt zeer goed overeen met de resultaten van een Noorse en verscheidene Zweedse studies uit de jaren 1980, waaruit bleek dat ongeveer een derde van de mannen 'traditioneel' was en gekant tegen gendergelijkheid, dat een derde voorstander was van gendergelijkheid en dat ook op de ene of andere manier in het privéleven in de praktijk bracht, en dat een derde 'in principe' voorstander was maar passief en onverschillig bleef.¹¹

Hier hebben we echter een probleem. Een enkel continuüm kan immers meer dan één dimensie verbergen. Meer bepaald kunnen mannen aan de ene kant voor of tegen gendergelijkheid zijn in termen van de dimensie voordeel voor vrouwen, maar anderzijds ook voor of tegen gendergelijkheid zijn in termen van de dimensie voordeel voor mannen. Sommige mannen lijken meer belangstelling te hebben voor hun eigen voordeel dan voor een meer algemene evolutie naar gendergelijkheid in de samenleving.

3. Tweede benadering: de driehoek – een driehoeksverhouding

Een tweede manier om de houding van mannen tegenover gendergelijkheid te benaderen, is iets ingewikkelder. De toenemende verscheidenheid van politieke posities van mannen die zich organiseren, werd in de Verenigde Staten door Michael Messner geanalyseerd in termen van posities binnen de drie punten van een driehoek.¹² Deze punten zijn: ten eerste, de erkenning van en het verzet tegen de geïnstitutionaliseerde privileges van mannen, ten tweede, de erkenning van de 'kosten van de mannelijkheid' en het besef dat 'mannen het moeilijk hebben' en ten derde, de erkenning van de verschillen/ongelijkheden tussen mannen. In het laatste geval bestaan er genderbewuste activiteiten van mannen die de seksuele, raciale, religieuze en andere verschillen tussen mannen als de meest cruciale bestempelen. Deze drie posities komen in sommige opzichten overeen met de nadruk op 'verantwoordelijkheden', 'weerstand' en 'opening' die ik elders heb belicht.¹³

Figuur 1. De driehoek¹⁴



Dit levert een analyse op die minder 'of/of' is, minder een continuüm. Ze wijst op de complexiteit en zelfs de tegenstellingen, paradoxen en dubbelzinnigheden van posities en motivaties, vooral wanneer men nadenkt over de vraag van verschillen/ongelijkheden en de vele *verschillende* soorten verschillen, ongelijkheden en 'halfslachtige' posities bij mannen in verschillende samenlevingen. Ze toont dat men het genderbeleid niet kan beperken tot een 'links-rechts' dimensie. Ze opent een politieke ruimte.

Deze verschillende posities kunnen worden ingenomen door individuele mannen, groepen van mannen, zelfs hele organisaties of regeringen. Ze kunnen meespelen in het beleid voor gendergelijkheid, in het beroepsleven, thuis, in persoonlijke relaties en zelfs in bed.

4. Enkele voorbeelden

Voor ik overga tot de derde benadering, wil ik enkele voorbeelden vermelden van reacties van mannen op gendergelijkheid die we op verschillende punten van de zojuist beschreven driehoek kunnen plaatsen. Sinds de jaren 1970 hebben we een aantal identificeerbare en evoluerende vormen van expliciet genderbewuste politieke posities van mannen tegenover het feminisme gezien, van antifeminisme tot profeminisme. Het is belangrijk om hier te vermelden dat het feminisme altijd gedeeltelijk betrekking heeft gehad op mannen. Feministen hebben altijd moeten nadenken over hun houding tegenover mannen en het mannenprobleem.

In het Verenigd Koninkrijk werd de antiseksistische mannenbeweging van de jaren 1970 en de vroege jaren 1980, beïnvloed door feministische, homoseksuele, linkse, anarchistische en groene stromingen, actief in termen van nationale en regionale congressen, bijeenkomsten, groepen en campagnes.

Een lijst van 'engagementen van antiseksistische mannen' uit 1980 vermeldde:¹⁵

- Inzet voor de (antiseksistische) groep;
- Systematische sensibilisering;
- Steun aan de emancipatiebeweging van de vrouwen;
- Steun aan de emancipatie van de homoseksuelen;
- De zorg voor de kinderen delen;
- Leren van de feministische en de homocultuur;

⁹ Essed, Ph. (2002). 'Cloning cultural homogeneity while talking diversity: Old wine in new bottles in Dutch organizations', *Transforming Anthropology* 11(1), pp. 2-12; Essed, Ph. (2004). 'Cloning amongst professors: Normativities and imagined homogeneities', *NORA* 12(2), pp. 113-122; Essed, Ph. en T. Golberg (2002). 'Cloning cultures: The social injustices of sameness', *Ethnic and Racial Studies* 25(6), pp. 1066-1082.

¹⁰ Hearn, J. (1987). *The gender of oppression*, Brighton: Wheatsheaf/New York: St. Martin's Press.

¹¹ Jalmert, L. (1984). *Den svenske mannen* [The Swedish Male], Stockholm: Tiden; Holter, Ø.G. (1989). *Menn* [Men], Oslo: Aschehoug; Holter, Ø.G. en H. Aarseth (1993). *Menns Livssammenheng*, Oslo: Ad Notem Gyldendal.

¹² Messner, M.A. (1997). *Politics of masculinities: Men in movements*, Thousand Oaks, Ca: Sage.

¹³ Hearn, J. (2001). Keynote 'Men and gender equality: Resistance, responsibilities, reaching out', EU Conference on Men and Equality, Örebro, Sweden, March. <http://www.cromenet.org>

¹⁴ Aangepast van: Messner, *Politics of masculinities*.

¹⁵ Commitments Collective (1980). 'Anti-sexist commitments for men – draught [sic.] 3', *Anti-Sexist Men's Newsletter* (9), p. 17.

- Actie voor onze eigen zaak;
- Propaganda en openheidsprogramma's (gekoppeld aan actie);
- Samenwerking met andere mannen tegen seksistische groepen;
- Afwijzing van (fysiek, emotioneel en verbaal) geweld.

Deze engagementen zijn vandaag nog altijd relevant. Tegenwoordig zouden wij er echter meer globale thema's aan toevoegen, zoals militarisme en de milieuproblematiek, of de dagelijkse impact van computers en andere informatie- en communicatietechnologieën.

Tegen het midden van de jaren 1980 verloor de antiseksistische mannenbeweging in het Verenigd Koninkrijk vaart. Veel mannen gaven deze activiteiten op of probeerden de problematiek over te brengen naar het meer *mainstream*, professionele domein van onderwijs, jongerenwerk, sociaal werk, journalistiek, televisie, therapie, *consulting*, schrijven, onderzoek, enzovoort. Men kan dit uitleggen als het in de praktijk brengen van de ideeën, maar ook als een stap naar hun verburgerlijking en verwatering. Daarna kwam de beweging naar het mythopoëtische – en naar de natuur! Meer recent hebben organisaties voor 'mannenrechten' en 'vaderrechten' meer zichtbaarheid gekregen, soms op een vreselijke manier. Dit ondanks het feit dat mannen en vaders dankzij hun gender al heel lang voorrechten genieten.

In een recent verleden is de belangstelling voor het profeminisme weer toegenomen, tenminste in een Europese en internationale context (zie bijlage 2). Voorbeelden van profeministische activiteiten zijn het European Profeminist Network,¹⁶ het profeministische project *Ending Gender-based Violence: A Call for Global Action to Involve Men*, dat wordt gesteund door UNICEF en SIDA, het Zweedse nationale ontwikkelingsagentschap¹⁷ en EU Critical Research on Men in Europe, een expliciet feministisch/profeministisch project.¹⁸ Er bestaat nu ook een International Network for the Radical Critique of Masculinities.

Daarnaast tonen regeringen, de EU, de VN en hun aanverwante organismen weer meer belangstelling voor de plaats van mannen in en hun bijdrage aan de gendergelijkheid. Zo is de UN Division for the Advancement of Women actief geweest in de bevordering van 'De rol van mannen en jongens in het bereiken van gendergelijkheid'.¹⁹ Dit thema was ook een van de prioriteiten van het Finse voorzitterschap van de EU in 2006.

5. Derde benadering: de verkeerde vraag – of wat is gendergelijkheid nu eigenlijk?

Terug naar het hoofdthema. Ik heb al beschreven hoe het continuüm en de driehoek twee manieren vormen om na te denken over mannen die zeggen dat zij betrokken willen zijn bij of belangstelling hebben voor 'gendergelijkheid'. Maar dit kan de verkeerde vrijstelling zijn, aangezien er bijkomende verschillen bestaan in wat men *precies bedoelt* met gendergelijkheid. Met andere woorden, *gendergelijkheid* kan net als feminisme op verschillende manieren en om verschillende redenen worden begrepen. Ik behandel hier drie verschillende antwoorden op de vraag wat gendergelijkheid zou kunnen zijn, uit de positie van (liberale) hervorming, (conservatieve) weerstand en (deconstructieve) rebelle.

In het eerste geval kan gendergelijkheid worden gezien als een manier om het potentieel van vrouwen en van mannen in gelijke mate te realiseren, weze het in de context van de huidige genderorde en de huidige sociale structuren. Ik citeer Judith Lorber: 'Feministen die voor genderhervorming pleiten, zoeken de bron van genderongelijkheid in de status van vrouwen en mannen in de sociale orde. Zij beweren dat ze structureel is en niet het resultaat van persoonlijke attributen, individuele keuzes of ongelijke interpersoonlijke relaties. Een algemene strategie voor politieke actie die de ongelijk gegenderde sociale structuur hervormt is het genderevenwicht.'²⁰

Lorber vervolgt: 'Feministen die zich tegen gender verzetten, stellen dat de genderorde niet gelijk kan worden gemaakt door een genderevenwicht, omdat de dominantie van de mannen te sterk is.'²¹ Gendergelijkheid op zich is geen haalbaar doel, aangezien ze er waarschijnlijk toe zou leiden dat vrouwen net als mannen worden. Er is een radicalere hervorming nodig, waarin de stemmen en de perspectieven van de vrouwen de gegenderde sociale orde op een meer fundamentele manier transformeren, met inbegrip van de afschaffing van de patriarchie.

16 <http://www.europrofem.org/>

17 <http://www.sida.se/content/1/c6/02/47/27/SV134602.pdf>

18 <http://www.cromenet.org>

19 <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/men-boys2003/>

20 Lorber, J. (ed.) (2005). *Gender inequality: Feminist theories and politics*, Los Angeles: Roxbury, p. 13 (nadruk in het origineel).

21 Idem, p. 14.

Feministen die tegen gender in opstand komen, gaan nog verder en proberen 'de gegenderde sociale orde te deconstrueren door genders te vermenigvuldigen of volledig uit te bannen'.²² De verbanden met andere sociale verdelingen, verschillen en vormen van onderdrukking krijgen dan een centrale rol, net als de deconstructie van de categorieën geslacht, seksualiteit en gender, en de dualiteiten die zij vaak produceren en reproduceren.²³ Mannen, of beter 'mannen' worden een voorbijgestreefde sociale categorie.²⁴

Door de 'driehoek' te combineren met 'de verkeerde vraag' krijgen we een driedimensionaal beeld van de verscheidene en sterk verschillende houdingen van mannen tegenover 'gendergelijkheid'.

6. Slotgedachten

Tot besluit wil ik vijf belangrijke problemen aankaarten: de meer algemene context van de maatschappelijke ongelijkheid, de erkenning van de contradicties van de mannen, de testcase van het mannelijke geweld, het lokale en het globale in kaart brengen, en leren van het feminisme.

Gendergelijkheid in ongelijke maatschappijen. Ten eerste blijft er een dubbelzinnigheid bestaan in veel beleidsdiscussies over mannen en gendergelijkheid: gaat het over de vraag hoe mannen kunnen bijdragen tot de strijd van vrouwen voor gendergelijkheid, of gaat het om wat gendergelijkheid mannen (nog meer) kan opleveren? Jammer genoeg is het meestal het tweede.

Of om de vraag anders te stellen: kan men in de context van de patriarchie gendergelijkheid bereiken? Als dat kan, moet de patriarchie worden gesloopt en moeten mannen antipatriarchaal en profeministisch zijn, in plaats van extra voordeel te halen uit een gendergelijkheidsdiscours. In dezelfde redenering lijkt het onmogelijk om veel vooruitgang te boeken in gendergelijkheid wanneer de maatschappij zo ongelijk is.

Tabel 1. Inkomensverhouding van de rijkste 10% tegenover de armste 10% (UNDP)

BELGIE	7,8
FINLAND	5,65
ZWEDEN	6,2
VERENIGD KONINKRIJK	13,6
VERENIGDE STATEN	15,7

De maatschappelijke context van de ongelijkheid is buitengewoon belangrijk om de genderdominantie van de mannen te begrijpen en te veranderen. Zo is het Verenigd Koninkrijk volgens West-Europese normen een zeer ongelijke maatschappij met een rechtse regering. De inkomensverhouding tussen de rijkste en de armste 10% van de bevolking is in het VK bijna 2,5 maal (dus 250%) die van Finland. (In de Verenigde Staten is de verhouding nog groter, ongeveer driemaal.) De zogenaamd socialistische Labour-partij in het Verenigd Koninkrijk lijkt rechtser dan de Conservatieve Partij in Finland. Dit alles betekent dat in het Britse systeem een enorme hoeveelheid sociale ongelijkheid is ingebouwd die als normaal wordt beschouwd en die ook een vorm van genderongelijkheid is en een structureel middel voor de dominantie van mannen. Je kunt geen gendergelijkheid hebben als er een grote economische ongelijkheid bestaat. Profeminist zijn betekent ook in opstand komen tegen die ongelijkheid, wat men soms lijkt te vergeten.

Mannen en gendergelijkheid: voorzichtig met contradicties! Mannen kunnen verschillende motieven hebben om zich voor gendergelijkheid te interesseren. We moeten de contradicties herkennen en noteren. Is de betrokkenheid van mannen en de manier waarop zij wordt voorgesteld in het belang van vrouwen en van de beweging op langere termijn naar gendergelijkheid? Welke betrokkenheid van mannen vertegenwoordigt 'de mannen'?

Op een meer onmiddellijk niveau impliceert een positieve actie met betrekking tot het feminisme vaak dat mannen dilemma's en dubbelzinnigheden moeten herkennen. Mannen kunnen zich individueel en collectief afvragen:

22 Idem, p. 12.

23 Zie ook: Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*, New Haven, Conn.: Yale University Press; Lorber, J. (2000). 'Using gender to undo gender: A feminist degendering movement', *Feminist Theory* 1, pp. 101-108; Lorber, J. (2005). *Breaking the bowls: Degendering and feminist challenge*, New York: W.W. Norton.

24 Zie: Hearn, J. (1998). 'Theorizing men and men's theorizing', *Theory and Society* 27(6), pp. 781-816; Hearn, J. (2004). 'From hegemonic masculinity to the hegemony of men', *Feminist Theory* 5(1), pp. 49-72.

- Hoe belangrijk is veranderen voor mijzelf en voor andere mannen?
- Hoeveel inspanning moet ik daarvoor doen?
- Wil ik dat dit een fundamenteel onderdeel van mijn leven is?
- Op welke manier hou ik ervan een man te zijn en op welke manier hou ik er niet van een man te zijn?
- Op welke manier voel ik een ambivalentie tegenover verandering?

Er bestaan ook meer specifieke contradicties waarmee mannen die hun houding tegenover het feminisme willen veranderen vaak worden geconfronteerd:

- Hoe kan ik leren van het feminisme? Welk feminisme?
- Hoe kan ik van het feminisme leren zonder de ruimte van vrouwen over te nemen?
- Moet ik afhankelijker zijn van mannen, van vrouwen of van allebei?
- Hoe erken ik 'een man te zijn' zonder die status te sterk te benadrukken?
- Hoe erken ik 'een man te zijn' terwijl ik stop met een Man te zijn?

Zelfs binnen het profeminisme zijn er diverse spanningen:

- tussen een meer positieve benadering van mannen en de mogelijkheden van mannen, en een meer deconstructieve benadering die het nodig vindt de man als sociale categorie af te schaffen;
- tussen lokale activiteit en internationale banden;
- tussen minder en meer libertaire stromingen;
- in de manier waarop het profeminisme zich verhoudt tot verschillende soorten feminismen en feministen.

De testcase van het mannelijke geweld. Wanneer we de houding van mannen tegenover gendergelijkheid onderzoeken, moeten we altijd kijken hoe men omgaat met het probleem van het mannelijke geweld. Soms is men geneigd om zich te concentreren op thema's als vaderschap en de verzoening van werk en gezin, veeleer dan rechtstreeks op problemen als geweld of seksualiteit. Maar wanneer we de verschillende bestaande nationale peilingen over de ervaring van vrouwen met mannelijk geweld bekijken,²⁵ is het duidelijk dat ten eerste geweld van mannen tegen vrouwen die zij kennen veel meer voorkomt dan men vaak aanneemt, en ten tweede dat veel van de mannen die geweld plegen tegen vrouwen en kinderen ook vaders zijn. Het is dus verkeerd het vaderschap te bepleiten zonder ook het geweld van mannen tegen vrouwen en kinderen in aanmerking te nemen.

Men heeft beweerd dat een gendersymmetrie van het huiselijk geweld zou bestaan. Deze bewering vertrekt voornamelijk van een kwantificering van de geweldplegingen.²⁶ Zoals Kimmel opmerkt, zijn dergelijke beweringen gebaseerd op verkeerde interpretaties van gegevens of op beperkt gedefinieerde studies.²⁷ Vrouwen kunnen geweldddadig zijn, maar dat gebeurt vaak uit zelfverdediging. Dit zou het geval zijn in naar schatting driekwart van de gewelddadigheden tussen volwassenen die elkaar kennen. Gezien de lichaamskracht van mannen is de kans bovendien groot dat vrouwen meer fysieke schade en psychologische angst ervaren.²⁸ Kortom, uit het materiaal blijkt dat er een gendasymmetrie bestaat en dat 90% van al het geweld (in de openbare ruimte, in en rond de woning en in intieme relaties) door mannen wordt gepleegd.

Wanneer we West-Europese sociale systemen onderzoeken in termen van de mate waarin zij een bewustzijn tonen van het diepe, uitgebreide probleem van het mannelijke geweld, en van hun bereidheid om op dat geweld te reageren, zijn de transnationale patronen die we in Europa zien bijna een omkering van de klassieke classificaties van het type Esping-Andersen. De criteria die men in dit opzicht voor elk land kan hanteren omvatten:

- de mate van onderzoek over mannelijk geweld;
- de mate waarin de prevalentie van mannelijk geweld wordt bestudeerd en/of publiek erkend;
- de mate waarin er een specifiek juridisch kader voor mannelijk geweld bestaat;
- de mate waarin sociale initiatieven de resultaten van mannelijk geweld proberen te verhelpen;
- de mate waarin professionele hulpverleners worden opgeleid om met mannelijk geweld om te gaan.

25 Heiskanen, M. en M. Piispa (1998). *Faith, hope and battering: A survey of men's violence against women*, Helsinki: Statistics Finland; Lundgren, E. et al. (2001). *Captured Queen: Men's violence against women in 'equal' Sweden – A prevalence study*, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer; Müller, U. en M. Schrott (2004). *Health, well-being and personal safety of women in Germany. A representative study of violence against women in Germany*, Berlin: Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth; Walby, S. en J. Allen (2004). *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British crime survey*. Home Office Research Study 276, London: Home Office.

26 Fiebert, M. (1997). 'Annotated bibliography: References examining assaults by women on their spouses/partners', in: B. Dank en R. Refinette (eds.), *Sexual harassment and sexual consent*, New Brunswick, NJ: Transaction.

27 Kimmel, M.S. (2002). 'Gender symmetry' in domestic violence: A substantive and methodological research review', *Violence Against Women*, Special Issue: Women's Use of Violence in Intimate Relationships, Part 1 8(11), pp. 1332-1363.

28 Nazroo, J. (1995). 'Uncovering gender differences in the use of marital violence: The effect of methodology', *Sociology* 29(3), pp. 475-495.

Wanneer we dergelijke criteria toepassen, komen in dit specifieke perspectief het Verenigde Koninkrijk en Duitsland misschien nogal verrassend naar voren als de meest geavanceerde sociale systemen van Europa, terwijl bepaalde Scandinavische landen vrij slecht presteren of in de middenmoot blijven hangen. Met andere woorden, een van de relatief 'neoliberale' sociale systemen van Europa presteert voor de dimensie van het geweld van mannen tegen vrouwen en kinderen veel beter dan veel van de Scandinavische systemen – wat het tegendeel is van de verwachtingen die uit de analyse van Esping-Andersen naar voren komen.²⁹

Het lokale en het globale in kaart brengen. Hoe werken deze zaken hier, in België? In de overheidsmachinerie? In andere belangrijke instellingen? Wie en wat zijn de voornaamste actoren (of mannen)? Welke belangen bevorderen zij? Hoe werken deze zaken in uw eigen lokale context – in mijn eigen werk, mijn eigen leven, mijn eigen huishouden en gezin?

De houding van mannen tegenover gendergelijkheid heeft niet alleen betrekking op openbaar beleid en politiek, maar ook op de lokale, huishoudelijke en onmiddellijke veranderingen die zich voltrekken en waarin mannen in hun individuele leven binnen zekere grenzen keuzes kunnen maken. Ze heeft ook betrekking op de Grote Problemen van vandaag!

Veel vragen komen te weinig aan bod, vooral met betrekking tot mannen op een wereldwijde, transnationale schaal. Er is een dringende nood aan studies over de globale dominantie van mannen in domeinen zoals het militarisme, de internationale financiën, de multinationale ondernemingen, het olie- en energiebeleid, de prostitutie, de wereldwijde circulatie van representaties en de transgouvernementele machinerie. Optreden tegen deze globale sociale problemen en ze verminderen, vereist veranderingen die variëren van de onmiddellijke subjectiviteit van mannen tot hun betrekkingen met vrouwen, met kinderen en met elkaar. Het impliceert ook veranderingen van globale, transnationale patriarchieën – of transpatriarchieën – en hun groeiende machtsvormen. Kan men ook maar een begin van een begrip krijgen van de lokale of de mondiale economie zonder mannen te bestuderen, wanneer het topmanagement van de ondernemingen voor 90% of meer uit mannen bestaat?

De betrokkenheid van de mannen bij de gendergelijkheid heeft dus twee uitgangspunten nodig, een lokaal en een globaal.

Leren van het feminisme. Mannen kunnen het feminisme en de feministen steunen en van hen leren. Zij kunnen de doelstellingen en activiteiten van de feministen bevorderen (en natuurlijk ook belemmeren) en kunnen zich verantwoorden op feministische forums. Het is echter niet juist om van de feministen te verwachten dat zij de problemen of de dilemma's van de mannen in onze/hun plaats oplossen. Wij moeten het ook zelf oplossen.

Ik meen en weet uit ervaring dat mannen hun leven kunnen veranderen door het feminisme ernstig te nemen. Veranderen in termen van tijd, prioriteiten, activiteiten, vrienden, bondgenoten, enzovoort. De verandering van de houding van mannen tegenover het feminisme impliceert zowel persoonlijke verandering als de verandering van het ik, van de betrekkingen met vrouwen, kinderen en andere mannen, een verandering van de vormen en de doelstellingen van de politiek, een verandering van de analyse en de theorie.

Mannen hebben radicale verandering nodig. Ze moeten ermee ophouden 'mannen te zijn'. Dit vereist een inzet van mannen op lange termijn, een leven lang; geen voorbijgaande belangstelling van enkele maanden of jaren.

29 Hearn, J. en K. Pringle, met leden van Critical Research on Men in Europe (2006). *European perspectives on men and masculinities: National and transnational approaches*, Houndmills, UK: Palgrave Macmillan.

Bijlage 1

In 1987 begon R.W. Connell het boek *Gender and power* met:

'Welke redenen voor verandering kunnen voldoende gewicht inbrengen tegen dit verankerde belang [...] het bestaande systeem in grote lijnen behouden [...] heteroseksuele mannen losweken van de verdediging van de patriarchie? Volgens mijn ervaring zijn er vijf redenen:

(1) Zelfs de *begunstigden van een onderdrukkend systeem kunnen zich bewust worden van zijn onderdrukkende karakter en vooral van de manier waarop het de domeinen van het leven die zij delen vergiftigt*. [Men zou dit de *RECHTVAARDIGHEIDSMOTIVATIE* kunnen noemen.]

(2) *Heteroseksuele mannen hebben vaak een sterk engagement tegenover vrouwen – hun echtgenote, minnares, moeder, zusters, dochters en nichten, collega's – en kunnen een beter leven voor hen verlangen*. Ze kunnen vooral het nut inzien van meer beschaafde, vreedzame seksuele regelingen voor hun kinderen, zelfs wanneer dit ten koste gaat van hun eigen privileges. [*VOOR VROUWEN DIE MANNEN KENNEN...*]

(3) *Heteroseksuele mannen zijn niet allemaal hetzelfde, ze zijn niet verenigd en velen van hen lijden op de ene of andere manier onder het huidige systeem*. De onderdrukking van homo's, bijvoorbeeld, heeft een negatieve weerslag voor verwijfde of weinig assertieve heteroseksuele mannen. [*DE ERVARING VAN DE TERUGSLAG*]

(4) *De genderbetrekkingen veranderen hoe dan ook, en wel op grote schaal*. Veel heteroseksuele mannen erkennen dat zij zich niet aan het verleden kunnen vastklampen en zoeken nieuwe oriëntaties. [Dus zelfs *MODERN ZIJN...*]

(5) *Heteroseksuele mannen zijn niet uitgesloten van het menselijke vermogen om ervaringen, gevoelens en hoop te delen*. Dit vermogen is vaak afgestompt, maar het vermogen om voor anderen te zorgen en zich met hen te identificeren is niet noodzakelijk dood. Het is de vraag welke omstandigheden het kunnen wakker maken. Het vaderschap doet dat vaak; sommige politieke bewegingen, meer bepaald de milieu- en de vredesbewegingen, lijken het ook te doen; de seksuele politiek zou het misschien ook kunnen. [Dit is de optimistische betekenis van *HUMANISME EN DE HUMANISTISCHE FACTOR*.] [mijn cursiveringen en commentaar JH]

In hetzelfde jaar besloot ik in het boek *The gender of oppression*:

'Er bestaan belangrijke redenen voor mannen om af te stappen van de patriarchie:

1. de *toenemende mogelijkheden van liefde, emotionele steun en zorg voor en van andere mannen*; [kortom: *LIEFDE EN ZORG VOOR EN VAN MANNEN*]
2. het *voorrecht en de emotionele ontwikkeling die kunnen voortvloeien uit meer contact en activiteit met kinderen*; [de *'MACHT' VAN KINDEREN*]
3. de *mogelijkheid van een betere gezondheid*, de vermindering van bepaalde ziekten, de verlenging van de levensduur; [*BETERE GEZONDHEID...*]
4. creëren van voorwaarden voor de *transformatie van de kapitalistische productiewijze (die inherent gendergebonden is) naar meer bevrijdende productierelaties*; [*DE ANTIKAPITALISTISCHE KRACHT*]
5. het *vermijden van geweld door andere mannen, en van de angst van mannen, van doden, van gedood worden, en...* [*GEWELD DOOR ANDERE MANNEN VERMIJDEN*]
6. de *vermindering van de waarschijnlijkheid van nucleaire vernietiging, de grimmigste erfenis van de patriarchie*. [*VREDE VAN AMAGEDDON*] [mijn cursiveringen en commentaar JH]

Bijlage 2. Wat is profeminisme?³⁰

Profeminisme beschrijft de solidariteit en de steun van mannen aan de strijd en de thematiek van het feminisme. Net zoals er verschillende soorten feminisme bestaan, zijn er verschillende soorten profeminisme. Toch delen profeministen, over alle verschillende standpunten heen, de wil om te luisteren naar het feminisme, om ervan te leren, en om het mannelijke gender als het dominante, hegemonistische gender onder de loep te nemen en te deconstrueren. Dit impliceert dat wij onszelf en andere mannen actief veranderen – persoonlijk, politiek, thuis, op het werk, in de media, in campagnes, in de wetgeving, enzovoort. Voorbeelden van acties en machtsvormen van mannen die moeten veranderen, zijn mannelijk geweld, seksuele pesterijen, genderdiscriminatie, seksisme en patriarchale dominantie in het algemeen. Profeministische organisatievormen kunnen campagnes omvatten, demonstraties, posters, flyers, brieven, artikelen en pamfletten, T-shirts en prentkaarten, naast meer persoonsgerichte activiteiten zoals sensibiliseringsgroepen.

Is profeminisme hetzelfde als voor gelijkheid zijn? Het profeminisme wil gendergelijkheid bereiken, maar wil ook verder gaan. Wij geloven dat genderongelijkheid dieper gaat dan de oppervlakte van wat veel mensen als gelijkheid zien, dat ze meer structureel is ingebouwd in gendersystemen. Wij willen het feminisme en de vrouwen-groepen steunen in hun strijd voor een gelijke maatschappij. Wij willen naar onszelf kijken en onze maatschappelijke machtspositie, en die van andere mannen, opnieuw definiëren en beperken.

Zijn profeministen anti-man? Het profeminisme is niet tegen mannen. Wij vinden dat het profeminisme mannen kan helpen om een meer bevredigend leven te leiden. Wij geloven echter ook dat mannen geen uitvluchten mogen zoeken als ze met de genderproblematiek worden geconfronteerd. Zelfs wanneer sommige mannen in sommige opzichten onder de mannelijke dominantie kunnen lijden, plukken ook zij de vruchten van de hegemonische mannelijkheid. Het profeminisme wil dat mannen zich bewust worden van hun eigen positie als man en van hun positie tegenover de mannen rondom hen. Dit kan zeer pijnlijk zijn.

Is het profeminisme een georganiseerde beweging? Er bestaat niet zoiets als een georganiseerde profeministische beweging. Het profeminisme is veeleer een pluralistische beweging of een reeks netwerken. Aangezien dit een beweging van mannen is, moeten wij uiterst voorzichtig zijn om niet in nieuwe hiërarchieën of in totalitarisme te vervallen.

Wat met andere gediscrimineerde groepen in de maatschappij? Het profeminisme steunt de strijd tegen andere vormen van discriminatie en onderdrukking. Het is antiracistisch, anti-heteroseksistisch en kant zich tegen de discriminatie en onderdrukking van lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders.

Is het profeminisme verwant aan de mannenbeweging? Dit is een moeilijk te beantwoorden vraag, aangezien de term 'mannenbeweging' op veel verschillende manieren wordt gebruikt. Sommige mannengroepen zijn goed gevestigde groepen die het feminisme en de vrouwenbeweging steunen. Andere zijn echter regressieve bewegingen, zoals antifeministen, groepen voor vaderrechten en groepen voor mannenrechten.

³⁰ Aangepast van: <http://www.profeministimiehet.net/>

Bijlage 3. Enkele nuttige links

European Profeminist Network
<http://www.europrofem.org/>

Ending Gender-based Violence: A Call for Global Action to Involve Men, ondersteund door UNICEF en het Swedish national development agency, SIDA.
<http://www.sida.se/content/1/c6/02/47/27/SVI34602.pdf>

CROME Network: EU Critical Research on Men in Europe is een onderzoeks- en beleidsnetwerk dat expliciet feministisch/profeministisch is.
<http://www.cromenet.org>

Hernieuwde interesse van regeringen, de EU en de VN en verbonden organismen in de rol en de bijdrage van mannen in/aan gendergelijkheid.

De Division for the Advancement of Women van de Verenigde Naties is actief geweest in het promoten van 'The role of men and boys in achieving gender equality'.
<http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/men-boys2003/>

<http://www.achillesheel.freeuk.com/links.html>

<http://www.workingwithmen.org>

<http://www.nomas.org/sys-tmpl/door/>

<http://www.whiteribbon.ca/>

International Network for the Radical Critique of Masculinities
E-mail: Daniel Mang: danielmang@web.de

Meer academisch
<http://www.xyonline.net/> [bibliografie]

<http://www.sagepub.com/book.aspx?pid=10143> [*Handbook of Studies on Men and Masculinities*]

<http://jmm.sagepub.com/> [tijdschrift *Men and Masculinities*]

De rol van mannen in gendergelijkheid

De rol van mannen in de gelijkheid: studies over mannen en mannelijkheid. Een onderzoek in drie Europese landen

Sophie Pioro

1. Inleiding

Het hier voorgestelde onderzoeksproject 'Et les hommes?'³¹ vertrok vanuit verscheidene vragen: Hoe kan met mannen over gelijkheid en sociale genderverhoudingen worden gepraat?; Wat is hun begrip van deze thematiek?; Hoe moet de weerstand van mannen tegen verandering worden begrepen?; Hoe kan het beleid voor de gelijkheid van mannen en vrouwen sneller en efficiënter worden bevorderd?; Hoe verlopen de sociale genderverhoudingen in de wereld van het werk en die van het gezin, of in de interactie tussen deze twee sferen die vaak als onafhankelijk van elkaar worden voorgesteld?

Wij wilden onze analyse en onze werking concentreren op de mannen die zich schijnbaar 'verzetten' tegen verandering of die ze afwijzen, en omgekeerd op de mannen die beweren meer egalitair te zijn of die de indruk wekken dat te zijn.

Wij hebben hiervoor drie profielen gekozen:

1. Mannen (en vrouwen) met verantwoordelijke functies in de politiek en het bestuur, in sectoren die te maken hebben met het gelijkheidsbeleid. Wij wilden namelijk mensen ontmoeten die direct betrokken zijn bij de omzetting in de nationale wetgeving van het door Europa voorgeschreven beleid voor seksegelijkheid. Wij wilden onderzoeken of de uitvoering van een gelijkheidsbeleid hen een beter inzicht gaf in de thematiek, of zij hun privégedrag zouden veranderen...
2. Vakbondsmensen die belast zijn met de uitvoering van de akkoorden over de gelijkheid, over de verzoening van werk met gezin. Hier wilden wij vooral weten hoe de arbeidstijdverkorting in Frankrijk werd geïnterpreteerd en toegepast in termen van de gelijkheid in het beroeps- en het privéleven.
3. Mannen die hebben beslist hun manier van leven te veranderen in de zin van meer gelijkheid met vrouwen, bijvoorbeeld mannen die hun loopbaan hebben stopgezet om zich met hun kinderen bezig te houden.

Er werden in totaal 183 interviews afgenomen (78 in Frankrijk, 40 in België en 65 in Griekenland). In dit artikel worden de interessantste resultaten voorgesteld.

2. Mannen in verandering

Wij hebben voorrang gegeven aan mannen die, ongeacht hun betoog, ons de kans gaven om hypothesen te formuleren over een of meer vormen van verandering tegenover de traditionele mannelijke modellen. De vier selectiecriteria van onze steekproef waren: de zorg voor de kinderen; de breuk met de schema's van het ouderschap; de verdeling van het huishoudelijke werk; het afstand nemen van de centrale rol van het werk als basis van de identiteit.

³¹ Het project 'Et les hommes?' liep van december 2002 tot februari 2004 in Frankrijk, België en Griekenland, op initiatief van Daniel Welzer-Lang (Université Toulouse Le Mirail en Association Les Traboules), François Delor (Observatoire du Sida et des Sexualités, Facultés universitaires Saint-Louis, Bruxelles et Association Ex æquo) en Sophie Pioro (toenmalig verantwoordelijke voor het gelijkheidsbeleid voor mannen/vrouwen op het Kabinet van de Minister van Werk, België). De Griekse partner was Kethi (vergelijkbaar met het Ministère du droit des femmes in Frankrijk). Het team werd aangevuld door Yannick Le Quentrec (socioloog) die meewerkte aan het gedeelte over de vakbondsmensen, en Martine Corbière (sociologe), die meewerkte aan het gedeelte over politici en hoge ambtenaren.

Wij hebben onze studie niet beperkt tot mannen met een partnerrelatie (met een vrouw of een man), en hebben voorrang gegeven aan mannen tussen 25 en 35 jaar, in de veronderstelling dat zij de postadolescentie achter zich hadden gelaten en op de een of andere manier deel uitmaakten van generaties die de problematiek van de gelijkheid tussen de geslachten het best hebben verwerkt. Het schema van de gesprekken omvatte vragen over voorstellingen en over praktijken, over interacties met de omgeving, intieme percepties van de seksualiteit en de mannelijke identiteit. Merk op dat, om een duidelijker perspectief te krijgen en gezien het expertisedomein van onze partners, de gesprekken in België op homoseksuele mannen waren gericht.

3. Het beroepswerk

Wij weten dat voor de mannen de centrale rol van het werk, het beroepswerk, aan de basis ligt van de functie, de titel, de sociale waardering, de eer, de valorisatie als man. De ruimte van de onderneming, het kantoor, de universiteit of de markt zijn het speelterrein van de man. Mannen moeten deelnemen aan deze strijd om hun viriele imago tot stand te brengen, om toegang te krijgen tot de mannelijke graden, tot het statuut van Grote Mannen, die niet alleen de vrouwen domineren (en daar materiële en symbolische privileges aan onttrekken), maar ook de andere mannen.

Hier maken we een eerste vaststelling: de opvallende verzwakking, voor sommige mannen in Frankrijk en in België, van de centrale waarde van het betaalde werk, het afstand nemen van zijn centrale rol (in de praktijk of in het betoog).

Het werk wordt op verschillende manieren bekritiseerd: omwille van de hiërarchie op het werk, de betreurenswaardige relationele aspecten, onder meer door de moeilijkheid om met conflicten om te gaan (of te verdragen) en ze te beheren (veel mannen spreken van pogingen om conflicten te omzeilen), en ten slotte omwille van de 'druk' die het werk uitoefent. Veel mannen zeggen dat de werkdruk stijgt. In deze wereld moet men presteren, altijd beschikbaar zijn... en zij verdragen dat niet.

Betekent dit dat de gedeeltelijke evolutie van de huishoudelijke hiërarchie resulteert in mannen die ongeschikt zijn voor de viriele hiërarchie van de werkweld? Deze conclusie zou overeenstemmen met de stelling van Christophe Dejours voor wie de conformiteit van de attitudes tussen de huishoudelijke ruimte en de professionele ruimte garant zou staan voor een goed psychisch functioneren.³²

4. Het gevaloriseerde werk

Toch staan niet alle mannen met wie wij spraken zo kritisch tegenover betaalde arbeid. Sommige mannen beschrijven het werk nog altijd als een valorisatie, een kans om zich te ontplooiën, een psychische steun, een hulp voor hun evenwicht, een sociale erkenning.

Veel mannen associëren 'goed' werk, dus werk dat valoriseert, dat hen de kans geeft om zich te ontplooiën, met de kans om over vrije tijd te beschikken, 'tijd voor zichzelf'³³ en/of tijd voor de partner of de kinderen (in Frankrijk en België).

Wij hebben ook de volgende bijzonderheid opgemerkt: de overdreven investering in werk van alleenstaande mannen. Is dit het gevolg van een overgangsproces, van de weigering van vrouwen om hun partner uit de huiselijke sfeer te zien verdwijnen? In tegenstelling met het traditionele paar, waar de man een mooie loopbaan kan opbouwen omdat de partner voor het huishouden zorgt, leggen deze mannen het verband tussen het vrijgezelbestaan en een te grote investering in het beroep.

Kortom, ondanks een kritische afstand van de centrale rol van het werk, blijft dat werk een onafwendbaar onderdeel van de mannelijke identiteit. Het ontbreken van werk (werkloosheid, ontslag...) leidt tot spanningen en soms zelfs depressie.

Het betaalde werk blijft echter het belangrijkste in symbolische termen. Een vaststelling kan verrassend lijken en zet in elk geval aan tot denken. Zelfs bij de mannen die zich vooruitstrevend noemen en die veel kritiek hebben op

32 Dejours C. (2000). 'Le masculin entre sexualité et société', in: D. Welzer-Lang (dir.), *Nouvelles approches des hommes et du masculin*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, pp. 263-289.

33 De Terssac, G., J. Thoemmes en A. Flautre (2004). 'Régulation politique et régulation d'usage dans le temps de travail', *Travail Humain* 67(2), pp. 135-154.

het werk, ligt dat werk aan de basis van de hiërarchie in het huishouden: voor een belangrijk deel van de mannen die wij in deze studie hebben ontmoet, bepaalt de investering in de betaalde arbeid (de plaats die het oplevert, de tijd die het organiseert) de hiërarchische voorstellingen van de verdeling van het huishoudelijke werk. En, behalve in het geval van afwisselende kinderopvang, hebben weinig mannen hun betaalde werk gereorganiseerd om het op het huishouden af te stemmen.

5. Het huishoudelijke werk

Het huishoudelijke werk, of de zorg voor de productieve (voeding, huishouden, recreatie) en reproductieve (verhouding met de eventuele kinderen) activiteiten, schept interacties tussen de partners, ongeacht de samenlevingsvorm: huwelijk, samenwonen, enzovoort. Het huishoudelijke werk leek een van de ideale domeinen om te bestuderen hoe de genderverhoudingen zich transformeren en de evolutie naar seksegelijkheid begeleiden of tegenwerken.

Een eerste vorm van huishoudelijke transformatie is het vrijgezellenbestaan. Dit is ook een mannelijk antwoord op de vraag naar gelijkheid, op de eisen van de partner dat de man zich meer inzet voor het huishoudelijke werk. François (30 jaar, alleenstaande vader van 2 kinderen) vat veel uitspraken die wij hebben gehoord goed samen: 'Je doet precies hetzelfde werk als samen, maar dan zonder het gezeur. Je moet niet voortdurend horen dat je dit of dat nog moet doen. Dat is voorbij. Ik doe wat ik moet doen, punt. En ik word niet meer gecontroleerd.'

Traditioneel meet men bij paren de vooruitgang van de gelijkheid af aan de mate waarin mannen deelnemen aan het huishoudelijke werk. Bij enkele Franse mannen zijn de genderrollen omgekeerd: de man zorgt voor vrijwel alle huishoudelijke taken. Maar – en hier blijkt het wetenschappelijke nut van een genderstudie die zich niet tot heteroseksuele mannen beperkt – anders dan in de essentialistische voorstellingen van geslacht en gender, zien we hier dat de gedifferentieerde verinnerlijking van de normen van netheid en orde ook in homoseksuele paren voorkomt.

Soms is de een slordig en moet de ander dus opruimen. Afgezien daarvan merken we op dat in homoseksuele paren de werkverdeling vaak een sociale hiërarchie volgt die buiten het huishouden tot stand is gekomen. Diegene die het meeste schoonmaakt (en een symbolische dominante rol in het huishouden heeft), is de jongste partner en/of de partner met de laagste opleiding, het minste geld of het laagste symbolische gezag – ook al zien we veel uitzonderingen op dit dominante model, onder meer afhankelijk van de vrije tijd die de investering in het beroepswerk overlaat.

Verscheidene paren hebben een alternatieve en empirische oplossing gekozen voor de moeilijkheid om samen te werken: ieder doet het huishoudelijke werk apart. En uiteraard zorgen ook de alleenstaande mannen, op hun manier, voor het huishouden.

Toch lijkt, zonder daar overhaaste conclusies uit te willen trekken, dat in onze 'geselecteerde' steekproef van mannen in verandering (het zou dus gevaarlijk zijn er algemene besluiten over het geheel van mannen aan vast te knopen) 55% van de mannen met een partnerrelatie in Frankrijk (54,5%) en België (55%) minstens evenveel en vaak meer huishoudelijk werk verricht dan hun vrouwelijke of mannelijke partner.

6. Mentale belasting, mentale ontlasting, routine, uitbesteding van huishoudelijk werk

Het werk van Monique Haicault heeft ons echter geleerd dat men de vraag van het huishoudelijke werk niet mag beperken tot alleen het doen.³⁴ Men moet ook de 'mentale belasting' van het doen in beschouwing nemen, de anticipatie, het gevoel dat men moet vooruitzien en organiseren.

Veel van de mannen met een partnerrelatie zeggen dat de mentale belasting bij hun vrouwelijke of mannelijke partner ligt. In deze categorie wordt een subgroep gekenmerkt door een 'mentale ontspanning': zij verwachten dat men hen zegt wat ze moeten doen, hen waarschuwt dat ze moeten helpen...

Bij sommige mannen met een partnerrelatie ligt de mentale belasting bij de geïnterviewde man. Wij hebben trouwens in Griekenland een verdeling van de mentale belasting gezien die weliswaar perfect overeenkomt met de verdeling publiek=man/privé=vrouw, maar die niet overeenstemt met de vormen die wij in Frankrijk en in België waarnemen.

34 Haicault, M. (1984). 'La gestion ordinaire de la vie en deux', *Sociologie du travail* (3), pp. 268-277.

6.1. Huishoudelijk werk als routine

Er niet vooraf aan moeten denken, niet piekeren, het werk nemen zoals het komt: uit onze gesprekken komt een nieuwe vorm van omgang met wanorde naar voren, de routine.

Men kan natuurlijk altijd op de verschillen tussen woord en daad wijzen en herinneren aan het klassieke onzichtbaar maken van het huishoudelijke werk, dat uiteindelijk door de vrouwen wordt opgeknapt. De etnografie zou hier nuttig zijn om het begrip verder uit te diepen en te kijken wat het precies inhoudt. Maar het verschijnsel van de routine komt zo vaak ter sprake, dat het vragen oproept. Is dit een nieuwe houding tegenover het huishoudelijke werk? Wij zullen hier voor deze hypothese kiezen.

Los van de discussie rond het ouderschap en de mentale belasting die uit de aanwezigheid van een of meer kinderen voortvloeit, die we later zullen onderzoeken, stelt zich de vraag hoe het komt dat men van 'mentale belasting' overgaat naar routine. Welke obstakels maken het onderscheid tussen het routineuze huishoudelijke werk van mannen en het mentaal belastende werk van de partners?

Een groot deel van het huishoudelijke werk van vrouwen is ongetwijfeld eveneens routine, waarvan vrouwen die strijken terwijl ze televisie kijken, of zij die vertellen dat ze eten wat ze in de koelkast vinden, enzovoort, getuigen.

Mentale last en routine kunnen binnen eenzelfde gezinsmodel naast elkaar bestaan. Samen met de asymmetrische dubbele standaard van netheid en orde (vrouwen zijn preventief in het huishouden, terwijl mannen curatief zijn), wordt de routine van mannen een genderpositie die de weg van de minste weerstand kiest, een mannelijke egalitaire strategie tegenover de mentale last van vrouwen.

6.2. Uitbesteding van huishoudelijk werk

Een andere manier om met het huishoudelijke werk om te gaan, is de uitbesteding. Een beduidend deel van deze mannen (en hun eventuele vrouwelijke of mannelijke partners) besteedt het huishoudelijke werk uit aan een werkster (in zeldzame gevallen een man) of doet een beroep op externe diensten. De uitbesteding kan verschillende oorzaken of aanleidingen hebben, maar de resultaten zijn identiek: men staat niet langer zelf in voor de huishoudelijke plichten.

We zien verscheidene gevallen: de partner heeft voor de uitbesteding gekozen, het paar heeft het samen beslist, het werk wordt aan een familielid uitbesteed,³⁵ een vader die alleen woont met zijn kinderen doet een beroep op huishoudelijke hulp. Andere situaties zijn ongewoner, zoals de partner in een homoseksueel paar die huishoudelijke hulp betaalt om zijn deel van het werk te doen. Veel mannen maken uitvoerig gebruik van machines (stofzuigers, wasmachines...) om het huishoudelijke werk op te knappen.

De uitbesteding vereenvoudigt het leven van deze mannen en van hun vrouwelijke of mannelijke partners. In termen van sociale genderverhoudingen heeft de uitbesteding die we in Frankrijk en België en in een andere mate in Griekenland (waar de intrafamiliale onderlinge hulp tussen vrouwen nog sterk aanwezig is) vaststellen, een vrij diepgaande invloed op de uitoefening van de mannelijke dominantie. De uitbesteding maakt de beroepsarbeid van de partner en de inzet van de mannen in het huishouden mogelijk, werkt ze in de hand en begeleidt ze. Ze is dus voor deze paren of alleenstaanden een factor van seksegelijkheid.

Blijft de vraag naar de diepere betekenis van de uitbesteding, ook in termen van de sociale verhoudingen. Is grootschalige uitbesteding van huishoudelijk werk aan vrouwen met een onzeker statuut (werksters uit de immigratie) een factor van gelijkheid?

Veel mannen zeggen dat de asymmetrische dubbele standaard verzwakt, dat men zich aanpast aan de normen van de ander, dat men leert 'los te laten'. Anderen vertellen echter dat het vinden van een nieuw evenwicht niet lineair en niet zonder problemen verloopt. Er wordt ook gepraat over de obstakels die het 'loslaten' bemoeilijken: de partner die schoonmaakt voor de huishoudelijke hulp komt, de angstige moeder die bang is dat de man slecht voor de kinderen zorgt, enzovoort.

7. Vaderschap

Het vaderschap wordt op veel verschillende manieren ervaren. Wij hebben drie gevallen gezien: mannen met een partnerrelatie en kinderen, mannen die hun kinderen alleen opvoeden, en mannen in Griekenland die hun kinderen door hun moeder laten opvoeden. Hierbij merken we onmiddellijk op dat, met uitzondering van enkele mannen die nog verbitterd zijn door de juridische omstandigheden van de echtscheiding, wij geen mannen hebben ontmoet die woede koesterden tegen een vrouw/vrouwen in het algemeen, en nog minder gescheiden vaders met wraakgevoelens. Alles wijst erop dat de minnelijke scheiding, al dan niet uit een huwelijk, de regel is bij deze mannen en hun omgeving.

Eerste vaststelling: geconfronteerd met de huidige moeilijkheden die zijn verbonden aan relaties, het evenwicht tussen publiek en privé, de invulling van het ouderschap, zeggen sommige mannen dat zij geen kinderen wensen of, vooral bij de homoseksuele mannen, dat zij niet in staat zijn om vader te worden of dat het te ingewikkeld is.

Anderen schetsen een 'gelukkig vaderschap'. Ofwel zorgt de man op een consequente manier voor zijn kind of kinderen (het geval van de 'kangoeroevaders'), ofwel beschrijven de mannen een 'harmonieuze' verdeling, dicht in elkaars buurt, een afwisselende voogdij in de geografische nabijheid, verdeeld in korte perioden, vaak een week op twee. Maar naast deze situaties, die het vaakst worden vermeld om het delen van het ouderschap en van de taken te illustreren, komen uit de gesprekken andere vormen van moeilijkheden naar voren.

De problemen van het vaderschap: de mannen vertrouwen geven

Los van de discussie die in sommige landen wordt gevoerd over het ouderschap van homoseksuelen, stoot de vrije uitoefening van het vaderschap, de 'egalitaire' zorg voor de kinderen nog op veel obstakels. Ze hebben vaak te maken met genderstereotypen, stereotypen van mannen, van hun partners, van de openbare besturen en van de Staat. De erfenis van het patriërchaat, waarin de macht van de echtgenoot/vader samenging met afwezige vaders en met moeders die exclusief instonden voor de opvoeding van de kinderen, heeft sporen nagelaten in de onzekerheid van sommige mannen over hun bekwaamheid om voor kinderen te zorgen.

Druk van de stereotypen op de moeders, ongelof in de bekwaamheid van mannen om voor de kinderen te zorgen, ontdekking van de vreugde (en de last) van het ouderschap na een scheiding? Voor sommige mannen is de vergroting van de afstand tot het ex-huwelijk of de ex-relatie een manier om de vaderrol goed in te vullen, meestal met het akkoord van de moeder: een grotere afstand in de tijd (een jaar op twee), wat de tijd schept om de band met de kinderen te herstellen, of in de ruimte, door verder weg te gaan wonen.

Sommige maatregelen willen weerwerk bieden tegen de problemen van de verdeling van de ouderlijke mentale last tussen mannen en vrouwen. Verscheidene mannen praten over obstakels in de 'taakverdeling' rond het schoolbezoek van de kinderen, de moeite die hun partner of ex-partner heeft om de functies en openbare taken af te staan die samengaan met het ouderschap: het contact met leerkrachten, de overheid, enzovoort. Dit kan trouwens een hinderpaal worden voor nieuwe ouderschappen, zoals blijkt uit het verhaal van een man over zijn pogingen om ouderschapsverlof te krijgen: hij kwam in botsing met de huidige niet-egalitaire logica van het bestuur in Frankrijk, die zegt dat alleen een ouder in aanmerking komt voor ouderschapsverlof. Andere mannen vertellen hoe het gerecht, los van conflicten over het hoederecht (die veel mediabelangstelling krijgen) afwijzend staat tegenover mannen die de zorg voor de kinderen op zich willen nemen.

Het ontbreken van conflicten over de hoede van de kinderen betekent trouwens niet dat de echtscheidingen niet moeilijk zijn, dat ze geen angsten voortbrengen, en dat het niet lastig is voor man en vrouw om een verstandhouding te bereiken. Het gerecht, zijn wetten en de praktijken van de professionelen van het recht of van de sociale hulpverlening, de stereotypen over moederschap of vaderschap, werken vaak samen om een vrijwillige zorg van mannen voor de kinderen tegen te werken.

Er is veel geschreven over vaders. Vaak zijn de teksten, onder het voorwendsel van vaderschap, tegen vrouwen gericht: sommige mannen, sommige groepen, veralgemenen een conflict met één vrouw tot een conflict met alle vrouwen. Toch en ondanks deze vaak virilistische vormen, is het vraagstuk van het 'delen' van het kind niet opgelost.

³⁵ Ouders, grootouders,...

8. Besluit

In tegenstelling tot catastrofetheorieën die in het schoolverlaten van jongens, het percentage geslaagde zelfmoorden van mannen of het mannelijke geweld in het gezin een veralgemeend effect zien van de crisissen van de mannelijkheid, toont de studie van mannen in verandering – hoewel ze op de eerste plaats kwalitatief is – dat het streven naar gendergelijkheid voor mannen geen bron van totale chaos is en dat er niet eens sprake is van een algemene crisis.

De mannen, of toch bepaalde mannen, veranderen op een manier die de gelijkheid bevordert, ook al is hun praktijk vaak meer egalitair dan hun stereotiepe betoog, dat nog blijkt geeft van naturalistische of essentialistische opvattingen over geslacht en gender.

In het bestudeerde corpus van mannen in een overgangssituatie zijn de mannelijke veranderingen duidelijk: kritiek op de ouderschapsmodellen, afstand van het beroepswerk (ook al blijft het een cruciale rol spelen voor de meeste mannen), zorg voor het geheel of een gedeelte van het huishoudelijke werk, dat in routine verandert of wordt uitbesteed aan personeel, voltijdse of deeltijdse zorg voor de kinderen, integratie in Frankrijk en België van de eisen van vrouwen naarmate de relaties zich ontwikkelen en vooral vanaf de tweede partnerrelatie (na een post-echtelijk vrijgezellenbestaan waarin de mannen, hetero- of homoseksueel, hun dagelijkse praktijk aanpassen aan de kritiek van hun omgeving), of in sommige gevallen de beleving van homoseksuele verlangens, ook in een partnerrelatie.

Mannen veranderen, maar niet altijd zoals vrouwen het zouden wensen en nog minder zoals wij sociologen 'voorspellen'. Hoewel sommige veranderingen moeten worden geanalyseerd als nieuwe weerstanden tegen verandering en tegen gelijkheid, als nieuwe formules van de mannelijke dominantie (die 'in een nieuw jasje wordt gestopt', zoals François de Singly terecht opmerkt³⁶), heeft het geheel van de mannelijke levenswijzen meer te betekenen.

Bovendien ontbreekt het de mannen die wij hebben ontmoet aan modellen die identificatie en discussie mogelijk maken. Zij kunnen prat gaan op hun individuele 'improvisaties', maar hoe kan men het verband niet zien tussen enerzijds dit tekort en anderzijds het lijden dat deze mannen in hun traject hebben ervaren, in hun praktische zoeken (los van een betoog) naar alternatieve modellen voor de voorgeschreven mannelijkheid? We kunnen niet anders dan vaststellen dat er weinig studies over mannen bestaan en dat er in het genderdomein (dat verder gaat dan alleen feministisch onderzoek) een grote kloof bestaat tussen de studies over vrouwen en de studies over mannen. De vaststelling van dit tekort kan, zeggen de mannen, worden verruimd tot alle beschouwingen, teksten, creaties die mannen kunnen begeleiden in hun verandering naar gelijkheid. Weinig of geen identiteitsmodellen, weinig of geen plaatsen waar men over de breuk van de viriliteit kan praten, twijfels die worden uitgelokt door de feministische of homoseksuele kritiek, angsten die ontstaan uit een maatschappelijke evolutie die de mannelijke privileges ondermijnt, dit alles dwingt de man om een nieuwe definitie van zichzelf te vinden.

Wanneer men de opvang van mannen niet alleen wil overlaten aan reactionaire en anti-egalitaire verenigingen van gescheiden vaders, die het conflict met één vrouw veranderen in een oorlog tegen alle vrouwen en in het bijzonder tegen vrouwen die voor gelijkheid vechten, stelt zich de cruciale vraag naar een sociale begeleiding van mannen in een egalitaire problematiek.

Wie begeleiden – en hoe?

Onze studie wijst op verschillende culturele modellen (die we bij gebrek aan beter voorlopig als dusdanig definiëren) van mannelijkheid en viriliteit. Tussen de universalistische opties van de Fransen en de Belgen en de differentialistische modellen die we in Griekenland zien, tussen de vrijwel volledig verstedelijkte gebieden van Noord- en Midden-Europa en de nog grotendeels landelijke streken van het zuiden, tussen de confrontaties met de historisch verschillende viriele orden (verhouding tot het leger, de godsdienst, de oorlog, de economische strijd, de vormen van libido dominandi, enzovoort) tekent zich geen veelheid af, maar een palet van viriliteitsmodellen waarvan wij de contouren en de verbanden met de gelijkheid van mannen en vrouwen nog niet kunnen schetsen. Het lijkt alsof alleen de homoseksuele mannen gebruik hebben gemaakt van de transversaliteit die het internet en de strijd van het recente verleden hebben geschapen om zo niet hun praktijken, dan toch hun betoog en eisen uniform te maken.

Kortom, er is nood aan meer onderzoek.

³⁶ de Singly, F. (1993). 'Les habits neufs de la domination masculine', *Esprit* (11), pp. 54-64.

De rol van mannen in gendergelijkheid

Mannelijke weerstand tegen verandering: de case van mannen in de politiek en de administratie

Martine Corbière

1. Voorstelling van het onderzoek

Dit artikel brengt verslag uit over de resultaten van een door de Europese Commissie gefinancierd onderzoek naar de mannelijke weerstand tegen veranderingen in het domein van de gelijkheid tussen mannen en vrouwen. De enquête vond plaats in 2003-2004 in drie landen: Frankrijk, België en Griekenland. Hier worden echter alleen de Belgische en de Franse gegevens voorgesteld.

De meting van de mannelijke weerstand tegen verandering heeft ons ertoe gebracht het onderzoek toe te spitsen op *mannen in de politiek en de administratie die vanwege hun positie direct betrokken zijn bij de omzetting van het beleid voor de gelijkheid tussen de geslachten naar de nationale wetgeving*. Wij wilden mannen ontmoeten die zich op verschillende niveaus inzetten voor het uitwerken en bijwerken van vooraf bepaalde richtlijnen. Wij hebben ook met mensen gepraat die een verkozen mandaat bekleden: territoriale verkozenen, verkozenen van beroepsfederaties. Daarnaast hebben wij hoge functionarissen en hoge ambtenaren ontmoet.

Het was onze bedoeling een concreet begrip te krijgen van de moeilijkheden om internationale en nationale richtlijnen in de praktijk te brengen en om op een welomschreven territorium seksegelijkheid tot stand te brengen.

In ons onderzoek hebben wij bovendien bij onze ondervraagden, die in de professionele sfeer grote verantwoordelijkheid dragen, gepeild naar hun plaats in de huiselijke sfeer, om het onderlinge verband tussen deze twee werelden te toetsen. Onze analyse streeft via deze omweg langs het privéleven naar een meting van het eventuele vermogen van deze mannen om de kans te grijpen en/of te scheppen van een ontmannelijking van de professionele sfeer waarin zij grote verantwoordelijkheden dragen. Hun werksfeer lijkt vandaag immers het bastion dat moet worden verzwakt om een effectieve gelijkheid te bereiken.

De resultaten die hier worden voorgesteld, komen voort uit de analyse van 49 gesprekken in Frankrijk en België. Om elementen te verzamelen die zowel zijn omgrensd als gecontextualiseerd, hebben wij ervoor gekozen om in Frankrijk vier sectoren te onderzoeken die de gelijkheid als missie hebben. Onze aandacht ging naar de domeinen van de werkgelegenheid, het onderwijs, de permanente vorming en het stedelijke beleid – alle afgebakend door kaderteksten met betrekking tot gelijkheid van vrouwen en mannen. Deze actiesferen worden gevormd en geanimeerd door politici en gedragen door ambtenaren. Ze gaven ons de kans om mannen te ontmoeten die zich op verschillende niveaus bezighouden met de uitwerking en de bijwerking van vooraf bepaalde richtlijnen. In deze methodologische optie werden 36 interviews (34 mannen + 2 vrouwen) afgenomen. Wij hebben ook met mensen gepraat die een verkozen mandaat bekleden: burgemeesters, vice-voorzitters van gemeenschappen van agglomeraties, regionale adviseurs, algemene adviseurs, rectoren van universiteiten, voorzitters van werkgeversverenigingen. Daarnaast hebben wij topfunctionarissen en hooggeplaatste ambtenaren ontmoet: regionale en departementale prefecten, onderprefecten van steden of departementale directeurs van gedecentraliseerde staatsdiensten, directeurs van structuren in het domein van de problematiek met betrekking tot de opleiding en de werkgelegenheid. Ten slotte hebben wij zaakgelastigden met diverse missies ondervraagd, 'contactpersonen voor de gelijkheid', in activiteitssectoren die te maken hebben met concrete opdrachten, zoals de vervrouwelijking van traditioneel mannelijke werkgelegenheidssectoren.

Rekening houdend met de specificiteit van de Belgische structuren, hebben wij een andere logica voor de samenstelling van ons corpus gehanteerd. Ook hier was het de bedoeling gesprekken te voeren met actoren die zich bezighouden met seksegelijkheid, maar een benadering volgens sectoren was vanwege de nationale context uitgesloten. Daarom hebben wij hooggeplaatste personen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest geïnterviewd, politici en bestuurders, zaakgelastigden van het instituut voor gelijke kansen en ten slotte personen die voor instellingen werken die het werkgelegenheidsbeleid in België gestalte geven. In totaal 11 mannen en 2 vrouwen werden in dit kader geïnterviewd.

2. Bewustzijn van de genderdistributie in de professionele en politieke ruimte

Tijdens deze ontmoetingen wilden wij vernemen hoe deze mannen zich de positie van vrouwen in de economische en professionele ruimte voorstellen. Om hen aan de praat te krijgen, hebben wij hen gevraagd om te vertellen over de plaats van vrouwen in hun (politieke of bestuurlijke) structuur.

2.1. Over de horizontale segregatie³⁷

De grote meerderheid van de ambtenaren met wie wij praatten, wees op de zeer ingrijpende vervrouwelijking van hun structuren. Volgens al onze ondervraagden is dit een evident gegeven. Maar na deze voor iedereen herkenbare vaststelling, lopen de meningen uiteen. Volgens sommige mannen is de graad van vervrouwelijking gewoon het bewijs dat het bestuur *'volstrekt gunstig is voor vrouwen'*. Anderen nemen de tijd om de geschiedenis van hun instelling te beschrijven, waarover zij uiteindelijk niets zeggen, op de suggestie na dat ze ongetwijfeld een invloed heeft op de gendergebonden kenmerken van de functies in het bestuur. Langs deze omweg van de institutionele erfenis naturaliseren zij de waargenomen situatie. Sommige beweringen in de enquêtes zijn verre van lapidaire en ruwe visies, maar gebruiken elementen uit verschillende thematieken (opvang van kinderen of andere collectieve behoeften waaraan niet wordt voldaan, werk dat met gezin en privéleven kan worden gecombineerd) om de situatie voor te stellen als een sociale constructie die evolueert, maar nog altijd een gendergebonden erfenis moet verwerken.

Hoe dan ook is het besef van de horizontale segregatie vrij beperkt: niemand beschrijft deze blokkering van vrouwen in de administratie als een systeem, ook al situeren sommigen ze in een ruimer kader.

De ondervraagden met een directiefunctie zijn ook belast met personeelsbeheer. Zij vermelden de moeilijkheid die de zeer hoge graad van vervrouwelijking schept voor de organisatie van het werk. De opening voor het publiek op bepaalde dagen van de week is soms problematisch. Het zijn nog altijd vooral vrouwen die verlof vragen om een ziek kind op te vangen. Hetzelfde geldt voor de aanvragen van deeltijdse arbeid en ouderschapsverlof.

Iedereen zegt een grotere gemengdheid van de functies te willen. Om de ernst van het probleem te onderstrepen, spreekt men zelfs van quota om de werkgelegenheid voor mannen in het bestuur te verzekeren. Voor sommigen gaat de vraag naar meer mannen in de contingenten van de instelling verder dan het overwinnen van de organisatorische problemen die door 'vrouwenjobs' ontstaan. Soms weiden zij lang uit over de bijzondere doelgroepen, zoals de werkloze ongeschoolde jongeren van 16-25 jaar die voordeel zouden hebben bij een meer gemengd onthaal. Buiten deze specifieke gevallen verklaren veel ondervraagden dat gemengde teams in feite teams zijn die een complementariteit bieden inzake de aard en de kwaliteit van de geleverde dienst. Mannen en vrouwen zouden aandacht hebben voor verschillende dimensies van het werk.

Uit de gesprekken over de plaats van vrouwen in de instellingen onthouden wij de volgende punten: hoewel de te grote aanwezigheid van vrouwen volgens mannen tot ernstige werkingsproblemen leidt, spreken veel mannen vol lof over de vrouwelijke kwaliteiten, wat hun essentialistische visie verraadt.

Nadat ze over de werknemers hadden gesproken, vertelden de ondervraagden spontaan over de 'klanten' van hun structuren. De directeurs van arbeidsbureaus en de begeleiders in het domein van de permanente vorming, komen in reëel contact met de problematiek van de ongelijkheid van mannen en vrouwen. Voor hen is dit een echte werkproblematiek waarover zij nadenken en waarin zij vaak in actie komen. Wij stellen een echt geïntegreerde aandacht vast. De analyses over de gebruikers zijn veel diepgaander en gestoffeerd dan de voorgaande verklaringen over de vrouwelijke collega's. Gezien deze verschuiving van het betoog, ontstaat de indruk dat het voor de mannen van ons corpus gemakkelijker is om een visie te ontwikkelen op de ongelijkheid van de behandeling dan wanneer het over mensen gaat die in het domein van de sociale actie vallen. Men ziet vrouwen niet als een structureel inferieure categorie; pas als het over een probleempubliek gaat, hoort men uitspraken over ongelijke, asymmetrische verhoudingen.

Tot slot van deze analyse van het bewustzijn van een horizontale segregatie, bekijken we de verklaringen van de ondervraagde politici over hun partij en de verschillende nationale bestuursorganen. Zij stellen probleemloos vast dat vrouwen hier ondervertegenwoordigd zijn. Er worden weinig elementen aangedragen om de geringe aanwezigheid van vrouwen in de politieke groepen te verklaren. Ook hier zijn de verklaringen snel en behavioristisch, in de zin dat zij het hebben over een 'terughoudendheid van vrouwen'. Er wordt niets gezegd over eventuele

³⁷ Gendergebonden segregatie tussen de verschillende beroepsdomeinen. Deze kloof leidt bijvoorbeeld tot een grootschalige aanwezigheid van vrouwen in het onderwijs of het openbaar bestuur.

processen voor de afschaffing van sterk vermannelijkte organisaties, en slechts weinig over de moeilijke combinatie van privéleven en professioneel leven.

2.2. Het probleem van de verticale segregatie³⁸

De uitspraken van bestuurders over het probleem van de verticale segregatie bevestigen het duidelijke gebrek aan een helder beeld van de hiërarchische verhoudingen tussen de twee gendercategorieën. Voor veel ondervraagden kunnen vrouwen in de administratie geen ongelijke behandeling krijgen. De wet is duidelijk en geldt voor iedereen, zodat men zich niet kan voorstellen dat er in de structuren iets te vinden zou zijn dat de hypothese zou voeden dat mannen en vrouwen anders worden behandeld. Volgens de ondervraagden zijn vrouwen op alle niveaus van de hiërarchie aanwezig. Alleen wanneer functie per functie een telling wordt gemaakt, wat wij aan de hand van organigrammen met hen hebben gedaan, worden zij zich bewust van de verticale segregatie. Mannen zien in deze configuratie gewoon de hand van het toeval en kunnen zich niet voorstellen dat dit het teken is van een redundante maatschappelijke constructie.

Toch merken we op dat een aantal ondervraagden in de vier Franse ambtelijke sectoren spontaan opmerkt dat vrouwen zeldzamer zijn in de kader- en directiefuncties. Zij zeggen er onmiddellijk bij dat zij zich sinds hun komst hebben ingezet om de situatie in evenwicht te brengen. Ze zeggen dat zij telkens als de gelegenheid zich voordoet, voorrang hebben gegeven aan vrouwen in verantwoordelijke functies. De elementen die zij aanhalen om de feitelijke situatie te verklaren, hebben niets van een betoog dat hun bijdrage aan de strijd tegen de ongelijkheid van behandeling in de verf wil zetten. Sommigen spreken van een 'demografisch gegeven' waarmee zij worden geconfronteerd en dat hen ertoe aanspoort om vrouwen te bevorderen.

Soms is de benoeming van vrouwen aan de top van de hiërarchie gewoon het resultaat van een institutionele wil: omwille van haar missie wil de instelling zich voorbeeldig gedragen. Onze ondervraagden beschrijven zichzelf dan als de bewuste uitvoerders van een beleid dat buiten hen om wordt gedefinieerd en waarvoor zij zeer duidelijke opdrachten ontvangen, met een controle van vooraf bepaalde doelstellingen. Deze voorbeeldfunctie bestaat erin dat vrouwen de kans krijgen om belangrijke functies te bekleden, of dat allochtonen toegang krijgen tot de administratie, maar ook dat men het personeelsbestand aanvult met mensen uit groepen met een hoge werkloosheid. De vraag van de slechte positie van vrouwen op de arbeidsmarkt past dan in een ruimere problematiek van een sociale rechtvaardigheid die zich ontwikkelt en waaraan nog moet worden gebouwd. Deze visie gaat samen met de moeilijkheid om een redenering uit te werken over de specifieke vraag van de plaats van vrouwen in de beroepssfeer. Zij zien dit liever als een bijzondere vorm van de strijd tegen de ongelijkheid, het ruimere kader waarin zij meer bakens vinden om hun denken te sturen en hun betoog te ontwikkelen.

De enquête in België toont ons in grote lijnen mannen die duidelijke uitspraken doen over de verticale segregatie. Zij citeren cijfers, hebben allerlei verklaringen en doen een beroep op hun kennis van de instellingen om een vrij nauwkeurig beeld te schetsen van de gedifferentieerde positie van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt. Deze mannen dragen de stempel van het beleid dat in de Belgische bestuurlijke structuren wordt gevoerd. Men krijgt de indruk dat zij hebben nagedacht op basis van ervaringen waarvan zij getuige zijn geweest of waarin zij soms zelfs een rol hebben gespeeld.

Het Belgische corpus van mannen die op een gegeven moment in hun loopbaan de problematiek van seksegelijkheid als specifieke opdracht hadden, dus niet als een oriëntatie die door vele andere werd geneutraliseerd, hebben een visie die minder op 'gezond verstand' is gebaseerd dan bij het Franse panel. We kunnen daar twee verklaringen voor aanvoeren: ten eerste telt de Belgische enquêtepopulatie een aantal mannen die weliswaar tot een dominante maatschappelijke groep behoren, maar soms, vanuit andere politieke of seksuele verankeringen, zelf een structureel inferieure positie hebben ervaren. Wij komen dan ook in de verleiding om te zeggen dat mannen die op de een of andere manier gedwongen zijn geweest om een inferiorisering te confronteren (minderheids-partij) of zelfs discriminatie hebben gekend (homoseksuelen) meer zijn geneigd om ongelijke behandelingen te herkennen en te analyseren. Het andere element dat de verschillen in toon tussen de Belgische en de Franse mannen kan verklaren, heeft betrekking op het onderzoek volgens sectoren dat in de Franse benadering werd uitgevoerd. Door te polsen naar het gelijkheidsbeleid in vier sectoren die duidelijk werden geïdentificeerd als theoretisch betrokken bij dat beleid, en door het onderzoek in een welomschreven territorium te concentreren (een regio in Frankrijk), hebben wij het geheel van actoren ontmoet die in het gegeven kader een rol spelen, op alle niveaus van de hiërarchie. Bijgevolg waren de profielen van de functies veel meer gespreid dan in België en was er voor sommige instellingen slechts sprake van een abstracte opdracht, met minder systematische stimulansen om tot concrete realisaties over te gaan. De werknemers en hun leidinggevendenden konden dus niet voortbouwen op dezelfde ervaringen als hun Belgische bureaus.

³⁸ Segregatie in de hiërarchie, tussen de basis en de top.

3. De toepassing van een gelijkheidsbeleid

In de gesprekken met deze mannen en vrouwen, trachtten wij elementen te vinden die iets zouden vertellen over effectieve praktijken. In deze onderzoeksbenadering werden de vragen opzettelijk frontaal gesteld. Welke maatregelen pasten zij toe? Welke middelen gebruikten zij? Welke samenwerkingsvormen? De onderzoekers gebruikten in deze fase van de gesprekken de techniek van de agenda met commentaar, om de datum van de jongste vergaderingen en hun dagorde te kennen. Wij peilden zelfs naar hun kennis van de kaderteksten met betrekking tot de gelijkheid. Wij wilden hen over hun realisaties doen vertellen. Mannen die geen concrete ervaringen konden vertellen, konden over hun missie praten, hun belangrijkste projecten, hun werkproblematiek, om ons uiteindelijk te helpen om te begrijpen waarom zij niets deden met de richtlijnen die theoretisch gezien ook tot hen waren gericht.

3.1. Het gelijkheidsbeleid als bijkomstige vraag

Elke instelling streeft op de eerste plaats specifieke doelstellingen na, op basis van exclusieve of gedeelde competenties. Het transversale beleid wordt dan verwaarloosd of zelfs helemaal achterwege gelaten. Volgens sommigen moet men de nadruk leggen op de inrichting van het grondgebied, op de lokale ontwikkeling. Volgens anderen moet men zich eerst en vooral openstellen voor de wereld, terwijl sommige overheidsdiensten er een prioriteit van maken het bestuur zelf te verbeteren.

Uiteindelijk bleken er prioriteiten te bestaan waarvoor men zich volledig engageert, gevolgd door alles wat met crisisbeheer te maken heeft (stakingsbewegingen, sociale bewegingen, de hittegolf, de veiligheid in de maatschappij, de voedselveiligheid), en ten slotte de abstracte ambities, de 'dingen die zouden moeten zijn', zoals beter samenleven of meer rechtvaardigheid, waarvan men zich bewust is, maar die weinig mobiliserend werken.

De geïnterviewden spreken dus allemaal over hun inzet voor precieze thema's die op het ogenblik van de enquête een enorme energie opeisen en intensief worden bestudeerd. Het zijn dossiers, in sommige gevallen politiek, in andere technisch, waarin volgens de ondervraagden buitengewoon veel op het spel staat. Ze zetten veel van hun middelen in om de verwachtingen in termen van resultaten en deadlines waar te maken. Ze noemen de druk erg groot, spreken van de dringendheid en het dwingende karakter van de vraag. Iedereen haalt actieprogramma's aan, met complexe administratieve dossiers, waaraan zij hard werken, vaak aangevuld met coördinatie- en bemiddelingswerk.

Ten slotte noteerden wij als een minder belangrijk, maar meer dan eens genoemd gegeven, de druk die een verkozen mandaat, dat ten einde loopt, uitoefent op de activiteit. De catalogus van de dringende gevallen wordt duidelijker, de individuele stempel die sommige mannen bij hun vertrek willen achterlaten geeft bepaalde acties een prioritair of omgekeerd een meer marginaal karakter.

3.2. Actievariabele, analysevariabele, contextelement

We merken in deze sectoren die, we herinneren eraan, allemaal worden afgebakend door kaderteksten over de gelijkheid van mannen en vrouwen, een zeer variabel toepassingsniveau. Er is een eerste groep van actoren voor wie het gelijkheidsbeleid een echte actievariabele is, een tweede groep die het als een analysevariabele beschouwt en een derde voor wie het slechts een contextelement is.

De actoren met *missies met betrekking tot de werkgelegenheid of de permanente vorming* mobiliseren in de grote meerderheid van de gevallen middelen voor wat meestal het gelijkheidsbeleid wordt genoemd. *Het gelijkheidsbeleid is hier een actievariabele*. Twee institutionele groepen onderscheiden zich in dit eerste deel van onze typologie.

Eenzijds hebben we organismen zoals ANPE, AFPA of ORBEM/BGDA (Brussels Hoofdstedelijk Gewest) die actie voeren in het kader van de strijd tegen de discriminatie. Vrouwen genieten net als andere probleemgebruikers een bijzondere aandacht die zich uit in specifieke voorzieningen. Vrouwen, maar ook buitenlanders of allochtonen, gehandicapten en recent in vrijheid gestelde gevangenen, worden onderscheiden met cijfermatige integratiedoelstellingen die men evalueert. De mensen van deze structuren met wie wij hebben gepraat, problematiseren hun werk in termen van een gelijkheid van kansen die vrouwen een betere maatschappelijke positionering moet opleveren. De groep van vrouwen vertoont een gebrek aan vorming en aan werkgelegenheid, dat in naam van dit ideaal van sociale rechtvaardigheid moet worden tegengegaan. Volgens de ondervraagde mannen die in dit type van structuur werken, ligt het probleem in de vraag naar resultaten die moeilijk bereikbaar en vooral moeilijk vol te houden zijn. De ondervraagden spreken over hun samenwerking met de economische wereld, die men tijdelijk kan mobiliseren, maar die snel haar aandacht verliest als ze niet voortdurend wordt gestimuleerd. Daarnaast spelen er ook interne weerstanden mee.

Anderzijds zijn er in Frankrijk werkgeversorganisaties (zoals de bouwfederatie, de federatie van openbare werken) die zich kunnen inzetten voor de werkgelegenheid van vrouwen, maar met heel andere aandachtspunten dan de institutionele groep. Hier zijn vrouwen het voorwerp van specifieke acties omdat men hen duidelijk ziet als aanvullende werkrachten in sectoren met personeelstekort. Er is dan geen sprake van genderproblematiek en zelfs niet van gelijkheid van mannen en vrouwen. In het beste geval wil men traditioneel mannelijke beroepen toegankelijk maken voor vrouwen. Meestal spreekt men slechts zelden over de situatie van vrouwen, want als men belangstelling voor hen heeft, is dat omdat zij een potentieel vormen dat men moeilijk kan missen. Het is niet de bedoeling een ongelijkheidsgegeven recht te zetten en dus in feite uit 'filantropie' te handelen. De acties tonen een pragmatisme dat vooral aandacht heeft voor de directe voordelen. Uiteindelijk boeken de beroepsfederaties bovendien een dividend van modernisme dat het imago van een onderneming bevordert.

We merken op dat deze geïnterviewden, die in de integratie van vrouwen een kans zien om een intern gedefinieerd doel te bereiken, zeer duidelijk slecht op de hoogte zijn van de Europese oriëntaties. Het wettelijke kader van de Europese Gemeenschap wordt nooit vernoemd. Wanneer wij onze gesprekspartners vragen of zij zich in hun acties door de Europese teksten laten leiden, zeggen zij allemaal dat zij er nooit gebruik van maken. Een minderheid weet dat ze bestaan, maar kan niets over hun principes zeggen. Hun programma's komen tot stand op basis van conventies die in een lokaal partnerkader worden afgesloten. De financieringen door het Europees Sociaal Fonds vormen een budgetlijn die in de redenering van de ondervraagden nooit naar voren komt als een middel dat een belangrijke Europese aanpak dient.

Voor de ondervraagde mannen liggen de problemen in de weerstand van de partners om mee te werken aan de acties die zij sturen. Het schema 'wij/de anderen' dat wij herhaaldelijk in de dynamiek van de redeneringen konden identificeren, schrijft actoren uit de perimeter een weerstand toe die meestal als terughoudendheid wordt geanalyseerd, maar nooit als inertie. De verantwoordelijken van de federaties verwijzen, zonder hen te stigmatiseren, naar de bedrijfsleiders, die een gebrek aan overtuiging en dus engagement tonen om hen te steunen. De houding tegenover deze spelbrekers is begrijpend en toont volgens ons een taal die beide groepen nog niet zo lang geleden deelden, voorstellingen waarvan de initiatiefnemers voor actieprojecten waarschijnlijk zelf nog maar net afstand hebben genomen.

We gaan over naar een andere sector. In het *domein van het onderwijs* is het vraagstuk van de gelijkheid veeleer een *analysevariabele*. Hier produceert men regelmatig genderstatistieken, doet men vaststellingen, toont men eventueel een bereidheid om in de toekomst maatregelen te nemen, maar is er eigenlijk nog niets echt gebeurd. De enige uitzondering is een rector van een universiteit die een functie van zaakgelastigde heeft gecreëerd. De redenering die men ontwikkelt, is soms volstrekt naïef: 'Wat is het probleem?', vraagt men. Of zeer fatalistisch: de kloof tussen jongens en meisjes ontstaat op jongere leeftijd en het hoger onderwijs kan daaraan niets doen.

Ten slotte hebben wij ook met politici en ambtenaren gepraat voor wie de gelijkheid van mannen en vrouwen een onderdeel van het professionele landschap vormt, een *variabele van de algemene context*, maar geen problematiek die hen echt aanbelangt.

Zo zijn mannen uit de *gemeentepolitiek* meestal vertrouwd met het discours over racisme, maar praten ze minder gemakkelijk over seksisme. Wanneer ze het over segregatie hebben, is dat in de eerste plaats om het thema van de immigratie op de voorgrond te brengen, dat alle andere vormen van segregatie lijkt te bestrijken. Volgens hen zijn de problemen die nog bestaan in het domein van de gelijkheid van mannen en vrouwen vooral zichtbaar bij de immigranten of de allochtonen. Men merkt een zeer geringe aanwezigheid van een wetenschappelijk betoog, maar deze mannen lijken erg gevoelig voor het mediadiscours: veel ondervraagden spraken over het probleem van het partnergeweld in termen die ook de media in de voorbije maanden hanteerden.

4. Centrale positie van het werk en van de bijdrage aan het huishouden

Nu we hebben gezien hoe zwak de actoren van de strijd tegen seksongelijkheid zich opstellen in de problematiek van de gelijkheid van mannen en vrouwen, is het geen verassing dat zij in hun echtelijke leven een mate van conservatisme aan de dag leggen.

4.1. De vrouw als aanpassingsvariabele in het evenwicht van het gezin

In het kader van onze analyse maakten we een overzicht van de professionele situatie van de echtgenotes van onze gesprekspartners, om, ondanks de diversiteit van de situaties, bepaalde patronen op te sporen. Terwijl de activiteitsgraad van vrouwen in Frankrijk en in België hoger is dan 80%, zijn de echtgenotes van de mannen met

wie wij hebben gepraat in grote mate vrouwen aan de haard: 14/41. De eisen van de loopbaan van de mannen zijn ongetwijfeld een belangrijke factor in dit gegeven, ook al wordt de terugplooiing op de gezinssfeer ons soms meer voorgesteld als een keuze van de vrouw dan van het paar. De realiteit is ongetwijfeld complexer, aangezien de geografische mobiliteit van de mannen extra energie van de vrouwen veronderstelt om een beroep uit te oefenen, waarbij ze rekening moeten houden met een gegeven waarover zij geen zeggenschap hebben. De zeer grote meerderheid van deze vrouwen is gestopt met werken na de komst van het eerste of het tweede kind.

Bij de vrouwen met een baan gaat het vaak om deeltijds werk. Slechts 17/41 oefent voltijds een beroep uit (of deed dat voor de pensionering). We merken op dat sommige van deze vrouwen functies met afwijkende uren kiezen, om beter aan de noden van het gezin te kunnen voldoen door op de belangrijke momenten van de dag (naschoolse opvang...) thuis te zijn, of dat zij deeltijds werkten toen hun kinderen jonger waren.

Alle mannen die wij hebben ontmoet, zeggen dat hun vrouwen zich aan de verzorging en de opvoeding van de kinderen wijden (met uitzondering van een gescheiden vader die afwisselend met de moeder de kinderen opving en twee jaar ouderschapsverlof opnam). Ze beschrijven deze situatie als nadelig voor de carrières van de vrouwen. Toch vermelden sommigen in eenzelfde logica dat een kind ouders nodig heeft die beschikbaar zijn en die dus aan te zware professionele eisen kunnen ontsnappen. Hoewel deze redenering soms aseksueel is ('de ouders', 'de mensen'), kan ze zo ver gaan dat de verantwoordelijkheid voor een goede opvoeding bij de moeder wordt gelegd.

4.2. Wat doen zij wanneer ze 'de handen uit de mouwen steken'?

De overgrote meerderheid van de mannen met wie wij hebben gepraat, heeft een geringe inbreng in de huiselijke sfeer. Zij zeggen dat zij alles of bijna alles kunnen doen, maar de overgrote meerderheid doet weinig. De mentale last ligt in alle gevallen bij de vrouw.

Wat deze politici en ambtenaren kenmerkt, is immers de centrale rol van hun werk. Zij brengen veel tijd door op hun werk. Voor sommigen is de vakantie een gelegenheid om weer een plaats in het dagelijkse leven van het gezin in te nemen. Er is nooit sprake van een onvrede met deze investering in het werk of van gevoelens van onbehagen in verband met het werk. Men voelt zich zelden schuldig over de overdreven toewijding aan het professionele leven, ook al vinden de jongere mannen van het corpus het soms jammer dat zij zo weinig tijd met hun kinderen doorbrengen.

Sommige ondervraagden dragen op een gerichte en occasionele manier bij tot het huishouden (de gasmeter opnemen); een minderheid voert op een meer regelmatige basis (elke avond) concrete taken uit; de meerderheid is actief in bepaalde perioden (het weekend, de vakantie).

Deze mannen hebben ontegensprekelijk voordeel bij hun beperkte deelname aan de taken van de huiselijke sfeer. Met andere woorden, hun afstand van de taken die door de groep van vrouwen worden verricht (echtgenote, andere vrouwelijke verwanten, werkster...) geeft hen de mogelijkheid om zich met succes (ze staan immers aan de top van de hiërarchie) aan de professionele wereld te wijden. De onderhandeling binnen de relatie is echter verre van tweedelig, want ze neemt soms gedaanten aan die ons doen inzien in welke mate man en vrouw samen actief zijn in de dynamische en permanente constructie van de gendergevangenis. Het is immers niet zo dat de vrouwen zich moeten neerleggen bij een positie die door mannen wordt opgelegd. Zij werken zelf mee aan de verwijdering van mannen uit de huiselijke sfeer. Sommige mannen zeggen dat zij, wanneer zij zich echt willen inzetten, worden tegengewerkt door de vijandigheid van hun vrouw, die niet wil dat de man taken uitvoert waartoe zij zelf bekwaam is.

5. Besluit

Als besluit van onze analyse willen wij onderstrepen dat wij in Frankrijk en België hebben vastgesteld dat de toepassing van een gelijkheidsbeleid een bijkomstig probleem is tegenover de taken die als prioritair worden beschouwd. Uit ons onderzoek kunnen wij afleiden dat een structureel gelijkheidsbeleid zeer vaak ontbreekt. Personen die de stempel 'zaakgelastigde voor de gelijkheid' hebben gekregen, geven de instellingen die deze functie hebben gecreëerd de mogelijkheid om te tonen dat zij bezig zijn met de vrouwenproblematiek. Maar vaak negeren de verschillende diensten de integratie van de gelijkheidsproblematiek volledig in hun werking, omdat zij weten dat zij mensen hebben die ermee zijn belast: dit ontslaat ze van het voeren van een beleid in deze zin. Zo zien wij een oppervlakkig engagement dat er niet in slaagt een transversaal beleid voor alle diensten te stimuleren. Wij kunnen dit type van institutionele configuratie als een externalisering van het gelijkheidsbeleid bestempelen.

Hoewel de ondervraagden de wil te kennen geven om de openbare sfeer te doen evolueren, impliceert dit in geen geval een meer radicale transformatie van de relaties tussen mannen en vrouwen in hun privésfeer. De mannen met wie wij hebben gepraat, ijveren met woorden voor gelijkheid. Waarschijnlijk realiseren zij een overgangsproces dat erin slaagt een harde kern van voorrechten (geassocieerd met een monopolie: dat van de mannen en vooral van de Grote Mannen) te bewaren, terwijl zij ideeën over gelijkheid verspreiden zonder zich tot een echte transformatie te laten dwingen.

Ten slotte onderstrepen wij dat de beschouwing van de plaats van de vrouwen en zelfs de solidariteit met hun streven, deze mannen er nooit toe aanzet om na te denken over de 'mannenproblematiek', zijn privileges en zijn lijden.

'Met ons, maar niet onder ons': een paradox van de positieve discriminatie

Fabio Lorenzi-Cioldi en Fabrice Buschini

1. Inleiding

Het doel van positieve discriminatie is, door een voluntaristisch voorkeursbeleid, bepaalde bevolkingscategorieën toegang te geven tot domeinen (bijvoorbeeld de politiek) of tot besluitvormende rollen (bijvoorbeeld kaderfuncties) waarvan zij traditiegetrouw zijn uitgesloten.³⁹ De betroffen populaties zijn meestal vrouwen of bepaalde etnische of taalkundige minderheden, ook al kunnen de maatregelen betrekking hebben op andere maatschappelijke categorieën die sterk ondervetegenwoordigd zijn in het beschouwde domein.⁴⁰ Deze ondervetegenwoordiging is naar alle waarschijnlijkheid het gevolg van een discriminatie die men onder meer kan vaststellen bij gehandicapten en bij mensen die omwille van hun godsdienst, geslacht of leeftijd deel uitmaken van een minderheidsgroep. Het kan moeilijk worden ontkend dat ook vrouwen deze discriminatie ondergaan. Hun schaarsheid in functies met beslissingsmacht contrasteert immers schril met het feit dat zij de helft van de menselijke soort vertegenwoordigen.

De eerste positieve maatregelen verschenen in de jaren 1960 in de Verenigde Staten en waren bedoeld om de zwarte bevolking een grotere gelijkheid van kansen te geven op de arbeidsmarkt en in het onderwijs. Sinds enkele jaren verspreiden zij zich ook aan deze kant van de Atlantische Oceaan. In Frankrijk verklaarde een journaliste van *Le Monde* dat de positieve discriminatie 'zich langzaam haast, en gemaskerd en met gebogen hoofd vooruitgang boekt, zonder altijd haar ware gelaat te tonen' (15 november 2003). Dit is waarschijnlijk gedeeltelijk het gevolg van het feit dat het Franse politieke systeem op republikeinse waarden steunt die de toekenning van rechten of voordelen aan categorieën van mensen als verdacht beschouwt, uit angst om communitaristische gevoelens uit te lokken of te versterken. Dit systeem verzet zich tegen de idee van de 'bevoorrechtting' van een etnische, religieuze of andere minderheid en zal in het beste geval een 'ruggensteuntje' accepteren. Toch heeft het vormen van positieve discriminatie voortgebracht, zoals de 'Zones d'Éducation Prioritaire' (ZEP) die in 1981 werden gesticht om scholen in kansarme wijken met een hoge dichtheid van immigranten meer middelen te geven, of de opening in 2001 van een specifiek toegangskanaal, zonder vergelijkende examens, tot het Institut d'études politiques voor de meest verdienstelijke studenten uit de ZEP's, de verplichting voor bedrijven om minstens 6% werknemers met een lichamelijke handicap in dienst te nemen of, sinds 2000, de invoering van de pariteit van de twee geslachten op de kieslijsten. De stellingname van Nicolas Sarkozy tegen de ZEP's, terwijl hij wel een islamitische prefect zou willen benoemen, heeft het debat over de positieve discriminatie opeens weer actueel gemaakt. Sindsdien is het thema van de positieve discriminatie het middelpunt geworden van een soms felle polemiek, zowel in de politieke wereld als in de publieke opinie. Deze polemiek blijkt al uit de keuze van de termen, die te vaak een oordeel over het concept impliceren. Terwijl 'positieve maatregelen' en 'positieve discriminatie' courant worden gebruikt in de Franstalige wereld, ontmoet men ook termen als omgekeerde discriminatie, tegengestelde discriminatie, antidiscriminerende actie, acties om de ongelijkheid te corrigeren, voorkeursbehandeling, positieve mobilisatie of ook gelijkheid van kansen op de arbeidsmarkt.⁴¹ Deze verschillende uitdrukkingen, die men zou kunnen aanvullen met allerlei metaforen zoals 'de sociale lift', wijzen op de diversiteit van de meningen over de vermoedelijke oorsprong van de ongelijkheid tussen sociale categorieën, haar min of meer onrechtvaardige karakter, haar onafwendbaarheid of de mogelijkheid om ze te veranderen, net als over de mogelijkheden die geschikt worden gevonden om ze te verhelpen. Het concept van de gelijkheid van kansen, bijvoorbeeld, beperkt zich tot meer respect voor het principe van de gelijke kansen voor iedereen. Het contrasteert met het begrip omgekeerde discriminatie, dat een meer agressieve klank heeft en, zoals Eric Fassin het uitdrukt,⁴² het spiegelbeeld toont van de discriminatie die het wil bestrijden.

39 Vgl. Calvès, G. (2004). *La discrimination positive*, Paris: Presses Universitaires de France.

40 Lorenzi-Cioldi, F. et al. (2007). *Noir ou pauvre? Représentations de l'inégalité sociale et des moyens pour la corriger chez les étudiants brésiliens* (aangeboden ter publicatie).

41 Lorenzi-Cioldi, F. (2002). *Les représentations des groupes dominants et dominés: Collections et agrégats*, Grenoble: Presses Universitaires.

42 Fassin, E. (2003). 'Penser la discrimination positive', in: D. Borrillo (ed.), *Lutter contre les discriminations*, Paris: La Découverte, p. 56.

2. De variëteit van de maatregelen

Een tweede bron van discussie is de grote variëteit van de positieve maatregelen die concreet worden overwogen. Voor de publieke opinie is de prototypische maatregel – en vaak de enige die men kent – die van de minimum-quota voor de toegang tot een beroep, een activiteitsdomein of een hoger hiërarchisch niveau. Dit is dus het concept van de numerieke pariteit van de groepen. Dit type van maatregel is echter hoogst ongebruikelijk: in de Verenigde Staten zijn quota sinds een vonnis van het Hooggerechtshof in 1978 verboden, terwijl ze in Europa door een besluit van de Europese Commissie zijn onderworpen aan voorwaarden die hun reikwijdte sterk beperken. De realiteit is veel rijker: Konrad en Linnehan hebben bijvoorbeeld een inventaris gemaakt van 119 soorten maatregelen die door Amerikaanse bedrijven zijn genomen.⁴³ Ze omvatten onder meer maatregelen die op te bereiken doelstellingen zijn gericht en direct op de aanwervingprocedures mikken, zoals de voorkeur voor een minderheidskandidaat die voldoende gekwalificeerd is voor de functie. Men vindt echter ook een groot aantal maatregelen die zijn bedoeld om een meer rechtvaardige omgeving voor minderheden te scheppen, zoals de aansporing om zich kandidaat te stellen, mentorprogramma's of specifieke opleidingen voor minderheden.

Ons recente onderzoekswerk heeft een typologie opgeleverd van de op doelstellingen gerichte positieve maatregelen.⁴⁴ Deze typologie ordent de maatregelen in een continuüm volgens het respectievelijke belang dat zij hechten aan de individuele kwaliteiten van de begunstigden (competenties en kwalificaties, samengevat, wat onder de 'personologie' valt) en hun situering in een sociale categorie (hun lidmaatschap van een minderheids-groep). Aan het ene uiteinde van het continuüm houden de maatregelen geen enkele rekening met het lidmaatschap van een groep – men zegt soms dat ze *blind* zijn voor de overeenkomstige categorie. Ze zien dan toe op een strengere toepassing van de criteria die algemeen worden aanvaard voor bekwaamheid. Aan het andere uiteinde letten de maatregelen op het gewenste resultaat en in de meest agressieve gevallen op de numerieke pariteit van de betrokken groepen, zonder rekening te houden met de competenties van de betrokkenen, of door uitsluitend competenties te kiezen die in de minderheidsgroep aanwezig zijn. De maatregel die zegt dat *'wanneer verscheidene kandidaten naar een baan solliciteren en een vrouw en een man dezelfde competenties hebben, de voorkeur naar de vrouw moet gaan'*, geeft bijvoorbeeld voorrang aan de personologie van de kandidaten en tempert dit met een categorisch criterium. De maatregel die zegt dat *'als de competenties van de kandidaat voldoen aan het voor de functie vereiste minimum, de vrouw voorrang moet krijgen op de man, ongeacht hun specifieke competenties'*, onderwerpt het personologische criterium aan het categorische criterium. De idee dat aan de basis van dit continuüm ligt, is dat hoe meer men zich op een categorische definitie van mensen richt, ten koste van hun idiosyncratische kenmerken, hoe groter de neiging wordt om gebruik te maken van stereotypen, dus vastgeroeste, gedepersonali-seerde en meestal veeleer negatieve kwaliteiten die men aan alle leden van de betrokken groep toeschrijft.⁴⁵

3. Enkele klassieke resultaten

De studies in de sociale wetenschappen brengen enkele eenvoudige feiten aan het licht.⁴⁶ Het is geen verrassing dat een positieve maatregel gunstiger wordt beoordeeld door de mensen die deel uitmaken van de groep die ervan moet genieten dan door de anderen. Enerzijds zijn er overwegingen van persoonlijk en collectief belang. Anderzijds leidt het lidmaatschap van de gediscrimineerde groep tot de indruk van een starre en onrechtvaardige sociale structuur, die is gekoppeld aan een gevoel van onmacht om individueel de barrières te overwinnen die door de machtige meerderheid werden opgetrokken. De sociale hiërarchie lijkt dan zeer moeilijk te wijzigen, behalve door het conflict of precies door positieve discriminatie. Een ander en evenmin verrassend resultaat is dat een positieve maatregel vaker wordt verworpen naarmate hij zich verwijderd van de persoonlijke pool van de persoon en dichter bij de groepspool komt, met andere woorden, agressiever wordt. Ten slotte worden positieve maatregelen beter ontvangen wanneer zij samengaan met een vorm van rechtvaardiging. Dit kan volgens twee principes gebeuren: voorrang geven aan de diversiteit van de groepen in een domein, of leden van een minderheidsgroep compenseren voor de discriminatie die zij in het verleden hebben ondergaan.⁴⁷ Soms combineert een rechtvaardiging deze twee principes, zoals blijkt uit de definitie van 'positieve actie', daterend uit 1978, in de *Positive action manual* van de Europese Commissie: 'Positieve actie wil de wetgeving met betrekking tot de gelijkheid van behandeling aanvullen en omvat alle maatregelen die bijdragen tot de *eliminatie van de ongelijkheid* in

43 Konrad, A.M. en F. Linnehan (1995). 'Formalized HRM structures: Coordinating equal employment opportunity or concealing organizational practices?', *Academy of Management Journal* 38, pp. 787-820.

44 Lorenzi-Cioldi, *Les représentations des groupes dominants et dominés*; Lorenzi-Cioldi, F. en F. Buschini (2005). 'Vaut-il mieux être une femme qualifiée ou être qualifiée de femme? Effets paradoxaux de la catégorisation dans la discrimination positive', in: M. Sanchez-Mazas en L. Licata (eds.), *L'autre. Regards psychosociaux*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, pp. 279-308.

45 Vgl. Lorenzi-Cioldi, F. (1994). *Les androgynes*, Paris: Presses Universitaires de France.

46 Vgl. Harrison, D.A. et al. (2006). 'Understanding attitudes toward affirmative action programs in employment: Summary and meta-analysis of 35 years of research', *Journal of Applied Psychology* 91(5), pp. 1013-1036.

47 Thomas, R.R. (1990). 'From affirmative action to affirming diversity', *Harvard Business Review* 90, pp. 107-117.

de praktijk [...]. Een programma voor positieve actie is een gepland proces dat een werkgever start om een meer evenwichtige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen op het werk tot stand te brengen en dus *de kwaliteiten en talenten van de arbeidsbevolking efficiënter te gebruiken*.'

Onze eigen onderzoeken hebben bepaalde verschijnselen geïdentificeerd die een rol spelen bij de invoering van positieve maatregelen. Onderzoek in bedrijven toont bijvoorbeeld aan dat een snellere professionele opgang dan de andere leden van zijn groep een individu kunnen doen twifelen aan zijn of haar bekwaamheid om de nieuwe rol aan te kunnen. Deze twijfel wordt versterkt als de mobiliteit het gevolg is van een positieve maatregel, des te meer naarmate de maatregel agressiever is. Zelfbelemmerende gedragingen kunnen dan ontstaan bij de persoon die van de positieve maatregel heeft genoten. Dat kan bijvoorbeeld de neiging zijn om zaken uit te stellen of zich onvoldoende voor te bereiden, psychosomatische klachten of zelfs het gebruik van drugs.⁴⁸ Het mechanisme dat verantwoordelijk is voor dit zelfvernietigingsgedrag zou het volgende kunnen zijn: de persoon is blij met de aanwerving of bevordering, maar omdat hij twijfelt aan de echte redenen van zijn succes, handicapt hij zichzelf om klaar te zijn om de toekomstige mislukkingen, die hij vreest, te kunnen toeschrijven aan oorzaken waarover hij geen zeggenschap heeft. Deze nadelige weerslag van positieve maatregelen is het voorwerp van onderzoek in uiteenlopende disciplines als de psychiatrie⁴⁹ en de sociologie.⁵⁰

Ten slotte blijkt uit ons onderzoek een betere aanvaarding van positieve discriminatiemaatregelen bij universiteitsstudenten dan bij werknemers van bedrijven. Het studentenmilieu lijkt doordrongen van egalitaire ideologieën die meer openstaan voor de invoering van een beleid dat sociale ongelijkheid corrigeert.⁵¹ De werknemers (in ons onderzoek kaders van beide geslachten) ervaren een objectief belangenconflict met de potentiële begunstigden van het beleid, wat waarschijnlijk aan de basis ligt van hun grotere wantrouwen tegenover dit beleid. Er is dus ook een 'objectieve', structurele component in de houding tegenover positieve discriminatie.

4. Een ander beeld van het vrouwelijke kaderlid

Ons onderzoek naar de voorstellingen van de positieve discriminatie heeft bovendien het belang onderstreept van bepaalde vormen van identiteitsdynamiek met betrekking tot 'dominante' en 'gedomineerde' groepen. Meer bepaald wordt een vrouw, die zonder een positief discriminatiebeleid een kaderfunctie bereikt, als zowel bekwaam als mannelijk beoordeeld. (Men beschrijft haar bijvoorbeeld als *autoritair, energiek, zelfstandig... mannelijk*.) Wanneer een vrouw in haar professionele opgang een positieve maatregel heeft genoten, blijft men haar als competent beschouwen, maar beoordeelt men haar niet langer aan de hand van mannelijke stereotypen. Ze wordt weliswaar als *profiterend, opportunistisch, arrivistisch* en een *geluksvogel* bestempeld, maar men schrijft haar vooral veel positievere kenmerken van de vrouwelijke stereotype toe, zoals *hartelijk, rustig, open, charmant* en *vrouwelijk*.⁵² Met andere woorden, het lijkt alsof een vrouw die zonder positieve maatregelen een kaderfunctie bereikt, haar professionele ambities zou moeten legitimeren door afstand te doen van haar geslacht. Dit komt overeen met de klassieke onderzoeken over genderstereotypen en leiderschap.⁵³ Het nieuwe gegeven is dat een vrouw die dankzij een positieve maatregel haar functie bereikt, als zowel competent als vrouwelijk wordt beschreven. De beschrijvingen van een vrouw die dankzij een positieve maatregel een hogere professionele status bereikt, zijn dus gekleurd met vrouwelijke stereotypen. Daarvoor lijken verscheidene redenen te bestaan.

Ten eerste gaat deze trend samen met een recente mentaliteitswijziging en meer algemeen met een verandering van het opinieklimateit. In haar strijd tegen het *androcentrisme*, dat de mannelijkheid tot maat van alle dingen uitriep (Figuur 1), legde de *psychologische androgynie* eerst de nadruk op de overeenkomsten tussen mannen en vrouwen als groep.⁵⁴ In de jaren 1980 en 1990 valoriseerde het onderzoek in de sociale wetenschappen, net zoals de publieke opinie, de individuele uniciteit van en de differentiatie tussen de individuen, onafhankelijk van geslacht, huidskleur, religie, enzovoort.

48 Lorenzi-Cioldi, *Les représentations des groupes dominants et dominés*.

49 André, C. en F. Lelord (1999). *L'estime de soi: s'aimer pour mieux vivre avec les autres*, Paris: Odile Jacob.

50 Ehrenberg, A. (1998). *La fatigue d'être soi*, Paris: O. Jacob.

51 Lorenzi-Cioldi, F. (1991). 'Pluralité d'ancrages des représentations professionnelles chez des éducateurs en formation et des praticiens', *Revue Internationale de Psychologie Sociale* 4, pp. 357-379.

52 Vgl. Lorenzi-Cioldi, *Les représentations des groupes dominants et dominés*.

53 Schein, V.E. (1973). 'The relationship between sex-role stereotypes and requisite management characteristics', *Journal of Applied Psychology* 57, pp. 95-100.

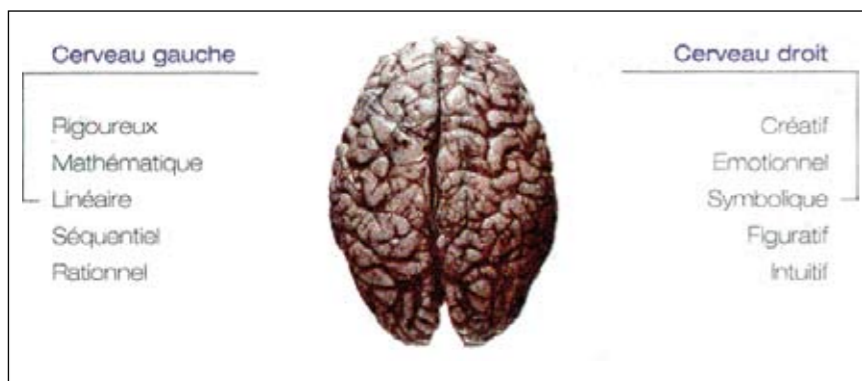
54 Vgl. Lorenzi-Cioldi, *Les androgynes*; Lorenzi-Cioldi, F. (1995). 'Androgynies au masculin et au féminin', in: M. Berthod-Wurmser et al. (eds.), *La place des femmes. Les enjeux de l'identité et de l'égalité au regard des sciences sociales*, Paris: La Découverte, pp. 143-151; Lorenzi-Cioldi, F. (1996). 'Psychological androgyny: A concept in search of lesser substance. Towards the understanding of the transformation of a social representation', *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26, pp. 137-155.

Figuur 1. Advertentie die androcentrisch denken toont (Banque Cantonale Vaudoise)



Sindsdien zien we een krachtige terugkeer van het thema van het *verschil*: er zou een eigenheid bestaan die samengaat met het geslacht van het individu (Figuur 2). De nadruk op de verschillen tussen mannen en vrouwen gaat samen met een beleid van positieve discriminatie dat het accent legt op de groep waartoe de begunstigden behoren. Deze nadruk past in een essentialistisch denken dat mensen beoordeelt volgens hun lidmaatschap van een groep, in plaats van volgens hun eigen unieke kwaliteiten waardoor ze van de anderen verschillen. Het essentialisme schrijft een persoon een onveranderlijke natuur toe die hij of zij met alle andere leden van een groep deelt. Meestal wordt die aard samengevat in een beperkt aantal persoonlijkheidstrekken, psychologische kenmerken, neigingen, opvattingen en attitudes, die als permanent en onveranderlijk worden beschouwd en die zich in alle omstandigheden zouden uiten.

Figuur 2. Advertentie die essentialistisch denken toont (Eurogroup Consulting)



Met betrekking tot vrouwen slaat deze trend de weg in van het *eeuwig vrouwelijke*, een begrip dat een geheel van zogenaamd natuurlijke (veeleer dan sociaal geconstrueerde) competenties samenvat die bij alle vrouwen zouden bestaan. Deze vaardigheden zijn verwant aan het subtiele vooroordeel, meer bepaald de opkomst van een welwil-

lend seksisme,⁵⁵ en de mening dat vrouwen een aangenamer temperament hebben dan mannen.⁵⁶ Ze hebben vooral te maken met de betrekkingen die vrouwen met anderen onderhouden en meer bepaald met het gezag en de macht in de hiërarchische verhoudingen: hun vermogen om te luisteren en attent te zijn voor de behoeften van anderen, hun grote gevoeligheid in persoonlijke betrekkingen en hun streven naar consensus in plaats van confrontatie, hun intuïtie en hun waarnemingsvermogen, hun openheid en hun vermogen om zich aan te passen en in vraag te stellen, hun neiging om de ander meer te waarderen dan zichzelf, hun creativiteit en, het belangrijkste, hun neiging om een soepele, democratische en participatieve leiderschapstijl te cultiveren.⁵⁷ Het betreft dus kwaliteiten met een expressieve, relationele toon die openlijk contrasteren met de vermeende mannelijke kwaliteiten, die meer individualistisch en instrumentalistisch zijn en tot dan toe als nuttig en soms, helaas, nodig werden beschouwd om een beroepsloopbaan te ontwikkelen, zoals zelfverzekerdheid en zelfvertrouwen, het vermogen om snel te beslissen, competitiegeest.

55 Glick, P. en S.T. Fiske (1996). 'The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism', *Journal of Personality and Social Psychology* 70, pp. 491-512.

56 Eagly, A.H. en A. Mladinic (1993). 'Are people prejudiced against women?', *European Review of Social Psychology* 5, pp. 1-35.

57 Lorenzi-Cioldi, *Les représentations des groupes dominants et dominés*.

In dit nieuwe opinieklimaat, dat de collectieve verschillen wil peilen en elke groep een positieve waarde wil geven, een klimaat dat soms wordt gesteund door bepaalde feministische stromingen die terugvallen op het werk van Carol Gilligan,⁵⁸ lijken maatregelen die de loopbaan van vrouwen steunen niet meer zo misplaatst. Men onderzoekt nieuwe benaderingen om ze aanvaardbaarder te maken voor de leden van de meerderheids categorie (de mannen), maar ook voor de vrouwen die reeds beslissingsposten bekleden.

5. Wanneer het plafond instort, rijzen de muren op

Het eeuwig vrouwelijke verleent de vrouwen dus een afzonderlijke identiteit. Bovendien verankert het gevoel van de specificiteit en de diversiteit van de vrouw vrouwen op plaatsen die hen eigen zijn. Mannen en vrouwen zouden dus niet langer concurreren voor dezelfde taken. Integendeel, ze zouden elkaar aanvullen bij de uitvoering van deze taken. Vandaar dat het eeuwig vrouwelijke het gevoel van negatieve onderlinge afhankelijkheid tussen de geslachten vermindert. Het ontnemt de vrouwen elk bedreigend, concurrerend karakter en stelt hen voor als complementair aan de man.

Deze redenering stemt overeen met een paradoxaal resultaat van ons huidige onderzoek: positieve maatregelen waarbij het enige criterium om vrouwen in kaderfuncties te promoveren het geslacht van de kandidaten is. Deze zeer agressieve maatregelen, die dicht in de buurt van quota komen, worden door de publieke opinie vaak beter aanvaard dan maatregelen die ook rekening houden met de kwalificaties van de kandidaten.⁵⁹ Verrassend genoeg worden deze agressieve maatregelen, die de mannen volledig buitenspel zetten, soms minder afgewezen dan zachtere maatregelen die minder dwingend zijn, de deur niet sluiten voor de meerderheidsgroep en de concurrentie tussen de geslachten dus niet omzeilen.

Ons huidige onderzoek ontcijfert de onderliggende processen van deze dynamiek die de essentialisering van de vrouw combineert met een betere aanvaarding van de positieve maatregelen die haar bevoordelen. Het komt erop aan de factoren die het onthaal van deze maatregelen beïnvloeden te identificeren en te hiërarchiseren. De invoering van een positieve maatregel legt onvermijdelijk de nadruk op het feit dat de begunstigden tot een bepaalde groep behoren. Ze versterkt hun essentialisering, in dit geval in het eeuwig vrouwelijke. Dit bevordert, afhankelijk van de intensiteit van het verschijnsel, de indruk van de specificiteit van de leden van de groep, wat op zijn beurt het gevoel van bedreiging bij de bestaande meerderheid doet afnemen. Deze verzwakking van de bedreiging leidt dan tot een betere aanvaarding van de positieve maatregel.

Elke positieve maatregel impliceert minstens twee soorten bedreigingen: structurele en symbolische.⁶⁰ De eerste, die 'objectiever' zijn, betreffen de verdeling van een middel, zoals functies met macht, verantwoordelijkheden, voordelen of privileges. In het huidige geval raken zij vooral de mannen en op een meer algemene manier de personen (mannen en vrouwen) die posities en rollen met beslissingsmacht bekleden en die hun kansen op een nieuwe baan, een promotie of een loonsverhoging te krijgen bedreigd zien. De symbolische bedreigingen liggen op het vlak van de geloofssystemen, meer bepaald de meritocratie. Ze hebben vooral betrekking op de identiteitsdynamiek en op het zelfrespect van de betrokkenen. Maar ze hebben een verschillende invloed op de begunstigden en niet-begunstigden van de positieve maatregelen. Bij de begunstigden hebben de vaak vermelde nadelige gevolgen van een positieve maatregel betrekking op de dubbelzinnigheid van de oorzaken van het succes in de loopbaan. Gaan deze oorzaken terug op de individuele kwaliteiten en verdiensten (bekwaamheid, inspanning...), of op het feit dat men deel uitmaakt van een beschermde groep? Bij de bestaande meerderheid nemen de symbolische bedreigingen de vorm aan van kritiek op het monopolie van de dominante posities, het verlies aan sociale waarde van een domein dat vervrouwelijkt, enzovoort.

In een eerste studie kregen 160 mannen en 159 vrouwen, die in verschillende ondernemingen in de privésector werken, te horen dat de directie van een bedrijf (dat duidelijk als fictief werd bestempeld) had vastgesteld dat te weinig vrouwen kaderfuncties bekleedden. Er werd besloten een positieve maatregel in te voeren om de toegang van vrouwen tot deze functies te vergemakkelijken. De deelnemers beoordeelden vervolgens een reeks uitspraken over de potentiële bedreigingen die de invoering van deze maatregel zou inhouden. (De geldigheid van deze schaal steunt op studies die wij in het verleden hebben uitgevoerd.) Tabel 1 toont deze uitspraken en de gemiddelden voor de deelnemers van beide geslachten.

58 Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

59 Vgl. Lorenzi-Cioldi en Buschini, 'Vaut-il mieux être une femme qualifiée ou être qualifiée de femme?'

60 Voor een andere typologie van bedreigingen, zie ook: Stephan, W.G. en C.W. Stephan (2000). 'An integrated threat theory of prejudice', in: S. Oskamp (ed.), *Reducing prejudice and discrimination*, Mahwah: Lawrence Erlbaum, pp. 23-45.

Tabel 1. Structurele en symbolische bedreigingen als gevolg van de invoering van een positieve maatregel

	Geslacht		gemiddelde
	vrouw	man	
Minder kansen voor mannen om toegang te krijgen tot hogere kaderfuncties M	3,6	4,0	3,8
Besef dat mannen de kaderfuncties monopoliseren M	5,4	4,6	5,0
Vermindering van de macht van de mannen die een kaderfunctie bekleden	3,1	3,2	3,2
Ontstaan van twijfels bij mannen over hun eigen capaciteiten	3,3	3,2	3,3
Besef dat mannen met kaderfuncties niet altijd over de nodige bekwaamheden beschikken M	4,9	4,6	4,7
Vervrouwelijking van bepaalde beroepsdomeinen M	4,3	4,2	4,2
Vereist een groter bijdrage van de mannen aan het huishoudelijke werk M	5,6	4,7	5,2
Verlies van zelfvertrouwen van de echtgenoot wanneer zijn partner een hogere status krijgt dan hij	3,3	2,9	3,1
Grotere financiële onafhankelijkheid van de vrouwen M	6,0	5,6	5,8
Besef bij de vrouwen dat zij toegang kunnen krijgen tot kaderfuncties M	5,9	5,4	5,7
Verspreiding van een negatieve mening over de vrouwen	3,2	3,2	3,2
Afgunst van de echtgenoot op de loopbaan van zijn partner M	4,0	3,3	3,6
Besef dat de vrouwen gezinslasten dragen die hun loopbaan schaden M	4,4	4,4	4,4
Omkering van de natuurlijke orde der dingen	2,8	3,1	2,9
Aantasting van de vrouwelijkheid van vrouwen die een kaderfunctie krijgen	2,6	3,1	2,9
Ontstaan van twijfels bij de vrouwen, omdat ze niet weten of ze hun kaderfunctie krijgen omdat ze vrouw zijn of omdat ze bekwaam zijn V	4,1	4,5	4,3
Devalorisatie van vrouwen die falen in hun poging om een kaderfunctie te bereiken V	3,7	3,6	3,6
Angst om 'niet goed genoeg' te zijn bij vrouwen die kaderfuncties bereiken V	3,6	3,6	3,6
Gevoel van 'onder druk te staan' bij de aangeworven vrouwen V	4,5	4,3	4,4

1 = helemaal niet bedreigend; 7 = zeer bedreigend

[M]: Bedreigend voor de mannen; [V]: Bedreigend voor de vrouwen, voor de als meest bedreigend ervaren uitspraken.

Deze tabel toont dat de meeste items (68%) bij beide geslachten gemiddelden krijgen die boven het midden van de schaal liggen (3,5). Dit wijst op het potentieel bedreigende karakter van de invoering van een positieve maatregel (zonder dat de deelnemers in enig opzicht worden beïnvloed door de invoering van de maatregel, aangezien het om een fictief bedrijf gaat). Maar elke bedreiging raakt de twee geslachten op een andere manier (zie Tabel 1, symbolen 'M' en 'V'). Bij de mannelijke bedreigingen, met algemeen gemiddelde van 4,33, zien we de potentiële concurrentie die de toegang van vrouwen tot kaderfuncties inhoudt, de vrees het monopolie over dergelijke functies te verliezen, en de grotere bijdrage aan het huishoudelijke werk. Bij de vrouwelijke bedreigingen, met een algemeen gemiddelde van slechts 3,65, zien we de twijfels over het vermogen om een rol op te nemen die niet volgens meritocratische criteria is verworven, maar ook de angst voor een devalorisatie van vrouwen die er ondanks de invoering van een positieve maatregel niet in slagen een hogere status te bereiken.

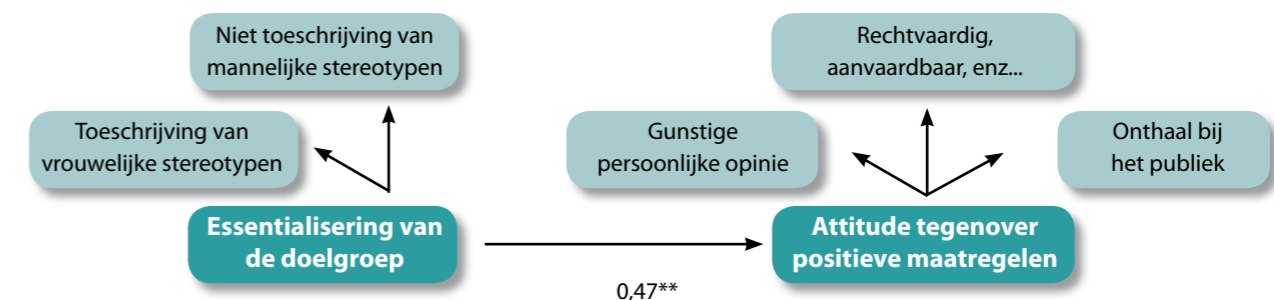
Deze eerste resultaten illustreren een fenomeen dat in de literatuur als klassiek bekend staat, namelijk de terughoudendheid van individuen, zowel mannen als vrouwen, tegenover de invoering van een voluntaristisch beleid dat niet met het criterium van de individuele verdienste strookt.⁶¹ Onze hypothese voorspelt echter dat de essentialisering van de door de positieve maatregel begunstigde groep de bedreigingen verzwakt die uitgaan van deze groep, wat een beter onthaal van de positieve maatregel bevordert. Een tweede studie testte dit mechanisme. De deelnemers, 190 mannelijke en 190 vrouwelijke werknemers, beoordeelden (net zoals eerder) de bedreigingen die uitgaan van de positieve maatregel na eerst, met behulp van mannelijke en vrouwelijke stereotypen, een hypothetische vrouw, die dankzij deze maatregel een kaderfunctie had gekregen, te hebben geëvalueerd. Zij spraken zich vervolgens uit over de rechtvaardigheid, de aanvaardbaarheid en de efficiëntie van de positieve maatregel, over hun houding tegenover deze maatregel en over de manier waarop hij door de publieke opinie zou worden ontvangen. Laten we even stilstaan bij de vraag naar de stereotypering van de recent aangeworven vrouw. Deze vraag meet de essentialisering van de vrouw in haar groep, door een beschrijving te vragen aan de hand van kenmerken die meestal als typisch voor vrouwen worden beschouwd (bijvoorbeeld: 'is gevoelig voor de behoeften van haar team', 'volgt haar intuïtie', 'helpt de leden van haar team om zich te ontwikkelen', 'is emotioneel', 'luistert naar haar teamleden') ofwel als typisch mannelijk worden gezien (bijvoorbeeld: 'gericht op te bereiken doelen',

61 Crosby, F.J., B.M. Ferdman en B.R. Wingate (2001). 'Addressing and redressing discrimination: Affirmative action in social psychological perspective', in: R. Brown en S.L. Gaertner (eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes*, Malden: Blackwell, pp. 495-513.

'individualistisch', 'gedraagt zich als een leider', 'directief', 'zelfverzekerd'). Een sterke toekenning van vrouwelijke stereotypen, gecombineerd met een zwakke toeschrijving van mannelijke stereotypen, is een indicatie van de essentialisering van de begunstigde vrouw in het eeuwig vrouwelijke.

Een gepaste statistische verwerking van deze antwoorden (oorzakelijke analyse) wijst op het complexe mechanisme dat, vertrekkend van de essentialisering van de begunstigde vrouw, tot een veeleer gunstig onthaal van de positieve maatregel leidt. Figuur 3 toont de eerste stap van deze analyse. Ze koppelt de essentialisering aan de gunstige houding tegenover de positieve maatregel.

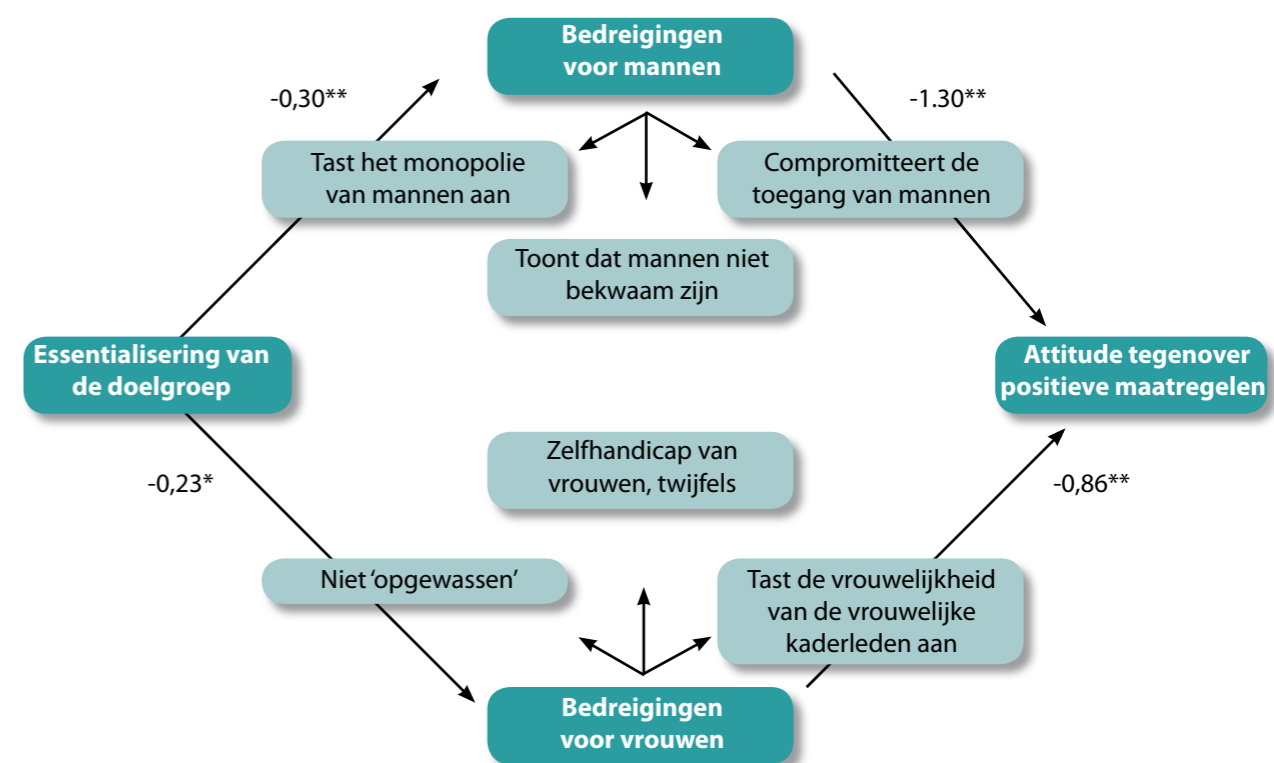
Figuur 3. Rol van de essentialisering van de begunstigde vrouw voor de gunstigheid van de positieve maatregel. Oorzakelijke analyse (de rechthoeken vermelden voorbeelden van uitspraken)



Men ziet een positief effect verschijnen van de essentialisering van de vrouw op de gunstige houding tegenover positieve maatregelen. De deelnemers (mannen en vrouwen) die de aangeworven vrouw als zeer vrouwelijk en weinig mannelijk beschrijven, staan gunstiger tegenover de positieve maatregel dan de andere deelnemers.

Maar welk mechanisme regelt dit verband? Het tweede deel van de statistische analyse geeft het antwoord op deze vraag. In overeenstemming met onze hypothese leidt de essentialisering van de vrouw ertoe haar in activiteitsdomeinen, rollen en taken te plaatsen die specifiek zijn en verschillend van die van de bestaande meerderheid, voornamelijk mannen. Vandaar zou zij het gevoel van bedreiging moeten temperen dat ontstaat uit een sterkere opgang van vrouwen naar sleutelfuncties in de onderneming. Dit is precies wat uit de resultaten blijkt (Figuur 4).

Figuur 4. Rol van de bedreiging als bemiddelaar. Oorzakelijke analyse (de rechthoeken vermelden voorbeelden van uitspraken)



Als we Figuur 4 bekijken, zien we eerst dat de essentialisering van de begunstigde vrouw zoals verwacht verscheidene structurele en symbolische bedreigingen vermindert voor de mannen, maar ook voor de vrouwen zelf. De mening dat het vrouwelijke kaderlid een vermeende 'vrouwelijke aard' bezit, brengt de deelnemers ertoe te denken dat deze vrouw geen bedreiging vormt voor de loopbaan van de mannen en hun reputatie als competente kaderleden. Het is ook interessant om op te merken dat bij de bedreigingen voor de vrouwen de essentialisering de onzekerheden vermindert die meestal worden geassocieerd met het feit dat men van een positieve maatregel geniet, zoals de angst niet bekwaam te zijn voor de functie, de zelfhandicap of de 'vermannelijking' van de persoonlijkheid. Ten slotte, en dit is evenmin verrassend, toont Figuur 4 de gunstige invloed van de afname van de bedreiging op een positieve houding tegenover de positieve maatregel.

Kortom, wanneer de vrouw wordt bekeken door de filter van een afzonderlijke identiteit die, door haar elk bedreigend of concurrerend karakter te ontnemen, haar als complementair aan de man doet lijken, worden de afwijzende reacties op positieve discriminatie gematigd bij de leden van de bestaande meerderheid. Deze nieuwe identiteit laat vrouwen toe het glazen plafond te doorbreken. Het gevoel van de diversiteit van de geslachten en de vrouwelijke specificiteit dat het essentialisme schept, verankert de vrouwen op plaatsen die voor hen zijn bestemd, op die manier nieuwe muren oprichtend die, zelfs al blijven ze onzichtbaar, niet minder moeilijk te overwinnen zijn. Dit niet-conflictuele en relatief consensuele concept van de twee geslachten geeft bovendien de mannen een goed geweten. Het stelt hen immers in staat om zich te onttrekken aan de kritiek dat zij zich tot nu toe onrechtmatig en op een discriminerende manier posities met een hoge status hebben toegeëigend.

6. Besluit

De dynamiek van het essentialisme heeft zowel positieve als negatieve gevolgen. We hebben gezien dat, in tegenstelling tot de traditionele beroeps wereld waar de loopbaan wordt beheerst door een abstract idee van 'competentie', een beroeps wereld waarin de professionele opgang van vrouwen door een positieve maatregel wordt gesteund, niet vereist dat vrouwen de stereotiepe trekken van de bestaande meerderheid overnemen. Een vrouw is dus niet langer verplicht om zich 'als een man' voor te doen en te gedragen, bijvoorbeeld door een autocratische, sturende leiderschapsstijl te kiezen, om haar toegang tot een hogere professionele status te rechtvaardigen. Kortom, ze is niet langer verplicht haar vrouwelijkheid in te tomen.

Bij de negatieve gevolgen zien we dat positieve maatregelen, wanneer ze uiteindelijk worden aanvaard (of, meer bepaald, minder afgewezen), de verticale mobiliteit van vrouwen bevorderen (dus hun toegang tot functies op een hoger hiërarchisch niveau), maar de neiging hebben hun horizontale segregatie te versterken, en daarmee hun isolement in specifieke domeinen, taken en functies die soms minder worden gevaloriseerd dan die van mannen. Wanneer de vrouw in een 'vrouwelijke essentie' wordt geplaatst, gaat dat samen met gedeelde opvattingen over de taken, rollen, functies en activiteitsdomeinen waartoe zij is bestemd of zelfs van nature voorbestemd, net zoals alle andere vrouwen dat zijn. Deze vrees wordt bevestigd door de vaststelling dat de ondernemingen een groeiend aantal vrouwelijke kaderleden tellen, maar men ze vooral vindt in bepaalde domeinen, zoals de reclame of de human resources, die de mannen het gemakkelijkst afstaan. De betere aanvaarding van positieve maatregelen als gevolg van de essentialisering van de vrouw binnen haar groep heeft dus een prijs. Het eeuwig vrouwelijke kent de vrouw een aangename natuur toe, maar sluit haar tegelijkertijd op in een dwingende collectieve identiteit.

Identiteit, representatie en stereotypen

Mannen, vaders en risicogedrag

Pascale Jamouille

1. Inleiding

Om een beter begrip te krijgen van de transformatie van de figuur van mannen en vaders in de volkswijken, heb ik een uitgebreide veldstudie verricht over 'vaders van gisteren, vandaag en morgen', bij gezinnen in Amazones, een kleine sociale wijk.⁶² Ze bevindt zich aan de rand van Onf,⁶³ een Belgische stad in het oude mijnbekken van de grensstreek (Henegouwen/Noord-Frankrijk), waar de werkloosheid bijzonder hoog is (26,63% van de actieve bevolking). In een langzaam impregnatieproces en aan de hand van diverse bronnen (waarnemingen, informele gesprekken, biografische interviews, analyse van privéarchieven...) heb ik getracht de dagelijkse realiteit en het parcours te reconstrueren van de vaders en stiefvaders die hier leven. Etnologen zijn de deskundigen van de nabijheid. Hun methoden – participatie en het levensverhaal – geven hen de mogelijkheid om het wereldbeeld van hun gesprekspartners dicht te benaderen. Zij onthullen de identiteitsconstructies en situeren ze in de sociale ruimte. Zij brengen de kennis naar buiten die voortkomt uit de ervaring en de geschiedenis van groepen en individuen.

Mijn gesprekspartners beseften dat het belangrijk is om jongeren kennis over het vaderschap door te geven en om na te denken over de plaats van mannen, vaders of stiefvaders. Hun eigen opvattingen over mannelijkheid en vaderschap zijn vaak samen met de veranderende familieverhoudingen van de hedendaagse gezinnen geëvolueerd (echtscheidingen, samengestelde gezinnen, eenouderschap...). Ze worden voortdurend beïnvloed door de wisselende levensomstandigheden in de volkswijken: de onzekerheid van het werk, het zwartwerk, de vrouwelijking en de stigmatisering van de sociale woning, de 'eenzaamheidspremies' van het sociale recht, de echtelijke spanningen en de degradatie van het beeld van mannen in de woonwijken. Mijn gesprekspartners voelen zich in een overgangsfase tussen de oude vaderschapsmodellen van het platteland en de industrie, en een hedendaags vaderschap dat dicht bij de kinderen staat en meer 'relationeel' is. Veel mannen maken perioden van sterke transformaties door, maar ook momenten van depressie en onverschilligheid. Hun verhalen tonen dat de identiteit van de man, de vader of de stiefvader nooit vastligt. Ze verandert van kind tot kind, van de ene levensfase tot de andere, van de ene gezinssituatie tot de andere.

2. Identiteitsconstructies

Ik heb de constructie verkend van de mannelijkheid en het vaderschap, samen met de houding tegenover het risico in de adolescentie, in de 'jongerenbende' en daarna in het gezinsleven.

2.1. Genderspanningen in de straatcultuur

De criteria om toegang te krijgen tot een sociale woning vervrouwelijken en de sociale woning wordt steeds vaker door alleenstaande moeders bevolkt. Omdat zij geen partner en geen werk hebben, richten sommige van deze vrouwen zich te sterk op hun kinderen. De jeugd die de openbare ruimte van de 'probleemwijken' opeist en die zonder diploma's of kwalificaties het onderwijssysteem verlaat, ondergaat bijzondere spanningen. Adolescenten die in de schaduw van de woontorens opgroeien, fixeren zich op hun wijk en verlaten hun familie niet. In de adolescentie kunnen de jongens zich niet projecteren op vaders die zich niet met hen hebben beziggehouden, zeker niet als de vaders sterk zijn gediskwalificeerd door de moeder. Wanneer de jongens in hun omgeving geen structurerende mannelijke modellen vinden, wordt de 'school van de straat' een plaats waar zij een trots manne-

62 Jamouille P. (2005). *Des hommes sur le fil. La construction des identités masculines dans les milieux précaires*, Paris: La Découverte. Dit onderzoek onder toezicht van het LAAP (Laboratoire d'Anthropologie Prospective van de Université catholique de Louvain) werd uitgevoerd in het kader van Centre de Santé Mentale van het OCMW van Charleroi, met de steun van het Interreg-programma van de Europese Commissie, de Franse Gemeenschap, het Waalse Gewest en het OCMW van Charleroi.

63 Om de privacy van mijn gesprekspartners te beschermen, zijn de plaats- en persoonsnamen anoniem gemaakt.

lijk bewustzijn kunnen ontwikkelen. De *peer group* maakt de jongste kinderen vertrouwd met de cultuur van de straat en het sociale leven van de *business*. De bende beschermt hen; zij is een vrijgeleide. De jongens binden zich overdreven sterk met hun 'straatfamilie', ook al weten zij dat ze die vroeg of laat moeten verlaten om volwassen te worden. Het nemen van risico's en een virilistisch gedrag zijn nuttige houdingen om een reputatie te verwerven en op te klimmen in de hiërarchie van de wijk.

Deze school van de straat stelt de jongeren bloot aan risico's. De harde sociale verhoudingen, het dominantie/onderwerpsgedrag en de strafrechtelijke trajecten kunnen de geestelijke gezondheid van de jongeren aantasten en hen marginaliseren. Wanneer de sociale band op geweld is gebaseerd, vertrouwen onmogelijk is en de jongeren onder spanning leven, gaat het klimaat in de wijken achteruit. Het leven in de sociale wijk schept bovendien sterke genderspanningen. De jongens krijgen steeds meer macht in huis, tegenover hun moeder en hun zusters, en in hun territorium, tegenover de meisjes van de wijk. Hun virilistische houdingen zijn vaak vormen van prestatiegedrag van jongens die zich identificeren met karikaturen van mannen en die soms het gezag van een afwezige vader willen overnemen. Deze positie vindt een echo in de figuur van de bendeleider in de straatcultuur. De eer van de wijk en van de familie hangt volgens de jongens af van het 'deftige' gedrag van de meisjes. In de meest verpauperde en door de openbare diensten in de steek gelaten wijken, wordt seksueel geweld gebanaliseerd. Meisjes die hun reputatie kwijt zijn, worden misbruikt. De meisjes bootsen de jongens na en beschermen elkaar in meisjesbendes. De meeste meisjes kunnen de problemen uit de weg gaan, onderwerpen zich slechts in schijn aan de overheersing van de jongens en kijken heimelijk op hen neer. De eerste genderrelaties zijn dan ook bitter, vijandig en onoprecht. Meisjes ondergaan in de straatcultuur een geweld dat hun psychische en relationele leven tekent. Sommigen vertonen een reactief, posttraumatisch risicogedrag dat hen vernietigt. Wanneer zij volwassen vrouwen worden, blijven zij vechten tegen mannen. Zij kunnen mannen niet vertrouwen, kunnen hen geen plaats als vader geven, kunnen geen vrede stichten in de relatie. Zij geloven niet noodzakelijk in de mogelijkheid van een egalitair man/vrouwmodel. Ze zijn voorzichtig en denken in de eerste plaats aan hun eigen veiligheid. Sommigen leggen een verband tussen zelfbehoud, wantrouwen tegenover de man en de toe-eigening van de kinderen.

De meeste jongens van de wijk hebben een groot verlangen naar sociale integratie. De *peer group* en de *business* zijn voor hen slechts een etappe in hun leven. Ze geloven in een alternatief. Zij dromen ervan geld te verdienen, een zaak te beginnen als ze meerderjarig zijn en een vrouw voor hen alleen te vinden, buiten de wijk. In hun microhandeltes verwerven ze vaardigheden die ze in de legale economie hopen te kunnen gebruiken. Sommigen slagen daar stap voor stap in. Om hun leven als man op te bouwen, moeten zij zich losmaken van de bende en zich inzetten in andere sociale netwerken: het vriendinnetje, de familie, de opleiding of het werk, de sportclub... Maar wanneer zij zich willen 'settelen', beschikken zij niet allemaal over dezelfde middelen of dezelfde steun.

2.2. De onzekere vaderfiguur

De degradatie van de levensvoorwaarden brengt het vaderschap in het gedrang. In de sociale wijken zijn volwassen mannen steeds minder talrijk. Paren worden zeldzaam of zijn 'niet-officieel'. Om de uitkeringen niet te doen dalen, kiezen de vaders of stiefvaders een fictief domicilie buiten het gezin. Sommige mensen leven in hun eigen huishouden in de illegaliteit, als huurder, economisch of voor de wet (zwartwerk, ondergrondse economie, valse domiciliëring, enzovoort). Hoe kan men in een dergelijke context vader blijven? De vrouwen van de wijk hebben hun traditionele taken aangevuld met het beheer van de sociale uitkeringen en met 'klusjes' (bijverdienen als werkster, enzovoort). Hun sociale kwaliteiten en hun huishoudelijke vaardigheden vinden gemakkelijker een plaats in de diensteneconomie, terwijl de handenarbeid haar waarde heeft verloren. Vrouwen die geweld in het gezin of op de straat hebben meegemaakt, bewaren een mate van afstand in de relatie en verkiezen dat de man een ander adres heeft, wat hen ook op het financiële vlak beter uitkomt. De kinderen maken hun vader of stiefvader, wiens positie wankel is, het leven zuur. Wanneer men niet goed kan omgaan met gezagsconflicten, neemt het huishoudelijke geweld toe. De vrouwen hebben de neiging om een sterke greep uit te oefenen op het leven van de 'mannen op doortocht' die zij onderdak geven.

Uit de enquête komen drie vaderfiguren sterk naar voren, of veeleer drie fasen die de vaders in de confrontatie met risicogedrag bij momenten doormaken.

Geconfronteerd met het risicogedrag van de oudere kinderen, wil een eerste vaderfiguur ze 'aanpakken' (bewaken en straffen), met een strenge, afstandelijke en autoritaire houding, een reproductie van de rol van de vader in de arbeiderswereld van vroeger. Onder druk van de crisissen van hun kinderen, hebben zij geëxperimenteerd met vormen van dialoog en onderhandeling, hebben zij meer tijd met hen doorgebracht en hun affectieve en relationele intelligentie ontwikkeld. Zij hebben geleerd 'bezigt te zijn met hun kinderen' en hun gezag in een hechtere relatie te verankeren.

Een tweede vaderfiguur is sterk gedeprimeerd. Deze mannen vinden hun plaats niet in hun gezin of in een beroep. Zij hebben een zeer slecht zelfbeeld. Als vader voelen zij zich onbekwaam, opzigezet, terwijl hun kinderen 'partij trekken voor hun moeder'. Zij trekken zich in zichzelf terug, sluiten zich af met drugs en televisie, worden soms geïnfantiliseerd door hun vrouw en nemen afstand van hun kinderen. Sommigen reageren met geweld. Zij zijn gebroken, volledig kwetsbaar, en voelen zich alleen veilig bij de figuur van hun eigen moeder, naar wie zij vluchten als ze 'buitenvliegen'. Het gedrag van de kinderen is een oproep tot de vaders, maar zij kunnen geen antwoorden geven, zijn zelf verloren en voelen zich antimodellen van vaders, verpletterd door schuldgevoel.

Een derde vaderfiguur neemt afstand van de meeste functies van het ouderschap. Deze vaders hebben geen band van genegenheid met hun kinderen gevormd. Meestal waren zij vroeger zelf geplaatst of leefden zij alleen met hun moeder. Zij kunnen zich niet anders gedragen dan hun eigen vader. Een andere en veel talrijkere categorie heeft na een echtelijke breuk geen co-ouderschap kunnen uitoefenen. Hun ex-vrouw, die van verhoogde uitkeringen geniet, heeft de sociale woning en de kinderen gehouden. Deze vaders zijn op gemeubelde kamers geïndigd. Ze zijn 'ouderwets' opgevoed en kunnen zich hun vaderschap niet voorstellen zonder de bemiddeling van de moeder. Zij voelen zich niet in staat om in het dagelijkse leven voor de kinderen te zorgen. In de gezintradities van de arbeiders verlopen de uitwisselingen zonder woorden en gebeurt de opvoeding in de praktijk. Wanneer zij het leven van hun kind niet delen, weten deze vaders niet hoe zij het kunnen opvoeden. Zij verwijten hun ex-vrouw dat zij met de kinderen tegen hen 'samenspannt'. Het hedendaagse co-ouderschap veronderstelt dat men in staat is tot onderhandelen en praten en dat men zich kan aanpassen aan veranderingen. Wanneer zij op deze verschillende vlakken weinig vaardigheden bezitten, hebben de vaders de neiging om zich volledig machteloos te voelen en om los te laten, zodat de co-oudersconflicten eindigen in een breuk met de kinderen.

In het kader van de echtscheidingen gebruiken de moeders de participatie van de vaders aan de ondergrondse economie om hun eigen voorwaarden te stellen (verbreking van de persoonlijke relaties met het kind, buitensporige 'onderhandse' alimentaties, enzovoort), met het dreigement van verklikking als stok achter de deur. Historisch gezien zijn het in de arbeiderswereld de vrouwen die de betrekkingen met de instellingen verzorgen, zij hebben ervaring in dit domein die de vaders ontberen. Sommigen gebruiken dat recht in hun eigen voordeel. De vaders geven toe en geven op. Zij nemen afstand, maar voelen zich ook verstoten, met het gevoel van een verbond tussen hun ex-vrouw, de rechters, de maatschappelijke werkers. Als vaders verliezen zij het vertrouwen in zichzelf en in de professionele hulpverleners.

In de sociale woningen voeden veel moeders hun kinderen alleen op of delen ze de ouderlijke functies in zeer beperkte mate met hun nieuwe partner. Deze concentratie van alle functies (biologische, opvoedende, affectieve, onderwijzende, juridische, sociale, autoritaire...) in één enkele ouder leidt tot een hoog risico voor de socialisering van de kinderen. Voor de 'solo-ouder' is de last zwaar en moeilijk om voltijs te dragen. Mannen of vrouwen die hun kinderen alleen opvoeden, hebben meestal moeite met de ouderlijke functies die traditioneel het domein van het andere geslacht zijn. Vrouwen worden afgeschrikt door autoritaire functies. Vaders weten niet hoe ze de relationele en affectieve dimensie van de opvoeding moeten aanpakken. Het nemen van extreme risico's of het gebruik van verdovende middelen zijn vaak vormen van een oproep tot de vader of tot een derde, regelende figuur. De risico's die de kinderen nemen, leiden tot een crisis bij de ouders en starten veranderingsprocessen. Veel ouders zoeken hulp in de omgeving en verruimen hun sociale netwerk. Zij knopen de dialoog weer aan, peilen de emoties, herstellen de grenzen tussen de generaties. Dan slagen de jongeren om 'zich in te houden', een juridische integratie weer zinvol te vinden en onafhankelijk te worden van hun eigen familie.

3. Besluit

De toename van het wantrouwen, het individualisme, de instabiliteit van de sociale betrekkingen en de spanningen in verschillende domeinen van het sociale leven (werk, wonen, *peer groups*, familie), als organische interacties, maken de mannen en vaders bijzonder kwetsbaar. Om hun vaderschap op zich te nemen, hun gezinsrelaties te regelen en hun kinderen te helpen om minder risico's te nemen, moeten zij op een gevoelige manier functioneren en onderhandelende relaties met hun (ex-)vrouw en kinderen (of hun nieuwe partner en stiefkinderen) ontwikkelen waarop het leven hen niet heeft voorbereid. Soms bezitten zij de middelen en de zekerheid in hun identiteit die hen in staat stellen om te evolueren. In andere gevallen voelen zij zich 'nutteloos voor de wereld', geparkeerd in sociale woningen, overlevend van uitkeringen, gedelegeerd door hun vrouw en kinderen. Ze ervaren vormen van fysiek, familiaal en sociaal lijden die zich met elkaar mengen. Hun problemen lopen in elkaar over, ontregelingprocessen verstoren hun traject en dat van hun kinderen. Dit 'bouwsel' van risicogedrag brengt het individu en de groepen waarvan het deel uitmaakt in een onzekere situatie. Trauma's, gebrek, sociaal geweld, spanningen in de identiteit en de relatie, de extreme risico's die hun kinderen nemen, brengen de mannen en de vaders in beweging. Hun gedrag, hun identiteit en hun vaderschap zijn niet verstand. Hun crisissen kunnen hen destabilise-

ren, maar kunnen ook creatief zijn. Onze gesprekspartners vinden steun in diverse sociale netwerken. De sociale banden die op lokaal vlak terugkeren, kunnen de personen beschermen, processen voor risicobeheer in de hand werken, de identiteit doen evolueren en het vaderschap transformeren

Combinatie privéleven - professioneel leven

Werkende vaders, zorgende mannen: zoeken naar hefboomen voor het gender-neutraal maken van taken binnen huishouden en gezin⁶⁴

Hugo Swinnen

1. Wat is het probleem?

De afgelopen decennia zijn vrouwen in Europa meer betaald gaan werken, maar mannen zijn niet evenredig meer gaan zorgen. In veel Europese landen nemen mannen het grootste aandeel in betaald werk voor hun rekening, terwijl vrouwen het grootste aandeel hebben in de zorg voor kinderen en voor het huishouden. In de meeste Europese landen besteden vrouwen twee keer zoveel tijd aan de zorg voor kinderen dan mannen. In alle Europese landen voeren vrouwen meer zorg- en huishoudtaken uit dan mannen, zelfs als ze voltijds betaald werk hebben. De huidige taakverdeling tussen de seksen is een probleem voor zover deze verdeling de keuzevrijheid van mensen belemmert. Met name vrouwen lopen tegen de grenzen aan van wat mogelijk is en zien hun keuzevrijheid belemmerd. Als men wil dat vrouwen meer betaald gaan werken, dan zal men mannen moeten stimuleren om meer te gaan zorgen.

2. Waarom is dit een probleem?

Om verschillende redenen willen Europese regeringen en de Europese Unie als geheel de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt graag zien toenemen. Op macroniveau spelen volgende redenen impliciet of expliciet een rol:

- het versterken van de competitiekracht van (EU) landen;
- het verminderen van aanspraken op inkomensondersteuning;
- het vergroten van het (financiële) draagvlak voor belasting en sociale zekerheid;
- het in de hand houden van looneisen.

Ook op microniveau zijn er redenen om de verdeling van arbeid en zorgtaken tussen mannen en vrouwen aan de orde te stellen. De doelstelling van Europese landen en van de EU zelf om de arbeidsparticipatie van vrouwen te doen toenemen is slechts haalbaar en fair als die gepaard gaat met een toename van het aandeel van mannen in de zorg voor kinderen en het huishouden. Als mannen niet veranderen, dan zullen vrouwen niet meer gaan participeren op de arbeidsmarkt of zij zullen een veel zwaardere werklast torsen om die hogere arbeidsparticipatie te realiseren.

Bovendien hebben vrouwen ook binnen de huishoudelijke taken minder keuzevrijheid dan mannen. Iemand moet de minder aangename taken vervullen. Als mannen hun verantwoordelijkheid niet nemen, dan zullen vrouwen die taken moeten opnemen. Uiteindelijk is het een kwestie van eerlijke en rechtvaardige verdeling dat mannen een vergelijkbare bijdrage leveren aan de zorg voor kinderen en het huishouden.

3. Wat te doen?

De bestaande taakverdeling tussen mannen en vrouwen wordt beïnvloed door drie typen condities, op respectievelijk het macro-, het meso- en het microniveau. De condities zijn zowel van invloed op de mate waarin mannen zorgen (de kwantiteit) als op het soort taken dat ze verrichten in huishouden en gezin (de kwaliteit).

⁶⁴ Deze paper is in belangrijke mate gebaseerd op een onderzoeksproject 'Working Fathers, Caring Men', uitgevoerd door het Verwey-Jonker Instituut in het kader van het EQUAL-programma van de Europese Commissie. Duyvendak, J.W. en M. Stavenuiter (eds.) (2004). *Working Fathers, Caring Men*, Den Haag/Utrecht: Ministry of Employment and Social Affairs/Verwey-Jonker Institute.

De macrocondities hebben betrekking op tijd (flexibele werktijden en verlofregelingen), geld (belastingssystemen) en voorzieningen (voorzieningen voor kinderopvang). Voor een eerlijker verdeling van alle arbeids- en zorgtaken blijkt het nodig dat er goede nationale regelingen bestaan voor kinderopvang, ouderschapsverlof, levensloopregelingen, het recht op parttime werk, enzovoort. Deze regelingen zijn vooral van belang bij het zetten van de eerste stappen op weg naar een rechtvaardiger verdeling: mannen zullen binnenshuis meer taken op zich kunnen nemen; vrouwen zullen hierdoor meer buitenshuis kunnen gaan werken.

4. Maar er is meer nodig

Want ook al zijn er gunstige macrocondities waaronder mannen zouden kunnen gaan zorgen, dan blijkt vervolgens dat mannen een duidelijke voorkeur hebben voor bepaalde huishoudelijke taken, zoals boodschappen doen en koken, en dat ze andere huishoudelijke taken (schoonmaken en wassen) niet of minder doen. Ook hebben mannen een voorkeur voor kindzorgtaken boven huishoudelijke taken. Er is, althans wat de mannen betreft, een duidelijke hiërarchie in het uitvoeren van taken.

Onderzoek heeft aangetoond dat het verschil in opnemen van zorgtaken tussen mannen en vrouwen cultureel is bepaald. Dat betekent dat dit verschil open staat voor verandering. De opdracht wordt dus niet alleen om de hoeveelheid tijd die mannen en vrouwen investeren in huishouden en zorg te beïnvloeden, maar ook de verdeling van het soort taken aan te pakken. Dat kan op mesoniveau door een kwalitatieve aanpak van de condities waaronder mannen en vrouwen arbeid en zorg verdelen. Op het microniveau gaat het om het ontkoppelen van taken en gender. Taken kunnen gender-neutraal worden.

5. Het microniveau: taken gender-neutraal maken

Er is dus meer inzicht nodig in de mechanismen achter de niet eerlijke verdeling van huishoudelijke taken. Taken hebben een genderconnotatie. Hoe kunnen die daarvan worden losgekoppeld (*beyond gender*)? In het onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut is dit uitgewerkt aan de hand van drie taken, namelijk de boodschappen, de was en het bezoek aan het consultatiebureau. De beschrijving van deze taken laat zien dat het mogelijk is dat een bepaalde huishoudelijke taak (bvb. de boodschappen) haar vrouwelijke connotatie verliest, waardoor er vervolgens voor mannen geen belemmering meer is om deze taak uit te voeren. Een stimulerende factor is bijvoorbeeld dat een taak onderdeel is van een 'keten'. Mannen die koken vinden het normaal om ook de boodschappen te doen en mannen die 's ochtends hun kinderen aankleden zullen zich druk gaan maken over de beschikbaarheid van schoone kinderkleren. Het onderzoek laat ook zien dat zichtbaarheid van een taak en een grotere tolerantie ten aanzien van het mogen maken van fouten belangrijke factoren zijn die ervoor zorgen dat mannen huishoudelijke taken gaan uitvoeren. Zo stellen wij in Nederland vast dat de genderconnotatie van het bezoek aan het consultatiebureau volop aan het veranderen is, terwijl de was nog steeds hoofdzakelijk een aangelegenheid van vrouwen is.

Belangrijke samenhangende mechanismen voor (of tegen) *de-gendering* zijn:

- de ketenbenadering: als één taak uit een keten gender-neutraler wordt, volgen de andere taken uit die keten gemakkelijker.
- zichtbaarheid: mannen nemen gemakkelijker zichtbare, publieke taken op zich, zoals boodschappen doen en het bezoek aan het consultatiebureau. Naarmate meer mannen dat doen, zal dat een stimulerende werking hebben op andere mannen. Bovendien kan het uitvoeren van deze taken van invloed zijn op het opnemen van onzichtbare taken die deel uitmaken van een keten.
- tolerantie: een ander belangrijk element is dat mannen en vrouwen bepaalde taken op een verschillende manier uitvoeren. Als mannen taken gaan uitvoeren die traditioneel tot het domein van vrouwen behoren, zal tolerantie voor verschil en voor het maken van fouten een grote rol spelen.
- controle en uitvoering: taken kunnen gradueel worden overgedragen. Dat kan eerst in uitvoerende zin, terwijl vrouwen de controle blijven houden. Vervolgens zullen mannen ook de controle over bepaalde taken overnemen. Het boodschappen doen is ook hier weer een goed voorbeeld. Oudere mannen blijken opvallend meer met boodschappenbriefjes te werken, die door hun vrouw zijn opgesteld. Jongere mannen winkelen zelfstandiger. Ook bij de was kunnen taken stap voor stap worden overgedragen.
- *home alone*: mannen nemen gemakkelijker huishoudelijke en zorgtaken op zich als ze (met de kinderen) alleen zijn. Dit punt verwijst naar de mesocondities, namelijk de afstemming tussen betaalde arbeid en zorg voor huishouden en gezin.

6. Invloed van de omstandigheden: uitzonderlijke praktijken

In ons onderzoek wilden we dan ook nagaan in welke mate de omstandigheden van invloed zijn op opvattingen over taakverdeling en op het feitelijke gedrag. Daarvoor hebben we een aantal huishoudens bekeken die te beschouwen zijn als 'uitzonderlijke' praktijken. De 'standaardpraktijk' is een leefeenheid bestaande uit een man, vrouw en kind(eren), de man werkt buitenshuis en op reguliere tijden (globaal van 9u. tot 17u.) en de vrouw is (grotendeels) verantwoordelijk voor huishoudelijke en zorgtaken. We spreken van een 'uitzonderlijke' praktijk wanneer de man ofwel op niet-reguliere werktijden werkt ofwel een ongewoon werkpatroon heeft ofwel deel uitmaakt van een bijzonder type huishouden. In totaal zijn dertig huishoudens bij het onderzoek betrokken, bestaande uit de huishoudens van homovaders, ploegendienstmannen en telewerkers. Telkens is gekeken naar de opvattingen over mannelijke versus vrouwelijke taken en naar de feitelijke taakverdeling.

De belangrijkste conclusie van het onderzoek naar de uitzonderlijke praktijken is dat opvattingen en preferenties van mannen ten aanzien van de taakverdeling tussen mannen en vrouwen sterk zijn verbonden met de mogelijkheden die mannen hebben om te zorgen en te werken. In huishoudens waar al een meer gelijke taakverdeling tot stand is gekomen, blijken de competenties van mannen, hun voorkeuren en de traditie waarin ze zijn opgegroeid er niet of nauwelijks meer toe te doen. De opinies van mannen blijken rekbaar te zijn als mannen door veranderde omstandigheden bepaalde taken wel moeten doen. Ook (vermeende?) gebrekkige competenties blijken dan opeens nog maar een kleine of zelfs geen rol meer te spelen. Het 'alleen' thuis zijn met de kinderen blijkt een belangrijke stimulans voor mannen om zorgtaken ook werkelijk te verrichten. Een vergelijkbare conclusie werd eerder ook in Noors onderzoek naar mannen met ouderschapsverlof getrokken.

7. Innovatie in enkele EU-landen

In de meeste Europese landen blijkt de kwestie van een eerlijkere verdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen urgent te zijn. In ons onderzoek hebben we ook enkele buitenlandse voorbeelden bestudeerd, namelijk een Noord-Europees land (Zweden), een Midden-Europees land (Frankrijk) en een Zuid-Europees land (Spanje). Binnen de context van het land (de macrocondities) zijn we op zoek gegaan naar goede voorbeelden die betrekking hebben op het stimuleren van mannen om kindzorg- en huishoudelijke taken op zich te gaan nemen. We hebben daarbij vooral gekeken naar vernieuwende initiatieven op het lokale niveau.

Zweden heeft van oudsher een traditie van overheidsbemoediging met de rol van vaders. In dit verband zijn door lokale overheden verschillende initiatieven ontwikkeld die direct van invloed zijn op de kindzorgtaken die mannen binnen het huishouden verrichten. Overigens bleken deze initiatieven zich te beperken tot kindzorgtaken. Het aan de orde stellen van de bestaande taakverdeling van mannen en vrouwen met betrekking tot huishoudelijke taken blijkt ook in Zweden moeilijker bespreekbaar te zijn.

In dit verband is het opvallend dat dit in Spanje nadrukkelijk wel gebeurt. Zowel op het lokale niveau als in landelijke overheids campagnes stimuleert de Spaanse overheid mannen om meer zorgtaken te gaan verrichten (het gaat daarbij zowel om huishoudelijke als om kindzorgtaken). De 'voorzorg' van Spanje heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat Spanje op dit moment binnen Europa bezig is aan een inhaalbeweging.

In Frankrijk, ten slotte, blijkt het moeilijk het onderwerp mannen en zorg op de beleidsagenda te plaatsen. Dit heeft vooral te maken met de angst voor overheidsbemoediging met 'privézaken'. Langzaam maar zeker begint echter ook in Frankrijk een klimaat te ontstaan waarin dit wel mogelijk wordt, omdat men tegen de grenzen aanloopt van wat met het verbeteren van macro- en mesocondities te bereiken valt. Frankrijk heeft een sterke traditie op deze niveaus. Maar steeds vaker is bijvoorbeeld de vraag aan de orde of het welzijn van kinderen is gebaat met een verblijf van meer dan tien uur per dag buiten het gezin. Steeds meer onderkennen (lokale) beleidsmakers ook dat het afzijdig blijven van 'privézaken' ertoe leidt dat vrouwen systematisch veel zwaarder worden belast dan mannen, wat uiteindelijk grote nadelige gevolgen heeft voor de mogelijkheid van vrouwen om te participeren in het openbare leven.

8. Aanbevelingen

Het blijft zeer zeker noodzakelijk om de bestaande en in ontwikkeling zijnde maatregelen op de verschillende niveaus te bevorderen en de effecten ervan op een meer rechtvaardige verdeling van zorgtaken op de voet te volgen. Ik wil enkele maatregelen noemen die op basis van ons onderzoek kunnen worden beschouwd als cruciaal voor het stimuleren van mannen in die richting.

Op macroniveau zijn dat individuele (betaalde) verlofregelingen en specifieke verlofregelingen voor mannen (*home alone*). Maar ook een generieke maatregel als het recht op tijdelijk deeltijds werken, zoals in Nederland is ingevoerd, kan een reële bijdrage leveren aan een meer rechtvaardige verdeling van arbeid en zorg.

Op het microniveau herhaal ik met name de ketenbenadering en het aanmoedigen van tolerantie. Maar ook het mobiliseren van *professionals* biedt goede perspectieven. Dat kan op twee manieren. In de eerste plaats door ernaar te streven dat in bepaalde beroepsgroepen (in de zorg, zuigelingenconsultatie, kinderopvang, thuiszorg, huishoudelijke diensten) meer mannen instromen. Anderzijds door in de opleiding van die beroepsgroepen expliciet aandacht te besteden aan de rol van mannen in de zorg voor huishouden en gezin. Jonge ouders zijn absoluut gevoelig voor de systematische vraag van *professionals* naar de actieve aanwezigheid van vaders.

Het aanspreken van mannen op hun rol als vader is een belangrijke tussenstap op weg naar een meer eerlijke verdeling van taken tussen mannen en vrouwen. Ook de Europese Unie heeft dit begrepen. Er loopt op dit ogenblik een aantal met Europees geld gefinancierde (lokale) experimenten, gericht op het daadwerkelijk bevorderen van vaderbetrokkenheid. Zo zijn er enkele steden (project 'New Faces' onder de vlag van Eurocities) die voor jonge vaders workshops organiseren waarin zij worden gestimuleerd om meer betrokken te zijn bij de zorg voor de kinderen en waarin zij met elkaar van gedachten kunnen wisselen over manieren om de moeilijkheden daarbij te overwinnen. Tegelijk leveren dergelijke workshops signalen op richting overheid over knelpunten die op meso- of macroniveau dienen te worden opgelost.

Hoe belangrijk ook, mannen zullen niet alleen meer moeten gaan betekenen in de zorg voor kinderen. Zij zullen in alle huishoudelijke taken meer betrokkenheid moeten gaan tonen. Mannen aanspreken op het feit dat ten volle vader zijn belangrijk is voor de persoonlijke ontplooiing van henzelf en die van de andere gezinsleden, brengt het risico mee dat mannen de minder prettige huishoudelijke taken nog steeds aan vrouwen zullen overlaten: 'Daarvoor heb ik geen ouderschapsverlof genomen!'. Op langere termijn zal dus ook publiek moeten worden nagedacht over mannelijkheid en vrouwelijkheid in relatie tot de verdeling van taken. Diversiteit en keuzevrijheid zijn daarbij sleutelbegrippen.

De vraag is dus niet langer of mannen bepaalde taken op zich moeten gaan nemen. De vraag wordt wat een wenselijke taakverdeling is tussen partners, man en vrouw, binnen huishoudens. Elke partner kan een deel van alle taken op zich nemen: dat is een eerlijk startpunt voor discussies aan de keukentafel.

Combinatie privéleven - professioneel leven

Standvastige verschillen: verklaringen voor de blijvende ongelijke verdeling van het huishoudelijke werk in de Vlaamse gezinnen⁶⁵

Suzana Koelet

1. Inleiding

Ongeveer vijf jaar geleden – in 2001 – beleefde het publieke debat over de Nieuwe Man zijn hoogtepunt. Wat het nieuwe icoon precies inhield, was moeilijk te achterhalen. Het maakte zelf deel uit van de discussie die gretig in de media en in de publieke arena werd gevoerd. Belangrijk was vooral dat hij 'Nieuw' was. Alhoewel, 'Nieuw'? 'De man lijkt elke maand meer op waspoeder', schreef Knack (26 september 2001). 'De formule mag dan al eeuwen pijnlijk ongewijzigd zijn gebleven, toch plakt men er om de haverklap zonder schaamte een schreeuwerig etiket "Nieuw!!" op.' Daarmee kaderde de Nieuwe Man perfect in de nieuwe, grote zekerheid die zich de laatste decennia volgens Elchardus in het publieke debat en in de hoofden van menig burger had genesteld: 'Alles is in beweging, alles verliest zijn vaste vorm, alles wisselt en verandert.'⁶⁶

Ook wij namen als onderzoekers van de TORgroep deel aan het debat. In een Open Brief aan toenmalig Vlaams Minister van Gelijke Kansen Mieke Vogels (*De Standaard*, 2 mei 2001) lieten we weten: 'We denken dat het heilzaam is voor een samenleving dat er ook mensen zijn die geld en tijd krijgen om het maatschappelijke leven grondiger te bestuderen dan vluchtige trendwatchers. De mythes die de media creëren kritisch in twijfel te trekken: wij zijn ervan overtuigd dat dat een van de cruciale taken van wetenschappelijk onderzoek is.' We stelden ons dan ook tot doel om aan de hand van tijdsbudgetonderzoek het huishoudelijke werk van Vlaamse vrouwen en mannen die met een partner samenwonen grondig te onderzoeken. Daarmee beperkten we ons tot slechts één domein waarin radicale verandering werd verkondigd. We wilden echter verderwerken op de eerste resultaten van het tijdsbudgetonderzoek die in april 2001 commotie veroorzaakten omdat ze aantoonde dat de traditionele rollenpatronen in Vlaanderen nog stevig standhielden.⁶⁷ We gingen op zoek naar een antwoord op de vraag waarom de gegenderde verdeling van het huishoudelijke werk nog zo vaak de norm is in de Vlaamse gezinnen en welke factoren deze takenverdeling beïnvloeden. In dit artikel geven we een kort overzicht van de conclusies die we in het onderzoek maakten op basis van tijdsbudgetanalyses.

2. Praktische overwegingen ...

We kunnen niet ontkennen dat bij de dagelijkse organisatie van het huishoudelijke werk praktische overwegingen een belangrijke rol spelen, zoals wie beschikbaar is en wat er precies moet worden gedaan. Toch gaat het argument niet op dat vrouwen meer huishoudelijk werk verrichten omdat ze meer tijd hebben dan mannen voor het huishouden. Mannen en vrouwen delen de tijd die ze hebben immers anders in, ze hebben andere prioriteiten. Als vrouwen geen betaald werk verrichten, gebruiken ze bijna 40% van de tijd die ze anders aan een voltijdse job zouden besteden voor het huishoudelijke werk, mannen slechts 18%. Hierdoor worden vrouwen vaker geconfronteerd met de keuze tussen job, huishouden en de kinderen en kennen ze een grotere *trade-off* tussen deze drie levenssferen. Zij schroeven vaker dan mannen hun huishoudelijk werk terug naarmate ze meer tijd besteden aan hun job of als er kleine kinderen zijn in het gezin. Ze zetten omgekeerd ook vaker een stap terug op de arbeidsmarkt als er kinderen zijn of om aan de eisen van het huishouden te voldoen. Naarmate het aantal kinderen ouder dan vijf jaar in het gezin stijgt, verrichten vrouwen ook steeds meer huishoudelijk werk. Mannen daarentegen leveren doorgaans een extra inspanning bij het eerste kind, maar verrichten vervolgens steeds minder huishoudelijk werk naarmate het aantal kinderen stijgt. Als vrouwen geen job hebben, zullen ze tenslotte ook

⁶⁵ Dit artikel is eerder verschenen in: *Uitgelezen* 12(2), 2006, pp. 2-6.

⁶⁶ Elchardus, M. en I. Glorieux (2002). *De symbolische samenleving: een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*, Tiel: Lannoo, p. 7.

⁶⁷ Glorieux, I., S. Koelet en M. Moens (2001). 'Vlamingen in tienduizend en tachtig minuten: een Tijdsbudget-onderzoek', in: J. Lemaître en H. Van Geel (eds.), *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, pp. 157-184.

minder gemakkelijk dan mannen wat huishoudelijk werk laten vallen wanneer ze worden geconfronteerd met gezondheidsproblemen.

Vrouwen specialiseren zich met andere woorden meer in het huishoudelijke werk dan mannen. Dit is geen kwestie van louter efficiëntie, waarbij diegene die het hoogste diploma heeft en het meeste kan verdienen, het langst werkt en dus minder moet doen in het huishouden. In drie op de tien gezinnen heeft de man een hoger diploma dan de vrouw, maar in drie kwart van de gezinnen is hij degene die de langste uren klopt. Men denkt ook wel eens dat het door de kinderen komt dat vrouwen minder carrière maken en minder lange uren kloppen, maar dat blijkt al zo te zijn voor ze kinderen hebben: 62% van de vrouwen die een hogere opleiding hebben dan hun partner en geen kinderen werken toch minder lang dan hij. Slechts een kwart van de vrouwen die beter opgeleid zijn dan hun man, besteedt ook meer uren aan hun job dan hun man. En als ze kinderen krijgen, loopt dat bij deze vrouwen terug tot 14% die nog steeds langer gaan werken dan hun man. Het krijgen van kinderen kan de carrière dus beïnvloeden, maar dat vrouwen doorgaans minder lang werken, wordt duidelijk al vroeger beslist. Ook al hebben ze een hoger diploma, de meest veeleisende jobs gaan aan hen voorbij.

3. ... vorm gegeven binnen bepaalde machtsstructuren ...

In onze huidige samenleving brengt de specialisatie in het huishoudelijke werk vrouwen doorgaans in een minder gunstige positie en genereert het voor hen minder kansen dan een specialisatie op de arbeidsmarkt. In een samenleving waarin steeds meer relaties stuk dreigen te lopen, maakt het hen kwetsbaar voor armoede en economische onzekerheid. De gegenderde specialisatie is daarmee een reflectie van de verschillende machtspositie van vrouwen en mannen binnen onze maatschappij. Mannen lijken in de onderhandelingen over het huishoudelijke werk te kunnen terugvallen op een bevoorrechte positie die onlosmakelijk is verbonden met de bredere organisatie van de maatschappij rond gender. Het beeld dat in deze studie wordt geschetst van de arbeidsmarktparticipatie van mannen en vrouwen die in koppel leven, toont een arbeidsmarkt die vrouwen benadeelt en mannen bevoordeelt en die de grotere macht van de man niet enkel weerspiegelt, maar ook nog versterkt. De confrontatie met een tekort aan perspectieven in de typisch 'vrouwelijke' jobs, zou kunnen verklaren waarom vrouwen zich doorgaans meer beschikbaar houden voor het huishoudelijke werk.

Omdat mannen doorgaans ruimere kansen geboden krijgen in een maatschappij die is georganiseerd rond gender, is het vooral de machtspositie van de vrouw in het gezin die belangrijk is voor de tijd die mannen en vrouwen besteden aan huishoudelijk werk. Een hogere beroepsstatus en een gunstiger beroepsstatuut stelt vrouwen in de mogelijkheid om de tijd die zij besteden aan huishoudelijk werk te reduceren. Dit zal haar ook opnieuw toelaten om meer carrièrekansen te grijpen, wat de zelfversterkende en circulaire dynamiek van machtsprocessen illustreert. Mannen wiens partner beschikt over een eigen inkomen doen per week enkele uurtjes meer huishoudelijk werk dan mannen met een partner zonder inkomen, los van de beschikbaarheid van deze partner.

4. ... gelegitimeerd door conventionele sociale normen ...

In stabiele systemen van genderongelijkheid zijn mensen zich vaak niet bewust van dergelijke machtsmechanismen, omdat deze zijn gelegitimeerd als *authoriteit*.⁶⁸ Dat blijkt heel duidelijk uit de vaststelling dat heel wat mannen en vrouwen hun eigen bijdrage aan het huishoudelijke werk niet als onrechtvaardig beschouwen.⁶⁹ Heel wat vrouwen ervaren het als vanzelfsprekend en zelfs wenselijk, net zoals er heel wat vrouwen zijn die genieten van een gegenderde verdeling van het werk en van het gevoel te worden onderhouden en beschermd.⁷⁰ De sociale norm schreef dan ook heel lang voor dat vrouwen hun persoonlijke ontwikkeling moesten zoeken in de zorg voor anderen, terwijl mannen anderen moesten laten delen in de vruchten van hun onafhankelijke verwezenlijkingen.⁷¹ Dergelijke conventionele sociale normen, die uitgaan van dichotome genderverschillen, fungeren als een ideologisch construct die de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen rechtvaardigt en versterkt.⁷²

68 Chafetz, J.S. (1988). 'The gender division of labor and the reproduction of female disadvantage. Toward an integrated theory', *Journal of Family Issues* 9, p. 112.

69 Zie onder andere: Arts, W. en P. Hermkens (1994). 'De eerlijke verdeling van huishoudelijke taken: percepties en oordelen', *Mens en Maatschappij* 69, pp. 147-168; Widmalm, F. (1998). *Marriage, housework and fairness* 39, Uppsala: Uppsala University, Department of Economics; Baxter, J. (2000). 'The joys and justice of housework', *Sociology* 34, pp. 609-651.

70 Bell, C. en H. Newby (1976). 'Husbands and wives: The dynamics of the differential dialectic', in: D.L. Barker en S. Allen (eds.), *Power and exploitation in work and marriage*, London: Longman.

71 Gerson, K. (2002). 'Moral dilemmas, moral strategies, and the transformation of gender. Lessons from two generations of work and family change', *Gender & Society* 16, p. 8.

72 Epstein, C.F. (1988). *Deceptive distinctions: Sex, gender and social order*, New Haven: Yale University Press.

Onze analyses tonen aan dat heel wat mannen en vrouwen zich ook anno 1999 nog door deze sociale norm, aangeleerd via opvoeding en socialisatie, laten leiden wanneer ze worden geconfronteerd met het allocatievraagstuk van het huishoudelijke werk in het gezin. De norm stelt wat gepast gedrag is voor mannen en voor vrouwen en fungeert zo als een soort meta-richtlijn waarbinnen het handelen zich verder kan ontplooiën. Het is pas binnen de grenzen van deze sociale norm, dat de meer pragmatische richtlijnen in werking treden. Is het bindende karakter van de sociale norm sterk, dan zullen mannen en vrouwen hun huishoudelijk werk maar weinig laten afhangen van argumenten als beschikbaarheid en de vraag naar huishoudelijk werk.

Dat lijkt bijvoorbeeld het geval te zijn bij vrouwen van 55 jaar of ouder, die geen betaald werk (meer) verrichten of zich aan het einde van hun arbeidscarrière bevinden. Zij kunnen zich gemakkelijk vinden in de hen toegewezen zorgende rol en er hun zelfwaarde aan ontleen en zullen zich minder door praktische overwegingen laten leiden in de tijd die zij besteden aan huishoudelijk werk. Bij vrouwen jonger dan 55 jaar is het bindende karakter van de sociale norm daarentegen minder sterk en spelen praktische overwegingen een veel grotere rol. Heel wat van deze vrouwen op arbeidsactieve leeftijd ervaren de perspectieven die de conventionele norm hen voorspiegelt als onbevredigend. Deze vrouwen voelen meer en meer de nood om zichzelf zowel binnen het gezin als op de arbeidsmarkt te verwezenlijken. Dit blijkt ook uit hun lagere score op de schaal voor individuele rolopvattingen, die aangeeft in welke mate zij zich identificeren met de sociale norm. Ze hebben ook aspiraties buiten het huishouden en proberen bijgevolg zelf een goede verdeling te vinden tussen hun engagementen buitenshuis en hun traditionele zorgengagementen, vaak los van conventionele rolvoorschriften. Het is in zo'n situatie dat pragmatische argumenten voor het verrichten van huishoudelijk werk een belangrijke rol gaan spelen in de tijd besteed aan huishoudelijk werk. Door het gebrek aan een algemeen aanvaarde gedragslijn, vallen zij ook veel meer terug op hun eigen rolopvattingen om de balans te bepalen die ze zullen aanhouden tussen arbeid en zorg en om te bepalen hoeveel tijd ze zullen besteden aan huishoudelijk werk.

In tegenstelling tot deze vrouwen aarzelen mannen van dezelfde leeftijd nog om van onder de beschermende deken van de conventionele sociale norm vandaan te komen. Zij zijn het immers die de vruchten plukken van de gegenderde arbeidsverdeling. Hun progressieve individuele rolopvattingen geven nochtans aan dat ze de zorg voor het huishouden er wel willen bij nemen. De analyses tonen echter aan dat dit hun primaire activiteit, betaalde arbeid, en hun identiteit niet mag overschaduwen. Betaalde arbeid komt bij deze mannen nog steeds op de eerste plaats. Hun individuele rolopvattingen bepalen slechts in welke mate ze de tijd die ze naast hun job nog over hebben, zullen besteden aan huishoudelijk werk. Eens 55 jaar of ouder, kunnen deze mannen echter nog moeilijk schuil gaan achter hun veeleisende arbeidsrol en begint ook bij hen de mal van het gegenderde rolpatroon te knellen. Net als bij de jonge vrouwen zal de tijd die zij besteden aan huishoudelijk werk veel meer afhangen van instrumentele factoren als de vraag naar huishoudelijk werk en hun beschikbaarheid.

5. ... in een symbolische samenleving doordrenkt van gender.

Al deze factoren samen lijken echter niet afdoende om te begrijpen waarom de allocatie van huishoudelijke taken op basis van geslacht zo stevig overeind blijft. Nu het vandaag de dag minder vanzelfsprekend is geworden om mannen en vrouwen via externe druk een rol passend bij hun geslacht op te dringen en het individu meer en meer de indruk heeft gekregen dat hij zelf zijn eigen rol moet en kan uitvinden, tonen de standvastige verschillen in het huishoudelijke werk van vrouwen en mannen aan dat deze keuzevrijheid in zekere zin slechts illusoir is. Dit komt omdat het verrichten van huishoudelijk werk nog altijd een belangrijke gendergrens aanduidt tussen mannen en vrouwen, die ze kunnen gebruiken om zichzelf naar anderen toe op een zo duidelijk mogelijke manier te presenteren. Dat vrouwen en mannen die huishoudelijk werk doen tegelijk ook aan 'gender doen',⁷³ kan slechts indirect worden afgeleid uit de Vlaamse tijdsbudgetdata, maar komt duidelijk naar voren in de zes diepte-interviews die we in het kader van deze studie hebben verricht.

Het vrouw/man-onderscheid is erg belangrijk in onze omgang met anderen en in de constructie van onze identiteit. Ondanks het feit dat vrouwen en mannen meer op elkaar lijken dan dat ze verschillen, is onze hele maatschappij doordrongen van en georganiseerd rond deze dichotomie. Dat betekent dat het verschil tussen vrouwen en mannen in ons dagelijkse handelen telkens weer in de verf moet worden gezet, moet worden herbevestigd en aangetoond, opdat het zijn aura van rechtvaardigheid en vanzelfsprekendheid zou kunnen bewaren. De mogelijkheid om dit via huishoudelijk werk te doen, wordt door heel wat mensen impliciet (h)erkend en is ook sterk institutioneel ondersteund. Het is dan voor mannen en vrouwen heel gemakkelijk om de symboliek van deze activiteit te benutten wanneer ze zich naar andere mensen toe presenteren, ook al zijn ze het niet altijd eens met de gegrondheid van deze connotatie. Door het al dan niet verrichten van huishoudelijk werk, kunnen ze aan zichzelf

73 West, C. en D.H. Zimmerman (1987). 'Doing gender', *Gender & Society* 1, pp. 125-151.

en aan anderen tonen dat ze een competent lid zijn van een bepaalde geslachts categorie en de aanleg en de wil hebben om de daarbij passende gegenderde gedragingen te stellen. Vrouwen die de idee dat huishoudelijk werk vrouwenwerk is, hebben opgenomen in hun eigen zelfbeeld, kunnen aantonen dat ze een goede vrouw en echtgenote zijn door voldoende huishoudelijk werk te verrichten of door er minstens de eindverantwoordelijkheid voor te behouden en door kritiek te leveren op het huishoudelijke werk van hun man. Mannen kunnen hun mannelijkheid dan weer onderstrepen door huishoudelijk werk te vermijden, door te klungelen met huishoudelijke taken of door typisch mannelijke taken te verrichten in het huishouden. Precies door deze handelingen blijft de symbolische connotatie van deze taken als vrouwenwerk ook onbedreigd.⁷⁴

Omdat huishoudelijk werk volgens deze interpretatie niet louter werk is, maar ook een manier waarop men zich naar anderen toe kan uitdrukken, kan het verrichten van huishoudelijk werk een zekere voldoening met zich meebrengen. Men kan er ook zijn zorg en liefde naar anderen toe mee uitdrukken, al geldt ook dit in ongelijke mate voor mannen en voor vrouwen. Deze positieve connotatie van het huishoudelijke werk kan mede verklaren waarom vrouwen vaak blijven vasthouden aan deze taak, waarvan steeds vaker wordt gezegd dat ze hun kansen beperkt. Doordat huishoudelijk werk zo'n essentieel onderdeel uitmaakt van de sociale constructie van vrouwelijkheid, kunnen vrouwen het vooruitzicht van genderneutralisering in het huishoudelijke werk zelfs als problematisch ervaren, als een bedreiging voor hun identiteit. Volgens de *'doing gender'* benadering engageren vrouwen zich immers psychologisch heel sterk in het huishoudelijke werk dat op hen als vrouw afstraalt en dat geldt zelfs voor tewerkgestelde vrouwen die expliciet de stelling afwijzen dat huishoudelijk werk enkel hun verantwoordelijkheid zou zijn.⁷⁵

De idee van *'doing gender'* past in Elchardus' analyse dat we evolueren naar een *symbolische samenleving*, waarin de productie en verspreiding van symbolen uitgroeien tot het centrale sturingsmechanisme.⁷⁶ Het geeft ons de illusie zelf keuzes te maken. Met de term symbolische samenleving wil hij vooral de aandacht vestigen op de meer emotionele elementen van dit keuzeproces naast de cognitieve door ratio bepaalde keuzes. De verdeling van het huishoudelijke werk is dan ook niet louter een kwestie van gedrag, maar tevens van betekenissen die aan dat gedrag worden gekoppeld in het gezin.⁷⁷

6. Een standvastige toekomst?

Doordat mannen en vrouwen voortdurend 'gender doen', bestendigen, reproduceren en legitimeren zij de bestaande verdeling van het huishoudelijke werk die is gebaseerd op geslachts categorieën. Een dergelijke herhaling van het status quo kan ervoor zorgen dat vrouwen uiteindelijk nog maar weinig alternatieven zien voor de huidige verdeling van het huishoudelijke werk. Als individu wordt het bijzonder moeilijk om van dit patroon af te wijken.⁷⁸ De bestaande verdeling van de taken krijgt door deze voortdurende herbevestiging zo'n natuurlijk en vanzelfsprekend karakter, dat men zich er vaak geen vragen meer bij stelt. Een gegenderde verdeling van het huishoudelijke werk vormt bijgevolg, zoals Fenstermaker Berk het zo treffend stelt, *'een gemakkelijk toevluchtsoord voor heel wat onder ons, die laf zijn of die het simpelweg moe zijn om er tegen in te gaan'*.⁷⁹ Sluiten processen van *'doing gender'* sociale verandering op het vlak van de verdeling van het huishoudelijk werk dan voor altijd uit?

Als er enkel sprake is van verandering in het geval van een grootschalige en dramatische verandering, dan moeten we bevestigend antwoorden. Sullivan wijst echter op een andere, niet minder belangrijke vorm van verandering, namelijk een langzaam doorsijpelende verandering, die misschien onmerkbaar is van jaar tot jaar, maar uiteindelijk hardnekkig genoeg om tot een trage ontbinding te leiden van aanwezige structuren.⁸⁰ In dat geval is er wel ruimte voor verandering. Om genderverschillen een aanblik van natuurlijkheid en rechtvaardigheid te geven is er immers een voortdurende interactionele validering nodig. Dit zorgt ervoor dat er meteen ook heel wat gelegenheden voor weerstand voorhanden zijn, die dagelijks kunnen worden uitgespeeld in sociale relaties.

74 Zie ook: VanEvery, J. (1997). 'Understanding gendered inequality: Reconceptualizing housework', *Women's Studies International Forum* 20, p. 417.

75 Ferree, M.M. (1991). 'The Gender division of labor in two-earner marriages', *Journal of Family Issues* 12.

76 Elchardus en Glorieux, *De symbolische samenleving*, p. 25.

77 Potuchek, J.-L. (1992). 'Employed wives' orientations to breadwinning: A gender theory analysis', *Journal of Marriage and the Family* 54, p. 549.

78 Berk, S. (1985). *The gender factory. The apportionment of work in American households*, New York/London: Plenum Press, p. 208; Van der Vinne, H. en M. Brink (1997). 'Dilemma or compromise: The division of housework and child care among dual earners', in: G.A.B. Frinking en T. Willemsen (eds.) *Dilemmas of modern family life*, Amsterdam: Thesis, p. 104; Kaufmann, J.-C. (1998). *Dirty linen: Couples and their laundry*, London: Middlesex University Press, p. 50; Holvoet, N. (2004). 'Breaking the waves: over ongelijkheid man/vrouw, gender en collectieve actie', *Antenne* 22, pp. 40-47.

79 Fenstermaker, S. (2002). 'Work and gender (from the gender factory)', in: S. Fenstermaker en C. West (eds.), *Doing gender, doing difference*, New York/London: Routledge, p. 115.

80 Sullivan, O. (1997). 'The division of housework among "remarried" couples', *Journal of Family Issues* 18, pp. 205-224.

Vooraf wanneer barsten ontstaan in de aura van vanzelfsprekendheid die een handeling omringt, kan deze interne validering een teer punt worden:

*'Individuals need to remind themselves constantly of the principles behind the actions, in order to convince themselves and trigger the actions needed if they no longer follow automatically. The internal struggle is often intense, all the more uncertain and sensitive in that outlining the motives for a particular action could at any moment produce the opposite effect from the desired one by laying those motives open to critical analysis: do I really need to do it? Why do I need to?'*⁸¹

Wanneer de verdeling van het huishoudelijke werk op basis van gender categorieën dus op meerdere momenten door sociale actoren in vraag wordt gesteld, kan dit stilaan de legitimiteit van de bestaande institutionele regelingen ondergraven.⁸² Sociale bewegingen kunnen hierin een bijzondere rol spelen.⁸³ Zij kunnen de ideologie en de aanzet leveren voor individuele exploraties naar alternatieven voor de gegenderde verdeling van het huishoudelijke werk. Door mensen te confronteren met mogelijke alternatieven, kunnen ze hen dwingen tot het maken van keuzes. Het dwingt hen ook stil te staan bij de huidige manier van handelen en vereist reflexiviteit, wat kan uitmonden in genderbewustzijn.⁸⁴ Dit genderbewustzijn mag men niet verwarren met opvattingen over genderstereotypen en -rollen. Het is een soort continuüm met aan de ene kant die mannen en vrouwen die niet stilstaan bij conventionele genderstructuren of ze niet in vraag stellen en aan de andere kant die mannen en vrouwen die zich in het algemeen heel bewust zijn van genderkwesties en die zich ook bewust zijn van de rechten gelinkt aan bepaalde genderposities. Door te werken aan dit genderbewustzijn, kan verandering dus traag en in kleine beetjes verlopen, terwijl ze toch uiteindelijk op lange termijn een massale transformatie kan teweegbrengen. Of zoals Kaufman stelt:

*'Nevertheless, some of the major issues of our time – and equality between men and women is one of these – are closely dependent on the simplest gestures.'*⁸⁵

81 Kaufmann, *Dirty linen*, p. 22.

82 Collins, P.H. et al. (2002). 'Symposium on West and Fenstermaker's "Doing Difference"', in: S. Fenstermaker en C. West (eds.), *Doing gender, doing difference*, New York/London: Routledge, p. 99.

83 Idem, p. 100; Holvoet, 'Breaking the waves'.

84 Sullivan, 'The division of housework among "remarried" couples'; Holvoet, 'Breaking the waves'.

85 Kaufmann, *Dirty linen*, p. 211.

Werken of loopbaanonderbreking: een wereld van verschil? Veranderingen in het tijdsgebruik van mannelijke onderbrekers

Jessie Vandeweyer en Ignace Glorieux

1. Inleiding

Het systeem van loopbaanonderbreking werd in 1985 ingevoerd door de Belgische overheid. Het laat toe de loopbaan geheel of gedeeltelijk te onderbreken gedurende een bepaalde periode, tegen vergoeding van een overheidspremie die het loonverlies gedeeltelijk moet compenseren. Waar het aanvankelijk vooral een maatregel was die arbeidsherverdelend moest werken, groeide het meer en meer uit tot een instrument dat de combinatie van werk, gezin en vrije tijd moet vergemakkelijken. In de tweede helft van de jaren 1990 werden drie bijkomende vormen van loopbaanonderbreking ingevoerd, thematische verloven genaamd: ouderschapsverlof, onderbreking van de loopbaan voor palliatieve zorgen en voor medische bijstand. Begin 2002 werd het systeem radicaal hervormd en in de privésector tot 'tijdskrediet' gedoopt.

Anno 2004 maakten 9% van de vrouwelijke loontrekkenden (89.000 vrouwen) gebruik van volledige of gedeeltelijke loopbaanonderbreking/tijdskrediet en 2,9% van de mannelijke loontrekkenden (35.500 mannen). Hoewel het aandeel mannen de laatste jaren toeneemt, blijven zij een zeer kleine groep. Wanneer we enkel de loontrekkende mannen jonger dan 50 jaar beschouwen, is hiervan slechts 1,1% met loopbaanonderbreking (tegenover 7,3% bij loontrekkende vrouwen).⁸⁶ In deze bijdrage focussen we op deze relatief uitzonderlijke groep van mannelijke loopbaanonderbrekers. Waarom kiezen mannen voor loopbaanonderbreking of tijdskrediet en kan de verzuiming naar een betere combinatie van werk, gezinsleven en vrije tijd worden gerealiseerd via deze maatregel? Wat doen mannen met hun tijd wanneer zij tijdelijk minder of niet werken?

Kunnen we de mannen die kiezen voor loopbaanonderbreking of tijdskrediet beschouwen als dragers van verandering? Niet of deeltijds werken is voor mannen een atypisch cultuurpatroon.⁸⁷ In 2004 lag de werkzaamheidsgraad van mannen in België nog steeds gevoelig hoger (68%) dan deze van vrouwen (53%). Bovendien werkt 42% van de vrouwen deeltijds daar waar deeltijdarbeid bij mannen relatief onbestaande blijft (7%).⁸⁸ Mannen die niet of minder werken op arbeidsactieve leeftijd worden al snel gestigmatiseerd. Volgens sommige auteurs kan dit worden verklaard door het gebrek aan sociaal aanvaardbare alternatieve rollen voor mannen in onze samenleving.⁸⁹ Vanderweyden stelt dat het ook een voordeel kan zijn dat mannelijke loopbaanonderbrekers als trendsetters in een vrouwenwereld terechtkomen waarin geen duidelijk afgelijnde rollen beschikbaar zijn. Zij kunnen immers hun eigen rollen invullen en hiermee bewondering uitlokken.⁹⁰ Bij vrouwen is de situatie anders. Minder of niet werken wordt maatschappelijk veel meer getolereerd voor vrouwen dan voor mannen. Niet-werkende vrouwen kunnen zich beroepen op hun rol van 'huisvrouw'.⁹¹ Zolang de loonkloof tussen vrouwen en mannen blijft bestaan en jobs voor vrouwen vaker gepaard gaan met weinig prestige en tevredenheid, blijft de moederrol voor sommige vrouwen een belangrijke bron van zelfverwezenlijking, tevredenheid en autonomie. Het zorgt ervoor dat zij zelfs terughoudend staan ten opzichte van het inruilen van hun 'macht' als huisvrouw voor een meer ge-

86 Geurts, K. en A. Van Woensel (2005). *Genderzakboekje. Zij en hij op de arbeidsmarkt*, Leuven: Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming, pp. 110-111.

87 Vanderweyden, K. (2002). *Is er leven zonder werk? Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw*, Leuven/Leiden: Acco, p. 303.

88 Bron: FOD Economie, Afdeling Statistiek. *Enquête naar de arbeidskrachten 2004*. (http://statbel.fgov.be/figures/d31_nl.asp#1, geraadpleegd op 3 maart 2006)

89 Derks, A. et al. (1997). 'De paradox van de individualisering van werkloosheid', *Tijdschrift voor Sociologie* 18(3), pp. 327-350; Glorieux, I. (1995). *Arbeid als zingeving: Een onderzoek naar de betekenis van arbeid in het leven van mannen en vrouwen*, Brussel: VUBPress; Elchardus, M en I. Glorieux (1995). *Niet aan de arbeid voorbij: de werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie*, Brussel: VUBPress.

90 Vanderweyden, *Is er leven zonder werk?*, p. 314.

91 De Witte, H. (1994). '(t) Is geen) leven zonder werk. Een overzicht van recente literatuur over de psychische gevolgen van werkloosheid', *Welzijnszorg - Noden, Werken* (12), pp. 1-23.

lijke verdeling van de gezinstaken.⁹² Dit gaat evenwel niet gepaard met een lagere totale werklast voor vrouwen. In 2004 namen de huishoudelijke taken bij een gemiddelde Vlaamse vrouw al snel 24 uur per week in beslag en werden 3 uur en 39 minuten besteed aan kindzorg. Bij mannen bedraagt dit respectievelijk 14 uur per week en 1 uur en 26 minuten per week.⁹³ Vrouwen nemen nog steeds het gros van de gezinstaken voor hun rekening.⁹⁴ Toch treedt er de laatste jaren verandering op. Longitudinaal onderzoek in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland toont aan dat mannen wel degelijk meer huishoudelijk werk op zich gaan nemen na intrede van hun partner op de arbeidsmarkt. Het gaat echter om een 'vertraagde aanpassing'. Vrouwen reduceren onmiddellijk de hoeveelheid huishoudelijk werk na de intrede op de arbeidsmarkt, bij mannen gebeurt de toename slechts een aantal jaren later.⁹⁵ De massale intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt sinds de jaren 1970 maakt van de combinatie van arbeid, gezin en vrije tijd een heikele evenwichtsoefening waarin ook mannen hun steentje kunnen bijdragen. In hoeverre het stelsel van loopbaanonderbreking of tijdskrediet erin slaagt een andere combinatie van arbeid en gezinsleven aan te moedigen bij mannen wordt in deze bijdrage besproken.

2. Het onderzoek naar de loopbaanonderbrekers voorgesteld

In 2004 voerden de Universiteit Antwerpen en de Vrije Universiteit Brussel een grootschalige survey uit bij Vlaamse loopbaanonderbrekers van 20 tot 49 jaar ten einde hun leefwereld en tijdsbesteding te beschrijven.⁹⁶ Zowel respondenten die gebruik maakten van het stelsel van loopbaanonderbreking, tijdskrediet als de thematische verlopen kwamen in aanmerking voor het onderzoek. In wat volgt gebruiken we de overkoepelende term 'loopbaanonderbrekers' om alle voorgaande groepen aan te duiden. Enkel loopbaanonderbrekers die nog minstens vijf maanden in loopbaanonderbreking bleven op het moment van de steekproeftrekking werden geselecteerd, gezien er tussen het moment van het trekken van de steekproef bij de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid en het moment waarop de interviewer bij de respondenten langs kwam enkele weken tot maanden kunnen verlopen. Daardoor vallen korte onderbrekingen uit ons onderzoek.

Er werd bewust gekozen om enkel onderbrekers tot 49 jaar te bevragen. Sinds 2002 geldt er voor vijftigplussers een aparte regeling met soepelere voorwaarden en hogere premies. De zogenaamde landingsbanen, waarbij vijftigplussers vrijwillig de arbeidstijd verminderen, kennen geen beperking in tijd en worden door de meesten gebruikt om de overgang van werk naar pensioen te maken. In 2004 koos 18,2% van de vrouwelijke en 10% van de mannelijke vijftigplussers in loondienst voor deeltijdse loopbaanonderbreking.⁹⁷

In totaal werden 607 mannelijke en 629 vrouwelijke loopbaanonderbrekers bevestigd,⁹⁸ aangevuld met een controlegroep van 278 werkenden. Ongeveer de helft van de loopbaanonderbrekers hield eveneens een dagboek bij gedurende zeven dagen waarin zij noteerden wat zij deden, op welk tijdstip, wie aanwezig was, met wie ze hadden gesproken, wat de motivatie voor de handeling was en in geval van verplaatsingen, welk vervoersmiddel hiervoor werd gebruikt. In deze bijdrage focussen we op de voltijdse en deeltijdse mannelijke onderbrekers die gedurende één week een dagboekje bijhielden. Om na te gaan welke veranderingen optreden in het tijdsgebruik van mannelijke onderbrekers worden zij vergeleken met de voltijds werkende mannen van dezelfde leeftijdsgroep uit het Vlaamse tijdsbestedingsonderzoek TOR'04.

De methodologie van het loopbaanonderzoek is identiek aan het Vlaamse tijdsbestedingsonderzoek TOR'04.⁹⁹ Het veldwerk van beide onderzoeken vond in dezelfde periode plaats, van 15 april tot 30 oktober 2004 met een onderbreking van zes weken tijdens de zomermaanden. Als meetinstrumenten werden dagboekjes en vragenlijsten gebruikt. De dagboekjes in beide onderzoeken zijn identiek. De vragenlijsten bevatten een uniek deel toegespitst op de situatie van de loopbaanonderbrekers en een gemeenschappelijk deel met het tijdsbestedingsonderzoek TOR'04. Dit laat toe demografische kenmerken, attitudes en houdingen van loopbaanonderbrekers te vergelijken met deze van de gemiddelde Vlaamse populatie.

92 Sayer, L.C. (2005). 'Gender, time and inequality', *Social Forces* 84(1), pp. 285-303; Koelet, S. (2005). *Standvastige verschillen. Een analyse van theoretische benaderingen over de verdeling van het huishoudelijk werk tussen vrouwen en mannen op basis van tijdsbudgetonderzoek*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (onuitgegeven proefschrift).

93 Glorieux, I., J. Minnen en J. Vandeweyer (2005). *De tijd staat niet stil. Veranderingen in de tijdsbesteding van Vlamingen tussen 1999 en 2004*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.

94 Koelet, *Standvastige verschillen*.

95 Gershuny, J. et al. (2005). 'Exit, voice, and suffering: Do couples adapt to changing employment patterns?', *Journal of Marriage and Family* 67, pp. 656-665; Sayer, 'Gender, time and inequality'.

96 FWO-project 'Loopbaanonderbrekers onder de loep. Een onderzoek naar de leefsituatie en tijdsbesteding van gebruikers van het tijdskrediet in Vlaanderen' (overeenkomst G.0515.04).

97 Geurts en Van Woensel, *Genderzakboekje*, p. 111.

98 Mannelijke onderbrekers: 194 voltijdsen en 413 deeltijdsen. Vrouwelijke onderbrekers: 294 voltijdsen, 335 deeltijdsen (ongewogen cijfers).

99 Zie: Glorieux, I., J. Minnen en J. Vandeweyer (2005). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR'04*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.

In de populatie loopbaanonderbrekers waaruit we de steekproef trokken, vertegenwoordigen de vrouwelijke deeltijdse onderbrekers 73,9%, de mannelijke deeltijdse onderbrekers 13,2%, de vrouwelijke voltijdse onderbrekers 10,6% en de mannelijke voltijdse onderbrekers 2,3%. 15,5% van de populatie is dus man versus 84,5% vrouw. 12,9% onderbreekt de loopbaan voltijds (werkt dus tijdelijk niet meer) versus 87,1% deeltijds. Elke deelgroep van loopbaanonderbrekers is representatief voor de Vlaamse populatie van loopbaanonderbrekers die zij vertegenwoordigen, namelijk deeltijdse of voltijdse onderbrekers van 20 tot 49 jaar met een onderbreking van minstens vijf maanden. Zij werden gewogen naar leeftijd en onderbrekingspercentage.¹⁰⁰ De voltijds werkende mannen uit het tijdsbestedingsonderzoek TOR'04 werden gewogen naar geslacht, leeftijd en onderwijsniveau.

We onderscheiden in deze bijdrage vier groepen mannen naar werksituatie: voltijds werkende mannen (n=433), voltijds onderbrekende mannen met werkactiviteiten tijdens hun onderbrekingsperiode (n=53), mannen met deeltijdse loopbaanonderbreking (n=188) en mannen met een voltijdse loopbaanonderbreking zonder werkactiviteiten (n=55) (zie paragraaf 4). Het systeem van loopbaanonderbreking of tijdskrediet laat toe de loopbaan te onderbreken ongeacht de reden voor de onderbreking. Een andere beroepsactiviteit uitoefenen behoort eveneens tot de mogelijkheden, maar in dat geval vervalt de overheidspremie. Daarnaast kan ook thematisch verlof worden opgenomen, gebonden aan bepaalde voorwaarden (ouderschap, palliatieve zorg en medische bijstand).

3. Sociaal-demografisch profiel van onderzoeksgroepen

Om onze onderscheiden groepen van mannelijke 20 tot 49-jarigen beter te kunnen kaderen, kijken we naar hun opleidingsniveau en hun gezinssituatie. De gemiddelde leeftijd van de mannen in dit onderzoek ligt rond 37 jaar. Deeltijdse onderbrekers zijn beduidend ouder (gemiddeld 40 jaar).

3.1. Opleidingsniveau

In vergelijking met de totale Vlaamse bevolking zijn loopbaanonderbrekers gemiddeld hoger geschoold.¹⁰¹ Het is evenwel correcter om hun opleidingsniveau te vergelijken met de Vlamingen met een baan (ze zijn hogergeschoold dan de Vlamingen zonder baan), net omdat enkel werkenden potentieel onderbreking kunnen nemen.

Tabel 1. Mannen verdeeld naar opleidingsniveau volgens arbeidsstatuut (kolompercentages)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend	Werkende mannen van 25 tot 49 jaar (EAK 2004) ¹⁰²
N =	433	53	188	55	
Max. lager secundair	27,5%	15,1%	23,9%	14,8%	25,0%
Hoger secundair	42,4%	47,2%	38,3%	44,4%	40,8%
Hoger onderwijs buiten universiteit	19,4%	30,2%	29,3%	27,8%	22,3%
Universiteit	10,6%	7,5%	8,5%	13,0%	12,0%

Onze steekproef van voltijds werkende mannen vormt een vrij goede weerspiegeling van de totale populatie van werkende mannen uit het Vlaams Gewest. Het aandeel laaggeschoolden ligt bij voltijds onderbrekende mannen (ongeacht of zij werken of niet) het laagst. Toch zijn er geen significante verschillen naar onderwijsniveau tussen de vier groepen onderling. Mannelijke loopbaanonderbrekers komen met andere woorden uit alle lagen van de bevolking die potentieel een onderbreking kunnen nemen.

3.2. Gezinsituatie

De mannen in ons onderzoek leven niet allen in dezelfde gezinssituatie. Deeltijds onderbrekende mannen wonen vaker samen met een partner en kinderen en hebben meer én jongere kinderen dan zowel voltijds werkenden als voltijds onderbrekers (werkend of niet). Drie kwart van de deeltijdse onderbrekers woont samen met partner en kind(eren); 12,2% heeft enkel een partner. Bij voltijdse loopbaanonderbrekers zonder werkactiviteiten treffen we veel meer mannen aan die nog thuis wonen (18,5%) of die samenwonen met een partner maar zonder kinderen (29,6%). 40,7% van de voltijds onderbrekende niet-werkende mannen leeft met een partner en kinderen.

100 Zie: Desmet, B., I. Glorieux en J. Vandeweyer (2006). *Technisch verslag bij het onderzoek 'Loopbaanonderbrekers onder de loep. Een onderzoek naar de leefsituatie en tijdsbesteding van gebruikers van het tijdskrediet in Vlaanderen'*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (in voorbereiding).

101 Denis, in: Vanderweyden, *Is er leven zonder werk?*, p. 98.

102 Bron: FOD Economie, Afdeling Statistiek. *Enquête naar de arbeidskrachten 2004*. (http://statbel.fgov.be/figures/d32_nl.asp#1, geraadpleegd op 3 maart 2006)

Samenwonen met kinderen is dus voor zowel werkende mannen als mannen met loopbaanonderbreking de dominante gezinsvorm. Voltijds onderbrekende mannen met werkactiviteiten onderscheiden zich qua gezinsvorm niet van werkende mannen van dezelfde leeftijdsgroep. Beide groepen van werkenden verschillen overigens op geen enkel achtergrondkenmerk.

Tabel 2. Mannen verdeeld naar gezinssituatie volgens arbeidsstatuut (kolompercentages)*

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N =	433	53	188	55
Inwonend bij ouders	12,5%	5,7%	1,6%	18,5%
Alleenwonend	9,5%	5,7%	7,9%	9,3%
Eénoudergezin	2,8%	1,9%	2,6%	1,9%
Met partner zonder kinderen	18,8%	28,3%	12,2%	29,6%
Met partner en kinderen	56,5%	58,5%	75,7%	40,7%

* p<0,05

Voltijds onderbrekers die niet werken hebben vaker geen kinderen. 42,3% van de mannen met deeltijdse loopbaanvermindering heeft een kind jonger dan zeven jaar, tegenover nog geen derde van de overige mannen.

Tabel 3. Mannen verdeeld naar leeftijd kinderen volgens arbeidsstatuut (kolompercentages)*

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N =	433	53	188	55
Geen kinderen	40,6%	38,5%	21,7%	58,2%
Jongste jonger dan 7	26,1%	21,2%	42,3%	27,3%
Jongste 7 of ouder	33,3%	40,4%	36,0%	14,5%

* p<0,05

Mannen met een deeltijdse onderbreking van hun beroepswerkzaamheden onderscheiden zich duidelijk van mannen uit de overige groepen. Zij zijn gemiddeld iets ouder, leven vaker samen met een partner en kinderen en hebben jongere kinderen dan de overige mannen. Een vijfde van de mannelijke deeltijdse onderbrekers is met onderbreking vanwege ouderschapsverlof. Slechts 2% van de voltijdse onderbrekers is met ouderschapsverlof.¹⁰³

4. Waarom kiezen voor loopbaanonderbreking?

De motivatie voor het nemen van loopbaanonderbreking verschilt naargelang men deeltijdse of voltijdse onderbreking neemt. Bij de voltijds onderbrekende mannen (werkend tijdens de onderbreking of niet) motiveert 37% van de onderbrekers zijn keuze omwille van een andere beroepsactiviteit (tegenover slechts 2% bij de deeltijdse). Deze groep mannen presteert ook de meeste arbeidsuren in de dagboekjes. Gezien het de bedoeling van deze bijdrage is na te gaan hoe het tijdsgebruik van mannen verandert wanneer zij minder of niet werken, werd besloten om de voltijdse loopbaanonderbrekers op te splitsen naar diegenen die een andere beroepsactiviteit uitoefenen en diegenen die geen arbeidstijd noteren tijdens hun onderbrekingsperiode. We bespreken bijgevolg in wat volgt voltijds werkenden én drie groepen mannen met loopbaanonderbreking (voltijdse onderbreking met werkactiviteiten, deeltijdse onderbreking en niet-werkende voltijdse onderbrekers). Wanneer we de drie onderscheiden groepen loopbaanonderbrekers vergelijken, verschillen zij eveneens betekenisvol qua motivatie voor de onderbreking (tabel 4).

¹⁰³ Dit lage cijfer wordt deels verklaard doordat enkel loopbaanonderbrekers met minstens vijf maanden onderbreking in de steekproef aanwezig zijn. Vaders die drie maanden voltijds ouderschapsverlof opnemen, zitten met andere woorden niet in de steekproef.

Tabel 4. Motivatie voor keuze voor loopbaanonderbreking (in percentage)¹⁰⁴

	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N =	53	188	55
Meer tijd voor kinderen*	25	50	27
Meer tijd voor huishouden*	6	22	14
Andere beroepsactiviteit*	65	2	13
Ontevredenheid over job*	17	9	25
Verlagen van de werkdruk*	8	18	5
Studie/opleiding*	7	7	29
Gezondheidsredenen	11	13	9
Stress	4	8	13
Meer vrije tijd*	4	32	7
Meer tijd voor mezelf*	4	23	7
Zorg voor een zieke/oudere	0	4	9
Maatschappelijke engagementen	0	3	2
Bouwen/verbouwen	6	10	13
Reizen*	2	1	7

* p<0,05

Bij de voltijdse onderbrekers met werkactiviteiten in het dagboekje kiest de meerderheid (65%) omwille van een andere beroepsactiviteit voor de onderbreking. 'Meer tijd voor de kinderen' wordt door één kwart van deze mannen genoemd. 17% is ontevreden over zijn job en 11% koos voor de onderbreking wegens gezondheidsredenen. De keuze voor een deeltijdse onderbreking is ingegeven door andere motieven. De combinatie arbeid en gezin speelt hier duidelijk een rol. De helft van de deeltijdse onderbrekers wil meer tijd voor kinderen en één vijfde noemt 'meer tijd voor het huishouden' als één van de redenen voor loopbaanonderbreking. Daarnaast kiest ook 32% voor meer vrije tijd en 23% voor meer tijd voor zichzelf.¹⁰⁵ Deze laatste motivaties wijzen veeleer op een wil tot 'onthaasting'. De voltijdse onderbrekers zonder arbeidsactiviteiten vormen eveneens een aparte groep waarin bijna één derde een studie of opleiding aanhaalt als motivatie voor de onderbreking.¹⁰⁶ Meer tijd kunnen besteden aan de kinderen (27%) en het huishouden (14%) is echter ook van belang. Het zijn de mannelijke loopbaanonderbrekers met kinderen die deze laatste redenen aanhalen en voor loopbaanonderbreking kiezen om meer gezinsverantwoordelijkheden op te nemen. Eén kwart van de niet-werkende voltijds onderbrekende mannen is tevens ontevreden over zijn job.

5. Veranderingen in het tijdsgebruik van mannen tijdens de onderbreking

Om de veranderingen die optreden in de tijdsbesteding bij het gedeeltelijk of geheel onderbreken van de loopbaan te analyseren, splitsen we de tijdsbesteding op in vijf grote categorieën: totale werklust, persoonlijke zorg, opleiding, sociale participatie, vrije tijd en verplaatsingen.

5.1. Totale werklust staat niet in verhouding tot gepresteerde arbeidsuren

Voltijds onderbrekende mannen blijken zich sterk te onderscheiden in de reden waarom zij loopbaanonderbreking nemen. Zowel het uitproberen van een andere beroepsactiviteit als meer tijd hebben voor de kinderen en het volgen van een studie of opleiding werden genoemd. De motivatie voor de loopbaanonderbreking bepaalt echter ook sterk het activiteitenpatroon tijdens de onderbreking. Een eerste opmerkelijke vaststelling is dat de werktijd van voltijds onderbrekende mannen vrij hoog ligt. Zij werken 20 uur en 41 minuten per week, tegenover 27 uur en 27 minuten bij deeltijdse onderbrekers en 39 uur en 35 minuten bij voltijds werkenden (tabel 5). Deze vaststelling wordt minder opmerkelijk als we weten dat 54% van de voltijdse onderbrekers een beroepsactiviteit uitvoert tijdens de onderbrekingsperiode. Voltijdse loopbaanonderbreking wordt bijgevolg door een groot deel van de mannen gekozen om een andere beroepsactiviteit uit te proberen. In paragraaf 4 werd reeds toegelicht dat we om deze reden de voltijdse onderbrekers opsplitsen in voltijdse onderbrekers met werkactiviteiten (in de registratieweek betaalde arbeid hebben verricht) en voltijds onderbrekers zonder werkactiviteiten.

¹⁰⁴ Meerdere redenen voor de keuze voor loopbaanonderbreking konden worden opgegeven. De kolompercentages zijn bijgevolg groter dan 100.

¹⁰⁵ Betekenisvol meer mannen zonder gezinsverantwoordelijkheden kiezen voor deeltijdse loopbaanonderbreking om meer vrije tijd te hebben; 'meer tijd voor mezelf' wordt zowel door vaders als niet-vaders even vaak gekozen. Meer tijd voor kinderen en het huishouden wordt vooral door vaders aangehaald.

¹⁰⁶ 93% van de niet-werkende mannen die kiezen voor voltijdse onderbreking omwille van een studie of opleiding heeft geen kinderen.

Dit laat toe veranderingen in het tijdsgebruik te schetsen die optreden door minder of niet te werken. Voltijds onderbrekers met werkactiviteiten onderscheiden zich nauwelijks van voltijds werkenden, zij verschillen niet naar achtergrondkenmerken en ook hun tijdsbesteding is vrij gelijkaardig.

Tabel 5. Tijd besteed aan betaalde arbeid, huishoudelijk werk en kindercare (volledige week)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	433	53	188	55
WERK*	39:35	42:10	27:27	0:14
Werken op de werkplaats, thuis, ...*	38:53	41:50	26:33	0:00
Tijd op het werk zonder te werken*	0:37	0:19	0:52	0:01
Tijd i.v.m. werkloosheid en werk zoeken	0:03	0:00	0:00	0:13
HUISHOUDELIJK WERK*	11:05	10:43	18:21	25:34
Huishouding*	6:01	5:54	9:04	12:38
Klusjes*	3:05	2:30	6:31	9:34
Winkelen*	1:35	1:51	2:13	2:31
Dienstenbezoek en -gebruik*	0:23	0:26	0:32	0:49
KINDERZORG*	2:19	2:24	4:47	4:57
Kinderzorg*	1:00	0:34	2:24	3:10
Opvoeding*	1:19	1:49	2:22	1:46
Totale werklast*	53:01	55:18	50:36	30:46

* p<0,05

Indien loopbaanonderbreking niet wordt genomen om andere beroepsactiviteiten uit te oefenen, gaat het opnemen van loopbaanonderbreking voor mannen gepaard met een opvallende daling van de totale werklast. De totale werklast omvat de tijd besteed aan betaalde arbeid, huishoudelijk werk en kindercare. Werkende voltijdse onderbrekers hebben de hoogste totale werklast. Ze werken 55 uur en 18 minuten en dat is meer dan de voltijds werkende mannen die ongeveer 53 uur per week werken. Bij deeltijds onderbrekende mannen neemt de totale werklast 2 uur en 25 minuten per week minder in beslag, niet-werkende voltijds onderbrekende mannen tenslotte hebben een totale werklast die 22 uur en 15 minuten lager ligt dan bij de voltijds werkende mannen. Voltijds onderbrekende mannen die werkactiviteiten uitvoeren onderscheiden zich niet betekenisvol van werkende mannen wat betaalde arbeid, huishoudelijk werk en kindercare, kortom de totale werklast, betreft.

Het deeltijds onderbreken van de loopbaan zorgt niet echt voor een sterke daling van de totale werklast. Het aantal arbeidsuren dat minder wordt gewerkt dan de voltijds werkenden (- 12 uur en 8 minuten) wordt immers gedeeltelijk gecompenseerd door een toename van het huishoudelijke werk (+ 7 uur en 16 minuten) en de kindercare (+ 2 uur en 28 minuten). Een groot deel van de deeltijds onderbrekende mannen kiest dan ook voor het terugschroeven van de beroepsarbeid om meer tijd te maken voor het gezin. 42% noemt 'meer tijd voor kinderen' als voornaamste reden om de loopbaan deeltijds te onderbreken. Bij 16% komt 'meer vrije tijd' op de eerste plaats en 9% geeft 'gezondheidsredenen' op. 60% van de mannen met deeltijdse onderbreking heeft in de week van de dagboekregistratie tijd besteed aan de kinderen tegenover 42% van de voltijds werkende mannen, 42% van de voltijds onderbrekende mannen met werkactiviteiten en 35% van de voltijds onderbrekende mannen zonder werkactiviteiten. Deeltijds onderbrekende mannen wonen dan ook significant vaker samen met een partner en kinderen dan andere mannen.¹⁰⁷

Voltijds onderbrekende mannen zonder werkactiviteiten kennen wel een sterke daling van hun totale werklast. Hun werklast ligt maar liefst 20 tot 25 uur lager dan bij mannen die deeltijds of voltijds beroepsactief zijn. In vergelijking met voltijds werkende mannen gaan er 14 uur en 29 minuten meer naar huishoudelijke taken en 2 uur en 38 minuten meer naar kindercare. Niet-werkende voltijdse onderbrekers voeren ook meer huishoudelijke taken uit dan deeltijdse onderbrekers (+ 7 uur en 13 minuten). Kindercare neemt echter niet evenredig toe met vrijgekomen tijd door niet te werken.

Het deeltijds of voltijds onderbreken van de loopbaan kan wel degelijk een katalysator zijn voor het uitvoeren van meer gezinstaken. De totale werklast hangt evenwel sterk samen met de gezinssituatie. Bovenstaande resultaten

¹⁰⁷ Wanneer we rekening houden met de verschillende gezinssituatie besteden voltijds onderbrekende mannen met werkactiviteiten 2 uur 38 minuten aan kindercare, werkenden 2 uur 31 minuten, deeltijds onderbrekers 4 uur 3 minuten en voltijds onderbrekers zonder werk 5 uur 56 minuten. Het verschil in tijd besteed aan kindercare tussen halftijdse of voltijdse onderbrekers wordt bijgevolg groter.

houden geen rekening met het feit dat 76% van de deeltijds onderbrekende mannen samenleeft met een partner en kinderen, waar dit bij werkende mannen slechts 56 tot 58% bedraagt en bij voltijds onderbrekende mannen zonder werkactiviteit 41%. We krijgen een beter zicht op de veranderingen in de combinatie van arbeids- en gezinslast wanneer we enkel de vaders beschouwen (tabel 6). De totale werklast van vaders verschilt onderling significant. Voor mannelijke loopbaanonderbrekers met een gezin vindt er duidelijk een herverdeling van de werklast plaats. Minder of niet werken gaat gepaard met een graduele toename van het huishoudelijke werk en de zorg voor kinderen.

Tabel 6. Totale werklast van mannen met partner en kinderen

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	244	31	143	22
WERK*	39:10	45:04	27:36	00:00
HUISHOUDELIJK WERK*	11:58	9:36	18:34	32:11
KINDERZORG*	3:50	3:47	6:14	11:50
Totale werklast*	54:58	58:28	52:24	44:02

* p<0,05

Een uitzondering hierop vormen de voltijdse loopbaanonderbrekers die niet echt hun beroepsloopbaan onderbreken, maar een nieuwe arbeidsactiviteit aanvangen. Zij presteren significant meer arbeidsuren dan voltijds werkenden, maar ongeveer evenveel huishoudelijk werk en kindercare. Zij zeggen slechts 40% van de totale kindercare op zich te nemen. Gezien het kleine aantal vaders bij de voltijdse onderbrekers moeten we deze resultaten echter voorzichtig behandelen en veeleer als een indicatie zien.

Recent onderzoek in Australië toonde aan dat ouderschap voor mannen een heel andere inhoud heeft dan voor vrouwen.¹⁰⁸ Moederschap impliceert veel meer dan het vaderschap verschillende activiteiten tegelijk doen, meer fysieke kindercare, meer tijd samen met kinderen en meer beperkingen op de tijd in het algemeen en het opnemen van meer verantwoordelijkheden aangaande de kinderen. Deze verschillen blijven bestaan in gezinnen waar vrouwen voltijds werken. Tabel 6 toont alvast aan dat mannen met loopbaanonderbreking hierin verandering kunnen brengen en een deel van de gezinslast op zich nemen. Immers bijna 90% van de vaders met loopbaanonderbreking heeft een werkende partner. De vaders met deeltijdse loopbaanonderbreking vermelden in de vragenlijst ongeveer 44% van de totale kindercare op zich te nemen. Bij niet-werkende vaders met een voltijdse onderbreking bedraagt dit zelfs 66%.

5.2. Persoonlijke zorg: een constante?

Persoonlijke zorg neemt de grootste hap uit het wekelijkse tijdsbestek. Werkende mannen verschillen hierin niet van elkaar. Naarmate mannen minder werken, nemen zij meer tijd voor persoonlijke zorg (tabel 7). Een reductie of het wegvallen van beroepsarbeid zorgt voor een significante toename van de eet- en drinktijd. Niet-werkende voltijdse loopbaanonderbrekers trekken bovendien meer tijd uit voor professionele persoonlijke verzorging (naar de kapper gaan, medische verzorging thuis of buitenshuis,...). Dit verschil wordt evenwel niet verklaard door een slechtere gezondheidstoestand van niet-werkende voltijdse onderbrekers. Zich aankleden en zijn toilet maken nemen ongeacht de werksituatie ongeveer vier uur en half in per week.

¹⁰⁸ Craig, L. (2006). 'Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children', *Gender & Society* 20(2), pp. 259-281.

Tabel 7. Tijd besteed aan persoonlijke zorg (volledige week)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	433	53	188	55
PERSOONLIJKE VERZORGING, ETEN & DRINKEN*	13:46	14:00	14:57	16:32
Eten en drinken*	8:44	9:11	9:45	11:12
Aankleden en toilet maken	4:42	4:24	4:42	4:16
Professionele pers. verzorging*	0:19	0:24	0:30	1:02
SLAPEN & RUSTEN	58:07	57:43	57:35	60:43
Slapen en rusten	56:39	56:24	56:12	59:09
Ontspannen en niets doen	1:02	1:00	0:58	1:10
Vrijen	0:25	0:18	0:23	0:23
Totaal persoonlijke zorg*	71:54	71:44	72:32	77:15

* p<0,05

Het combineren van werk en gezinstaken eist zijn tol: deeltijds onderbrekende mannen slapen en rusten het minst. Het zijn vooral de voltijdse onderbrekers zonder arbeidsverplichtingen die meer kunnen slapen dan zowel de deeltijdse onderbrekers als de werkende mannen.

5.3. Loopbaanonderbreking om opleiding te volgen

Uit paragraaf 4 bleek reeds dat bijna één derde van de voltijdse loopbaanonderbrekers zonder werkactiviteiten hun onderbreking motiveren omwille van een studie of opleiding. Zowel voltijdse onderbrekers die tijdens de onderbreking werken als deze die dit niet doen, spenderen echter significant meer tijd op de schoolbanken dan voltijds werkenden (respectievelijk 3 uur en 23 minuten en 7 uur en 27 minuten). Bij deeltijds en voltijds werkenden schommelt dit rond 1 uur per week (tabel 8).

Tabel 8. Tijd besteed aan opleiding (volledige week)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	433	53	188	55
OPLEIDING*	0:49	3:23	1:06	7:27
School*	0:08	2:32	0:33	6:08
Andere opleidingen, cursussen	0:41	0:51	0:32	1:18

* p<0,05

Dit is consistent met de vragenlijst waaruit blijkt dat 31% van de mannen met voltijdse loopbaanonderbreking (werkend of niet) een opleiding of cursus volgt van meer dan 30 uur per jaar. Bij de deeltijdse onderbrekers draagt dit slechts 13%. De aard en motivatie voor het volgen van een (bijkomende) opleiding is ook verschillend naargelang het werk voltijds of deeltijds wordt onderbroken. Voltijds onderbrekers kiezen veeleer voor opleidingen in volledig dagonderwijs, aan een hogeschool of universiteit, teneinde betere kansen op de arbeidsmarkt te krijgen. Deeltijds onderbrekende mannen volgen meestal een cursus of workshop veeleer dan een opleiding in volledig dagonderwijs. Deze opleiding kan zowel in het hoger onderwijs, onderwijs voor sociale promotie, in een culturele vereniging of in het kunstonderwijs plaatsvinden. Meer dan de helft volgt deze opleiding uit interesse of hobby.

Uit deze gegevens blijkt opnieuw dat mannen met voltijdse loopbaanonderbreking zich sterk onderscheiden van de deeltijdse onderbrekers. Waar de laatsten de vrijgekomen tijd vooral benutten om de combinatie arbeid, gezin en vrije tijd te vergemakkelijken, kiest bijna één derde van de voltijdse onderbrekers voor een pauze in de beroepsloopbaan vanuit carrièreperspectieven, namelijk om later sterker op de arbeidsmarkt te staan.

5.4. Minder werk, meer vrije tijd?

Vaak wordt verondersteld dat de werklast (gewone arbeid en gezinsarbeid) en vrije tijd communicerende vaten zijn. Minder verplichte activiteiten zouden hand in hand gaan met meer vrije activiteiten. Toch blijkt uit de tijdsbestedingsdata dat dit niet altijd het geval is. Wanneer we de tijd sommeren die aan sociale participatie en vrije tijd wordt besteed, blijkt weliswaar dat voltijds onderbrekers die een andere beroepsactiviteit uitvoeren over de

minste tijd voor deze activiteiten beschikken (namelijk 28 uur en 40 minuten). Werkende mannen spenderen vier uur meer aan sociale en vrijetijdsactiviteiten, namelijk 32 uur en 49 minuten. Het verschil met de deeltijdse mannelijke loopbaanonderbrekers is klein en niet significant (17 minuten). De lagere totale werklast van 2 uur en 25 minuten van deeltijdse onderbrekers wordt dus niet rechtstreeks omgezet in meer activiteiten in de vrijetijdssfeer. Vooral mannen die kiezen voor voltijdse onderbreking en hiermee geen werkactiviteiten combineren beschikken over een zee aan vrije tijd, 41 uur en 39 minuten per week of bijna 6 uur per dag die niet worden besteed aan gezinstaken, slapen of overige persoonlijke zorg.

Het is eveneens interessant om sociale participatie en vrije tijd afzonderlijk te bekijken.

Tabel 9. Tijd besteed aan sociale participatie (volledige week)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	433	53	188	55
SOCIALE PARTICIPATIE*	8:36	8:21	9:08	14:30
Verenigingsleven*	1:28	1:44	1:25	3:19
Sociale contacten*	7:06	6:36	7:39	9:50
Verzorging en hulp gezinsleden*	0:01	0:00	0:03	1:20

* p<0,05

Voltijds werkenden en voltijds onderbrekers die werken verschillen nauwelijks van elkaar op het vlak van sociale participatie (tabel 9). Ook het deeltijds onderbreken van de loopbaan biedt geen garantie voor meer sociale participatie, ze besteden niet betekenisvol meer tijd aan sociale activiteiten dan voltijds werkende mannen of voltijdse onderbrekers met een baan. Enkel bij de voltijdse onderbrekers zonder job zien we een betekenisvolle toename in de tijd voor sociale participatie. Zij spenderen de meeste tijd aan zowel het verenigingsleven, sociale contacten als aan de verzorging of hulp van gezinsleden.

Tabel 10. Tijd besteed aan vrijetijdsactiviteiten (volledige week)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	433	53	188	55
VRIJE TIJD*	24:13	20:19	23:58	27:09
Hobby en spel	1:28	0:44	1:12	2:08
Sport	1:11	1:01	1:14	1:58
Recreatie*	2:03	1:17	2:57	2:23
Uitgaan	3:20	3:35	2:41	3:03
Cultuur en vermaak	1:14	1:33	1:04	1:23
TV & Video	11:38	9:34	11:02	11:39
Muziek beluisteren	0:15	0:12	0:22	0:28
Lezen*	1:17	1:03	1:57	1:14
Nieuwe media	1:42	1:17	1:24	2:49

* p<0,05

Wat de vrije tijd betreft (tabel 10) onderscheiden voltijdse onderbrekers met een job zich wel van voltijds werkenden en de overige mannen. Met 20 uur en 19 minuten hebben zij de minste vrije tijd van allen. De overige groepen verschillen niet betekenisvol van elkaar qua totale hoeveelheid vrije tijd. Televisiekijken neemt de meeste tijd in beslag. De vier groepen verschillen echter enkel betekenisvol in de tijd die zij uittrekken voor recreatie en lezen. Recreatieve activiteiten (wandelen, fietsen, zwemmen) en lezen komen het meest voor bij deeltijdse onderbrekers.

5.5. Combinatie arbeid en gezin leidt tot hogere verplaatsingstijd

Tijdelijk niet meer werken of deeltijds werken brengt meer verplaatsingen (ongeveer één uur per week) met zich mee dan voltijds werken (tabel 11). De aard van de uitgevoerde verplaatsingen is een weerspiegeling van het overige activiteitenpatroon. Voltijdse onderbrekers zonder werkactiviteit verplaatsen zich uiteraard het minst voor woonwerkverkeer, maar des te meer voor het huishouden en de kinderen. Maar ze zijn ook het langst onderweg van en naar school of een opleiding en voor andere verplaatsingen.

Tabel 11. Tijd besteed aan verplaatsingen (volledige week)

	Voltijds werkend	Voltijds LBO Werkend	Deeltijds LBO	Voltijds LBO Niet-werkend
N=	433	53	188	55
ONDERWEG	8:04	7:32	9:06	8:54
Van en naar werk*	3:52	2:22	3:56	0:29
Van en naar school, universiteit, cursussen*	0:06	0:35	0:12	0:50
Verplaatsingen voor vrijetijd	1:30	1:32	1:28	1:48
Verplaatsingen voor huishouden*	0:30	0:24	0:45	1:11
Verplaatsingen voor kinderen*	0:26	0:54	1:01	1:34
Verplaatsingen van en naar familie	0:36	0:29	0:40	0:53
Andere verplaatsingen*	1:02	1:15	1:01	2:06

* p<0,05

Mannen die hun loopbaan volledig onderbreken om een andere beroepsactiviteit uit te oefenen zijn minder lang onderweg van en naar het werk dan voltijds werkenden. Slechts 62% van de werkende voltijdse onderbrekers voert een woonwerkverplaatsing uit tijdens de registratieweek, tegenover 85% van de voltijds werkende mannen. Dit wijst erop dat de loopbaan vooral voltijds wordt onderbroken om een zelfstandige activiteit uit te bouwen van thuis uit. Wanneer aan werkende voltijdse onderbrekers wordt gevraagd in welk arbeidsregime en bij welke werkgever zij van plan zijn te werken na de loopbaanonderbreking antwoordt 64% als zelfstandige aan de slag te willen gaan. Slechts 6% van de niet-werkende voltijdse onderbrekers wil na de onderbrekingsperiode als zelfstandige werken. Bij deeltijdse onderbrekers kiest niemand voor deze optie.

6. Allocatie van vrijgekomen arbeidstijd

Een andere manier om de veranderingen in het tijdsgebruik van onderbrekers in kaart te brengen, is na te gaan hoe de tijd die vrijkomt door minder of niet te werken in vergelijking met de voltijds werkenden wordt verdeeld over de overige activiteiten (tabel 12).

Tabel 12. Allocatie van vrijgekomen tijd door minder of niet te werken in vergelijking met voltijds werkende mannen (in %)

Activiteiten	Deeltijds LBO (12u08' minder arbeid)	Voltijds LBO Niet-werkend (39u21' minder arbeid)
Huishoudelijk werk	60	37
Kinderzorg	20	7
Verplaatsingen	9	2
Persoonlijke zorg	5	14
Opleiding	2	17
Sociale en vrijetijdsactiviteiten	2	22
Rest	1	1
Totaal	100%	100%

Deeltijdse onderbrekers werken 12 uur en 8 minuten minder dan voltijds werkenden. Ongeveer 80% van de tijd die zij winnen door halftijds te werken gaat naar gezinstaken (huishoudelijk werk en kindercare). Bijna één tiende van de tijd wordt aan verplaatsingen besteed. Deeltijdse onderbrekende mannen profileren zich sterk als zorgende vaders. Zij gebruiken het stelsel van loopbaanonderbreking of tijdskrediet daadwerkelijk om de arbeid en het gezinsleven beter op elkaar af te stemmen. Het toont aan dat wanneer aan mannen de kans wordt geboden om minder te werken en er wordt voorzien in een alternatieve legitieme rol via stelsels van loopbaanonderbreking of tijdskrediet zij (tijdelijk) daadwerkelijk meer gezinstaken opnemen. Ook in Noorwegen bleek dat het opnemen van vaderschapverlof gedurende één maand een courante praktijk werd voor mannen, evenwel pas nadat de overheid voorzag in een wettelijk kader van betaald vaderschapsverlof. Dit kader bezorgde Noorse mannen de extra stimulans, rechtvaardiging en legitimiteit voor het thuisblijven.¹⁰⁹ Verschillende andere studies tonen aan dat het overheidsbeleid wel degelijk een impact kan hebben op het al dan niet opnemen van vaderschapsverlof en benadrukken het belang van het institutionele kader dat door de arbeidsmarkt en de Staat wordt gecreëerd als katalysator voor veranderingen in het werkgedrag van mannen.¹¹⁰

109 Brandth, B. en E. Kvande (2001). 'Flexible work and flexible fathers', *Work, Employment and Society* 15(2), pp. 251-267.

110 Deven, F. en P. Moss (2005). *Leave policies and research. Reviews and country notes*, CBGS-Werkdocument 2005/3.

Bij voltijdse onderbrekers zonder werkactiviteiten gaat 44% van de vrijgekomen tijd naar gezinstaken (tabel 12). Er wordt met andere woorden een kleiner aandeel van de vrijgekomen tijd aan gezinstaken besteed dan bij de deeltijdse onderbrekers. Daarentegen gaat ongeveer één vijfde van de vrijgekomen tijd naar sociale en vrijetijdsactiviteiten en één vijfde naar opleiding. Indien we enkel de voltijdse onderbrekers zonder werkactiviteiten en met kinderen beschouwen, blijken zij net als de deeltijdse onderbrekers ongeveer drie kwart van de vrijgekomen tijd aan gezinstaken te besteden. Ze zijn echter te weinig talrijk aanwezig in onze data om hierover zekerheid te bekomen.

7. Samenvattend besluit

Het stelsel van loopbaanonderbreking en tijdskrediet laat toe de arbeidsprestaties terug te schroeven of volledig stop te zetten gedurende een bepaalde periode. De onderbreker kiest vrij hoe hij deze periode invult. Dat loopbaanonderbreking niet noodzakelijk gepaard gaat met meer vrije tijd bleek uit voorgaande analyses. Integendeel, van de voltijds onderbrekende mannen is 54% nog steeds aan het werk. Het nemen van loopbaanonderbreking om een andere job uit te oefenen is bij mannen de meest populaire reden voor de voltijdse onderbreking. De voltijds onderbrekende mannen met een huidige job verschillen niet naar achtergrondkenmerken van voltijds werkende mannen. Ook hun tijdsbesteding is nauwelijks anders. Ze onderscheiden zich door het volgen van opleidingen (3 uur en 23 minuten tegenover 49 minuten), waardoor zij inboeten aan vrije tijd (20 uur en 18 minuten tegenover 24 uur en 15 minuten). Zij hebben de hoogste totale werklast en meeste tijdsdruk van alle mannen.

Ook het deeltijds onderbreken van de loopbaan impliceert niet noodzakelijk dat volop de kaart van vrije en ongebonden tijd wordt getrokken. Deeltijds onderbrekende mannen gebruiken de tijd die vrijkomt (12 uur en 8 minuten) door minder te werken dan voltijds werkenden vooral voor meer huishoudelijk werk (+ 7 uur en 16 minuten) en kindercare (+ 2 uur en 28 minuten). 80% van de tijd die deeltijdse onderbrekers winnen door halftijds te werken gaat naar gezinstaken (huishoudelijk werk en kindercare). In mindere mate wordt er ook meer tijd besteed aan verplaatsingen – vooral voor het huishouden en de kinderen (+ 1 uur en 2 minuten), persoonlijke zorg (+ 39 minuten), het volgen van een opleiding (+ 17 minuten) en sociale participatie en vrije tijd (+ 17 minuten). Driekwart van de deeltijdse onderbrekers woont samen met een partner en kinderen. Het combineren van een halftijdse job en de gezinstaken zorgt ervoor dat de totale werklast bij deeltijdse onderbrekers niet lager ligt dan bij voltijds werkenden en dat de tijdsdruk even hoog ligt.

Deeltijds onderbrekende mannen gebruiken het stelsel van loopbaanonderbreking of tijdskrediet daadwerkelijk om de arbeid en het gezinsleven beter op elkaar af te stemmen. Het toont aan dat wanneer aan mannen de kans wordt geboden om minder te werken en er wordt voorzien in een alternatieve legitieme rol via stelsels van loopbaanonderbreking of tijdskrediet zij (tijdelijk) daadwerkelijk meer gezinstaken opnemen.

Wat doen mannen nu wanneer zij helemaal niet hoeven te gaan werken? Zij hebben maar liefst 39 uur en 21 minuten meer ter beschikking in vergelijking met hun werkende seksegenoten die zij aan verschillende activiteiten kunnen toewijzen. Het grootste deel van die vrijgekomen tijd gaat naar huishoudelijke taken (+ 14 uur en 29 minuten), een geheel van sociale en vrijetijdsactiviteiten (+ 8 uur en 50 minuten) en het volgen van een opleiding (+ 6 uur en 38 minuten). Daarnaast spenderen zij ook meer tijd dan de voltijds werkenden aan persoonlijke zorg (+ 5 uur en 22 minuten), kindercare (+ 2 uur en 38 minuten) en verplaatsingen (+ 50 minuten). Niet-werkende mannelijke onderbrekers gebruiken gemiddeld slechts 43% van de vrijgekomen arbeidstijd voor gezinstaken tegenover 80% bij de deeltijdse onderbrekers. Een vijfde van de vrijgekomen arbeidstijd gaat naar sociale en vrijetijdsactiviteiten en één vijfde naar opleiding. Deze groep mannen beschikt bijgevolg over de meeste vrije tijd en de laagste totale werklast en tijdsdruk. Slechts 41% heeft een eigen gezin, 18% woont nog thuis, toch verschillen zij hierin niet significant van voltijds werkenden. 29% van hen koos onder andere voor loopbaanonderbreking om een studie of opleiding te volgen, waar dit bij deeltijdse onderbrekers of voltijdse onderbrekers met een baan slechts 7% bedraagt.

Voltijdse loopbaanonderbreking blijft voor mannen in de eerste plaats een middel om een andere beroepsactiviteit uit te proberen (ongeveer de helft van de voltijdse loopbaanonderbrekers kiest hiervoor). De overige helft van voltijds onderbrekende mannen voert geen werkactiviteiten uit tijdens de onderbrekingsperiode en bestaat voor ongeveer 40% uit mannen die de loopbaanonderbreking gebruiken om studies aan te vatten (deze groep telt quasi geen vaders) en voor 60% uit mannen die voornamelijk gezinstaken opnemen.

Het is even legitiem om de carrière te onderbreken om studies aan te vatten, gezinstaken op te nemen of een andere beroepsactiviteit uit te proberen. Wanneer we het stelsel van loopbaanonderbreking of tijdskrediet evalueren vanuit het oogpunt om een betere combinatie van arbeids- en gezinstaken te realiseren, blijkt de maatregel vooral bij deeltijds onderbrekende mannen effect te sorteren.

Vaders die hun professionele inzet verminderen om voor een kind te zorgen

Laura Merla

1. Inleiding

In het kader van een doctoraatsonderzoek in de sociologie heb ik 21 mannen, vaders van een of meer kinderen, geïnterviewd die aan de haard blijven of zijn gebleven met de expliciete bedoeling zich bezig te houden met hun kinderen. Mannen, dus, die de rol van 'vader aan de haard' op zich hebben genomen. Ze hebben allemaal een relatie met een professioneel actieve partner. De volgende tabellen tonen de belangrijkste kenmerken van deze steekproef. Het is belangrijk te noteren dat ze niet representatief is voor het geheel van de populatie van de vaders aan de haard. Deze is trouwens zeer moeilijk te identificeren: de categorie 'ouder aan de haard' bestaat niet als dusdanig in de officiële statistieken. Deze mensen zijn verspreid over verschillende statistische categorieën (inactiviteit, werkloosheid, zelfstandig werk, tijdskrediet, loopbaanonderbreking, ouderschapsverlof). Behalve in het geval van ouderschapsverlof betekent het lidmaatschap van een van deze categorieën niet automatisch dat de betrokken persoon zich in de situatie van ouder aan de haard bevindt. Liever dan het onmogelijke te proberen, hebben wij ervoor gezorgd om in de mate van het mogelijke een zo gediversifieerd mogelijk publiek te bereiken.

Tabel 1. Kenmerken van 21 'vaders aan de haard'

Onderwijsniveau

Lager middelbaar	1
Hoger middelbaar	1
Hoger niet-universitair	6
Universitair	13

Type van vroeger beroep

Arbeider	1
Bediende	9
Kaderlid	4
Zelfstandige	3
Werkloos	4

Leeftijd op het ogenblik van het engagement als 'vader aan de haard'

20-29	5
30-39	9
40-49	5
50+	2

Vroeger netto maandelijks inkomenspeil

Lager dan 1001 euro	7
Tussen 1001 en 1500 euro	5
Tussen 1501 en 2000 euro	4
2001 euro en meer	5

Tabel 2. Kenmerken van de partners/echtgenotes

Type van beroep	
Bediende	7
Kaderlid	5
Zelfstandige	4
Europees ambtenaar	5

Netto maandelijks inkomenspeil	
Lager dan 1001 euro	1
Tussen 1001 en 1500 euro	9
Tussen 1501 en 2000 euro	1
2001 euro en meer	10

Tabel 3. Kenmerken van de kinderen

Aantal kinderen	
1	1
2	11
3 en meer	9

Leeftijd van het jongste kind op het ogenblik van de overstap naar thuis	
Tussen 0 en 1 jaar	13
Tussen 2 en 3 jaar	3
Tussen 4 en 5 jaar	3
6 jaar en ouder	2

In het kader van dit artikel zal ik mij op drie punten richten: de belangrijkste factoren die ertoe hebben bijgedragen dat deze mannen stoppen met werken of werk zoeken om vader aan de haard te worden; de kosten en hindernissen waarmee zij te maken krijgen; de voordelen die zij in hun verhalen aanstippen.

2. Belangrijkste factoren in verband met de beslissing om 'vader aan de haard' te worden

2.1. Verscheidene en verschillende factoren

De eerste vaststelling die uit de gesprekken naar voren komt, is de volgende: niet één, maar een verscheidenheid van factoren hebben er uiteindelijk toe geleid dat de mannen met wie wij spraken zich terugtrokken uit de professionele sfeer, ten voordele van de huiselijke en familiale sfeer. Deze verschillende factoren vormen verschillende combinaties en zijn niet altijd allemaal aanwezig. De belangrijkste factoren houden verband met waarden, met tijd en met levenskwaliteit; met de beroepssfeer; met de partner; met de berekening van de kosten en baten; met organisatorische problemen; met de verhouding tegenover de vorige generatie.

Het eerste geheel van factoren verwijst naar de opvattingen op het vlak van het onderwijs en meer bepaald de nadruk die sommige vaders leggen op het belang voor henzelf en voor de partner om de kinderen zelf op te voeden in plaats van ze aan anderen toe te vertrouwen (crèche personeel, grootouders, enzovoort). Het verwijst ook naar een reeks argumenten die de waarden van de consumptiemaatschappij in twijfel trekken, de verheerlijking van de concurrentie en de competitiviteit tot elke prijs, het belang dat aan geld en materiële rijkdom wordt gehecht, ten gunste van alternatieve waarden waarin vooral de menselijke relaties, de sociale rechtvaardigheid, het respect voor het milieu en het non-conformisme centraal staan. Veel mannen spreken over het verlangen om voorrang te geven aan de kwaliteit van het leven en van de relaties tussen de gezinsleden – kwaliteit die afhankelijk is van het vermogen om tijd vrij te maken. Zij willen zich verzetten tegen de stress van het drukke leven, stress die voortvloeit uit de moeilijkheid om het gezinsleven met het beroepsleven te combineren, zowel in termen van uren als in termen van mentale belasting. Zij willen de tijd hebben om hun kinderen te zien (opgroeien), om de basis van een rijke, sterke relatie met de kinderen te leggen.

Sommige elementen uit het professionele leven worden aangehaald om het proces te verklaren dat tot de situatie van vader aan de haard heeft geleid. In de verhalen onderscheidt men twee eerste groepen van situaties die hebben geleid tot een distantiëring van het beroepsmilieu ten voordele van de gezinssfeer. De eerste betreft

individuen van wie de gehechtheid aan de betaalde arbeid in het algemeen of aan hun job in het bijzonder in de loop van de tijd is aangetast door de onstabiele en de onzekerheid van de professionele loopbaan of de status van hun werk, moeilijke en/of weinig valoriserende arbeidsomstandigheden zonder loopbaanperspectieven, een verandering in de organisatie van het werk, problemen om zich op de arbeidsmarkt te integreren of opnieuw te integreren. Het ontbreken van professionele perspectieven, de onzekerheid over de toekomst van de onderneming, het gevoel dat de projecten minder goed of minder snel worden gerealiseerd dan gepland, verveling en ontgoocheling die hun intrede doen, dragen eveneens bij tot twijfels over de beroepssituatie. In tegenstelling hiermee geldt een tweede groep van factoren voor individuen die sterk bij hun werk zijn betrokken, een valoriserende en/of interessante baan hebben, maar die door het werkritme of de mentale belasting die het impliceert geen kans kregen om hun opvattingen en waarden in termen van gezinsleven en levenskwaliteit in de praktijk te brengen.

Ten slotte kan het feit dat de partner sterk is betrokken bij een job waarin zij zich gevaloriseerd voelt (in termen van loon en/of op professioneel gebied), met goede carrièrekansen en werkzekerheid, eveneens een belangrijke rol spelen. Soms is dat een versterkende rol, wanneer de partner/echtgenoot zich in een omgekeerde situatie bevindt. In vrijwel alle gevallen heeft de partner bijgedragen tot de besluitvorming. De gegeven steun kan variëren van de gewone aanvaarding van de idee dat de man thuisblijft en zich sterk inzet voor de zorg voor de kinderen, tot een uitdrukkelijke vraag in die zin. De beroepssituatie van elke partner wordt niet afzonderlijk in beschouwing genomen, maar in verband gebracht met die van de andere. Alle getuigenissen spreken van een soort van kosten-batenberekening in het proces dat ertoe heeft geleid dat de vader afstand heeft genomen van zijn job. Enkele uitzonderingen daargelaten, lijkt deze berekening samen te worden gemaakt. Ze draagt bij tot de rechtvaardiging van het stoppen met werken van de vader, of tot de keuze van wie van beide partners thuis zal blijven, wanneer ze daar allebei toe bereid zijn. Men maakt een afweging tussen zowel materiële als kwalitatieve aspecten die betrekking hebben op de situatie van elk van de partners op de arbeidsmarkt en op de huidige werksituatie. De materiële aspecten hebben betrekking op het respectievelijke loonpeil, de kosten van de uitoefening van een beroep (belastingen, kosten van het woon-werkverkeer, kosten van de uitbesteding van huishoudelijk werk en/of kinderopvang, aankoop van bereide gerechten, enzovoort), de eventuele vervangingsinkomens bij loopbaanonderbreking, tijdskrediet, ouderschapsverlof of werkloosheid, en de eventuele financiële reserves die men kan aanwenden om het inkomensverlies op te vangen. De kwalitatieve aspecten hebben betrekking op de arbeidsvoorwaarden (uren, professionele vooruitzichten, werksfeer, enzovoort) en op de gehechtheid aan het beroep, de tijd die opgaat aan het woon-werkverkeer, de stress van het combineren van werk en gezin, en in een ruimer opzicht de huidige en de gewenste kwaliteit van het leven.

De problemen om het gezinsleven en het beroepsleven met elkaar te verzoenen, spelen eveneens een belangrijke rol. In sommige gevallen stelt de opvang van de kinderen overdag, 's avonds, bij ziekte of in de schoolvakanties een probleem, vooral door de moeilijkheid om een plaats te vinden in de opvangstructuren, of vanwege hun te hoge prijs, en/of het ontbreken van een netwerk van verwanten of vrienden waarop men nu en dan of in noodgevallen een beroep kan doen. De komst van een tweede, derde of vierde kind wordt eveneens vaak vermeld.

Ten slotte hebben sommige mensen met wie wij spraken hun vader nauwelijks of niet gekend en waren ze ontgoocheld over zijn inzet voor de vader-zoonrelatie. Voor hen is thuisblijven om voor de kinderen te zorgen dus een manier om zich meer aan de kinderen te wijden en het gedrag van de vorige generatie niet te herhalen. Het verlangen om de aanwezigheid en de zorgen die zij van hun eigen moeder hebben gekregen bij de kinderen te reproduceren, wordt eveneens vaak aangehaald.

2.2. De plaats in het levensverhaal: van een oud verlangen naar een plotse gebeurtenis

De bovenvermelde factoren volstaan niet om te verklaren waarom deze mannen op een gegeven ogenblik in hun bestaan vader aan de haard zijn geworden. Men kan de verhalen op een continuüm plaatsen, van de beschrijving van het stoppen met werken als de realisatie van een oud verlangen, dat soms tot de kindertijd of de adolescentie teruggaat, om zelf voor de kinderen te zorgen en de inzet in de beroepssfeer daaraan ondergeschikt te maken, tot een soms bruuske gebeurtenis (ontslag, ziekte, ongeval, onverwachte zwangerschap) die de gewoonten op hun kop zet en de investering in de gezinssfeer in een nieuw licht plaatst. In het eerste geval is de concretisering mogelijk omdat de voorwaarden om tot de daad over te gaan eindelijk aanwezig zijn. Dat kan bijvoorbeeld een benoeming in het onderwijs zijn die recht geeft op een loopbaanonderbreking, of een promotie van de echtgenote die het gezin een voldoende hoog inkomen bezorgt, of het einde van een arbeidsovereenkomst. Tussen deze twee extremen vindt men een hele reeks verhalen die blijf geven van een meer geleidelijke evolutie van de opvattingen, soms naarmate er meer kinderen komen.

3. Kosten en hindernissen

Ouder aan de haard zijn, leidt vandaag de dag tot een reeks kosten, zowel voor de mannen als voor de vrouwen die zich in deze situatie bevinden. Wij stippen hier drie reeksen van kosten en hindernissen aan die de mannen uit onze steekproef ter sprake brengen: het gebrek aan erkenning, het isolement en de toegenomen zichtbaarheid, de onzichtbaarheid en het gebrek aan erkenning voor het huishoudelijke werk. De twee eerste categorieën hebben betrekking op problemen die de vaders aan de haard als typisch voor hun situatie ervaren.

3.1. Gebrek aan erkenning

De vaders aan de haard lijden aan een gebrek aan erkenning, niet alleen van hun bestaan, maar ook van de realiteit van het huishoudelijke werk en de zorg voor de kinderen die zij thuis op zich nemen. Het gebrek aan erkenning komt soms van de overheid en van hun directe en indirecte omgeving. Bij de overheid uit dit gebrek zich in het ontbreken van een verwijzing naar hun reële situatie op bepaalde administratieve formulieren (moeilijkheden om zich bij het gemeentebestuur als vader aan te haard te laten inschrijven, ontbreken van een vakje 'vader' bij de antwoordmogelijkheden over de opvang van de kinderen in sommige enquêtes...). Het gebrek aan erkenning blijkt eveneens in de contacten met bepaalde vertegenwoordigers van de overheid (bijvoorbeeld bedienden van het werkloosheidskantoor die niet informeren over de mogelijkheid om een ontheffing van de stempelplicht wegens gezinsredenen aan te vragen), en meer algemeen in het feit dat België geen statuut van ouder aan de haard kent (een lacune die niet alleen de vaders maar ook de moeders aan de haard treft), zodat zij in het beste geval hun toelucht moeten nemen tot een ander statuut, als dat kan, of in het slechtste geval bepaalde sociale rechten verliezen.

In de directe en indirecte omgeving worden de vaders aan de haard regelmatig geconfronteerd met, naast tekenen van steun en bewondering, negatieve opmerkingen en reacties van zowel mannen als vrouwen, vrienden, maar ook onbekenden, jonge of oudere mensen, die hen eraan herinneren dat een man een beroep moet hebben en kostwinner voor zijn gezin moet zijn. De idee dat mannen een beroep moeten uitoefenen, zelfs los van het verdienen van de kost voor het gezin, weegt op de relatie van sommige vaders met andere mannen. Zo lijkt betaald werk een centrale plaats in te nemen in de identiteitsconstructie van veel mannen, net als in hun relaties. Alleen al het feit dat een man aan de haard kan blijven en zich goed kan voelen, wordt soms als een bedreiging ervaren, een destabiliserend voorbeeld dat het zelfbeeld van sommige mannen in het gedrang brengt. Merk op dat verscheidene vaders benadrukken dat het vandaag steeds vaker de norm is dat zowel mannen als vrouwen in de eerste plaats een beroep uitoefenen. Maar dat, ook al wordt het werk van de vrouw gewaardeerd, het in de gevallen waarin een gezin het belangrijk vindt om de zorg voor de kinderen niet uit te besteden, het de moeder is die haar beroepsactiviteit moet opschorten om zich bezig te houden met de kinderen. De vaders van onze steekproef horen dan ook vaak opmerkingen over het feit dat niet zij maar hun vrouw had moeten stoppen met werken. Bovendien wordt hun bekwaamheid in twijfel getrokken: zij moeten bewijzen dat ze in staat zijn om goed voor een kind te zorgen en dat ze daaraan echt hun tijd wijden, dat zij goed voor het huishouden zorgen en niet luieren of zich met vrijetijdsbestedingen bezig houden. De zorg voor de kinderen blijft een vrouwelijk domein en het is soms moeilijk voorstelbaar dat een man zich er effectief mee kan belasten. Zo beschouwen sommige deskundigen in de sector van het jonge kind (verpleegsters, onderwijzeressen, kinderverzorgsters,¹¹¹ kinderartsen) de moeder als de belangrijkste ouder, ook wanneer zij niet aanwezig is. Zij, maar ook de ouders, vrienden en anderen, menen soms dat alleen vrouwen in staat zijn om voor een kind te zorgen en weigeren plaats te ruimen voor de vader. De vaders aan de haard botsen vanwege hun situatie met twee concurrerende normen: de traditionele norm die wil dat mannen een beroep uitoefenen en vrouwen voor de kinderen zorgen (het model van de vader als kostwinner en de moeder aan de haard of met een deeltijdse baan), en de nieuwere norm van de centrale plaats van het beroep voor iedereen, mannen en vrouwen, gecombineerd met de idee dat buiten het werk de moeder als eerste verantwoordelijk blijft voor de zorg voor de kinderen (wat dichterbij staat bij het tweeverdienermodel, met de zorgende functie voor de moeder).

3.2. Toename van isolement en zichtbaarheid

Veel vaders aan de haard voelen zich alleen. Deze eenzaamheid, die op een relatief isolement berust, heeft een bijzonder karakter voor deze mannen: aan de ene kant kunnen zij moeilijkheden ondervinden om zich in netwerken en zelfhulpgroepen rond de school of in de wijk te integreren, aangezien deze vaak uit moeders aan de haard bestaan, en anderzijds voelen zij zich soms afgesneden van andere mannen en slagen zij er moeilijk in aanwezig te blijven in mannelijke groepen rond een sport of hobby. Deze problemen houden verband met verscheidene elementen. In het eerste geval kan het gaan om het wantrouwen dat hun aanwezigheid bij sommige vrouwen

¹¹¹ Deze drie eerste beroepen worden vooral door vrouwen uitgeoefend en in hun verhalen over de hier beschreven reacties vermelden de vaders niet dat ze mannen in deze beroepen hebben ontmoet, wat verklaart waarom wij hier alleen vrouwelijke termen gebruiken.

oproept, hun angst dat men hen seksuele motivaties zal toeschrijven, of de moeilijkheid om zich aan te passen aan gespreksonderwerpen waaraan ze weinig zijn gewend of waarbij ze zich onbehaaglijk voelen. In het tweede geval is er een kloof tussen het leven dat zij leiden – en dat in grote mate op de verzorging van de kinderen is gericht – en het op het werk gerichte leven van andere mannen. Dit kan de relaties ondermijnen, vooral in de gesprekken. Het plezier van de deelname aan een sportclub en aan de wedstrijden die zij organiseert, kan worden verknoeid door de reacties van concurrenten die een sportieve overwinning minimaliseren door ze toe te schrijven aan het feit dat een vader aan de haard 'toch niets om handen heeft' en dus meer tijd heeft om te trainen dan de anderen – een kritiek die afbreuk doet aan de verdienste van de overwinning.

Het isolement heeft meestal te maken met de ruimtelijke en tijdelijke configuratie van de openbare plaatsen. Sommige worden meer gebruikt door of zijn meer voorbestemd voor vrouwen dan voor mannen, permanent of op verschillende ogenblikken van de dag. De ruimten die zijn voorbehouden voor kinderen en hun verzorging (speelpleinen, schoolpleinen, de zone aan de uitgang van de school, 's middags of om 15 uur, dagcentra voor ouders en hun kinderen...) worden in sommige wijken vrijwel uitsluitend door vrouwen bezocht, net als de winkelcentra of de winkels, afhankelijk van de verkochte producten of het ogenblik van de dag. De aanwezigheid van een man op dergelijke plaatsen, alleen of met een of meer kinderen, kan ongewoon overkomen. Deze grotere zichtbaarheid en de reacties die zij uitlokt herinnert de mannen eraan dat zij zich op een plaats en in een rol bevinden die niet voor hun gender is bedoeld. Dit gebeurt ook wanneer zij met hun kinderen 'mannelijke' plaatsen bezoeken, zoals een doe-het-zelfzaak. De configuratie van de openbare ruimten en meer bepaald de situering van ruimten voor kinderen binnen vrouwelijke ruimten, zoals de plaatsing van een luiertafel in het damestoilet van een winkelcentrum, is een bijkomende herinnering aan de gendernormen.

3.3. Onzichtbaarheid en gebrek aan herkenning van het huishoudelijke werk

De bestaande literatuur heeft uitgebreid het onzichtbare karakter van huishoudelijk werk aangetoond. Deze onzichtbaarheid wordt meestal door de vaders aan de haard ervaren, samen met het gevoel dat de partner/echtgenote de realiteit van de situatie van de ouder aan de haard niet begrijpt. Huishoudelijk werk wordt pas zichtbaar wanneer het niet wordt verricht; de partner geeft geen commentaar wanneer het wordt gedaan maar wel wanneer het achterwege blijft; de vermoeidheid van het beroepswerk wordt als meer legitiem beschouwd – een vader aan de haard kan 's avonds niet moe zijn; de gesprekken gaan over de werkdag van de moeder, laten geen ruimte voor het verhaal van de dag van de vader, enzovoort.

Alle kosten die hier zijn aangehaald, geven de vaders aan de haard een weinig gevaloriseerd en weinig valoriserend beeld van zichzelf, des te meer omdat zij vaak geloven dat een man een beroepsactiviteit nodig heeft om zich te kunnen ontplooien.

4. Voordelen die uit de verhalen naar voren komen

Een van de manieren om met een dergelijk negatief beeld om te gaan, bestaat erin de nadruk te leggen op de voordelen die de situatie van vader aan de haard oplevert, zowel voor hemzelf als voor zijn omgeving. Zij hebben betrekking op de kwaliteit van het leven, die als beter en minder stresserend wordt beschouwd, meer in overeenstemming met de waarden van de vader en het paar; de relatie met de kinderen, die wordt beschreven als diep, bijzonder, gebaseerd op elkaar kennen en vertrouwen – de vader beschrijft zichzelf vaak als de belangrijkste ouder van het kind en vertelt trots de ene of andere anekdote die toont hoe sterk het kind aan hem is gehecht; de relatie met de partner, die serener is en kwaliteitsvoller, aangezien de vader beschikbaar is om te luisteren en steun te geven op het persoonlijke en professionele vlak. Sommige vaders benadrukken trouwens het feit dat hun inzet voor het gezin de moeder bevrijdt van de dwang van de combinatie van werk en gezin, zodat zij zich volledig aan haar werk kan wijden. Het stoppen met werken schept bovendien de kans om de tijd te nemen om na te denken over zichzelf, meer zelfkennis te verwerven, onvermoede kwaliteiten en vaardigheden te ontdekken (empathie, luisteren, voor de kinderen zorgen, zachtheid, organisatievermogen...). Ten slotte geeft het sommige mannen de kans om zich aan een parallelle activiteit (sport, kunst, enzovoort) te wijden waarvoor zij geen tijd zouden hebben als zij bleven werken.

Om deze uiteenzetting kort te besluiten, zou ik het feit willen benadrukken dat de studie van situaties die buiten de normen van de werkverdeling tussen de geslachten vallen, zoals die van de mannen van onze steekproef, de weerstand belicht van de gendernormen, in tegenstelling tot een bepaald beeld en een bepaald betoog dat beweert dat zij aan het verdwijnen zijn. Verscheidene auteurs hebben gewezen op de kracht van het patriarchale systeem, dat misschien verband houdt met zijn vermogen om op verscheidene min of meer zichtbare niveaus te spelen, in het huidige geval variërend van duidelijk uitgesproken opmerkingen tot een meer subtiele herinnering,

als gevolg van de differentiële en gendergebonden positie van de individuen in de openbare ruimte en de sociale kringen. Deze hindernissen marginaliseren en belemmeren de pogingen om een mannelijk model te ontwikkelen dat een van de fundamenteën van de overheersing van mannen op vrouwen in het gedrag zou brengen.

Combinatie privéleven - professioneel leven

Gendergelijkheid waarborgen door middel van vaderschapsverlof

Françoise Goffinet, Laure Lantier en Veerle Pasmans

Zoals algemeen geweten wordt onze maatschappij gekenmerkt door een voortdurende stijging van de levensverwachting, waardoor de beroepsbevolking er proportioneel gevoeliger op achteruit gaat in verhouding tot het aantal gepensioneerden en door een aanhoudend laag geboortecijfer dat ertoe leidt dat de generaties niet worden vervangen en dat het gewenste aantal kinderen overigens niet weerspiegelt.

De sociaal-economische context en de voornaamste uitdagingen waar zowel België als de andere Europese lidstaten mee worden geconfronteerd, zijn samengevat in het Groenboek *Demografische veranderingen: naar een nieuwe solidariteit tussen de generaties* dat in maart 2005 door de Europese Commissie werd uitgewerkt.¹¹²

Bij de uitgestippelde oplossingen wordt vaak aangedrongen op het belang van een sterkere individualisering van de sociale rechten, op meer participatie van vrouwelijke arbeidskrachten op de arbeidsmarkt, op een aangepaste tenlasteneming van kinderen en ouderen. Dit alles zou tot stand moeten komen via een globale aanpak verbonden aan alle levenscycli van individuen.

De eerbiediging van de gelijkheid van mannen en vrouwen staat alleszins centraal in de problematiek rond de demografische vergrijzing. Zonder optreden van de staat en van alle betrokken partijen zouden vrouwen taken blijven opstapelen, doorgaans zonder verdeling, om de opvoeding van de kinderen in goede banen te leiden, actief deel te nemen aan de arbeidsmarkt en te zorgen voor bejaarde ouders of familieleden met een handicap,¹¹³ terwijl mannen zich hoofdzakelijk aan hun professionele loopbaan wijden. Het is dus belangrijk om in te gaan tegen deze culturele tendensen van ongelijke automatismen.

Gendergelijkheid garanderen betekent ook verandering brengen in het feit dat mannelijke werknemers bij de komst van een kind doorgaans een loonsverhoging vragen om te kunnen voorzien in de behoeften van het uitgebreide gezin, terwijl de werkneemsters veeleer om soepelere of zelfs minder werkuren vragen om voor het kind te zorgen. Deze gedragingen kunnen naargelang het geslacht verschillende gevolgen hebben voor de financiële zelfstandigheid, de promotiekansen, het pensioen,...

Om een einde te maken aan de vele stereotypen die een grote rem zijn voor de verwezenlijking van gendergelijkheid, moet de hele maatschappij dus worden bewust gemaakt van de bestaande genderongelijkheden.

Om de mentaliteit te veranderen, is het bijvoorbeeld nodig mensen aan het denken te zetten over existentiële vragen, zoals: *'Beste heren, om welke eigenschap zou u op het einde van uw leven willen worden herinnerd: als een goede collega, als succesvol manager en/of efficiënt werknemer... of, in de eerste plaats omdat u het belangrijk vond een aanwezige en betrokken echtgenoot en vader te zijn?'* Dergelijke vragen kunnen mannen ertoe aanzetten om vrouwen meer toegang te geven tot functies met verantwoordelijkheden en zich zelf meer in te zetten voor de opvoeding van hun kinderen of de uitbouw van hun familiale contacten.

Door gevestigde opvattingen om te gooien en de mentaliteit te doen evolueren, zou men ook de werkgevers kunnen doen erkennen dat een huisman of -vrouw zeker ook vaardigheden heeft kunnen ontwikkelen, zoals organisatie, budgetbeheer, veelzijdigheid, empathie en management, die bij iedere betaalde baan van nut kunnen zijn.

Naast deze bewustmakingsopdracht veronderstelt een gezinsbeleid dat borg wil staan voor gendergelijkheid ook het nemen van concrete maatregelen die enerzijds de participatie, het behoud en de terugkeer van vrouwen op de arbeidsmarkt stimuleren en vergemakkelijken en anderzijds de volwaardige participatie van mannen op het vlak van de huishoudelijke en familiale verantwoordelijkheden waarborgen.¹¹⁴

¹¹² Commissie over het Groenboek *Demografische veranderingen: naar een nieuwe solidariteit tussen de generaties*, COM (2005), 94.

¹¹³ Terwijl kinderen ter wereld brengen nochtans de enige taak is die onder hun onvermijdelijke verantwoordelijkheid valt.

¹¹⁴ Zie: Vielle, P. (2001). *La sécurité sociale et le coût indirect des responsabilités familiales*, Brussel: Bruylant.

Om deze doelstellingen te bereiken, wordt aanbevolen specifieke maatregelen te nemen met als doel:

- zorgen voor de beschikbaarheid, kwaliteit, verscheidenheid en toegankelijkheid van opvangstructuren voor kinderen en aangepaste opvangdiensten voor hulpbehoevende volwassenen, rekening houdende met de grote verscheidenheid aan behoeften en situaties, zoals crèches, kinderdagverblijven, onthaalmoeders voor gezonde en zieke kinderen, tijdens de week én in het weekend om ouders te helpen die op zaterdag en/of zondag werken, maar ook thuisopvang en de aanmoediging van de oprichting van crèches in bedrijven;
- streven naar de integratie van buitenschoolse activiteiten (muziekschool, sport- en taalactiviteiten) binnen de schoolmuren of ten minste vervoer organiseren zodat de leerlingen na schooltijd naar deze buitenschoolse activiteiten kunnen gaan zonder tussenkomst van de ouders, in plaats van in de opvang of 'studie' te blijven;
- een andere indeling van de schoolverloven en schooluren die meer rekening houdt met de professionele verplichtingen van de ouders zonder daarbij het belang van de kinderen uit het oog te verliezen en zorgen voor een betere spreiding van de werklast over beide schoolsemesters en een andere verdeling van de verloven door de grote vakantie in te perken;
- meer flexibele werktijdregelingen zodat arbeid, gezin en privéleven beter op elkaar kunnen worden afgestemd, rekening houdende met de uiteenlopende gezinssituaties van de werknemers (éénoudergezinnen, gescheiden ouders,...). Een werknemer of werkneemster die bijvoorbeeld aan co-ouderschap doet, zou er baat bij hebben mocht het werkrooster kunnen worden aangepast aan de persoonlijke situatie, zodat hij/zij zich vroeger kan vrijmaken wanneer hij/zij de kinderen heeft en langer dan voltijds kan werken in de weken waarin hij/zij de kinderen niet heeft;
- het nemen van verlof wegens ouderlijke of familiale redenen op gelijke wijze aanmoedigen voor mannen en vrouwen, wat een betere verlofvergoeding vergt om het verlof aantrekkelijker te maken voor de mannelijke kandidaten;
- vaderschapsverlof is nog niet voor iedereen mogelijk. Met name een deel van de Belgische gemeenten hebben, ondanks de aanmoedigingen,¹¹⁵ nog geen vaderschapsverlof van tien dagen opgenomen in hun verlofregeling. Een vijftiental Waalse gemeenten hebben een vaderschapsverlof van vijftien dagen ingevoerd, net zoals hun voorgijministerie, het Ministerie van het Waals Gewest of het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

We hopen dat de wet van 12 januari 2007 'streckende tot controle op de toepassing van de resoluties van de wereldvrouwenconferentie die in september 1995 in Peking heeft plaatsgehad en tot integratie van de genderdimensie in het geheel van de federale beleidslijnen' (B.S. 13 februari 2007), die het principe van gender mainstreaming invoert in alle beleidslijnen, een lang verhoopde grote vooruitgang kan betekenen. De wet beoogt immers een waaier aan doeltreffende instrumenten en maatregelen (opstelling van een verslag over de impact van nieuwe wetsvoorstellen, uitwerking van naar geslacht opgesplitste statistieken, oprichting van een gestructureerd netwerk van adviseurs in gender mainstreaming in alle federale overheidsdiensten, bepaling van strategische doelstellingen) om de impact in te schatten van iedere nieuwe maatregel die wordt overwogen, ongeacht het betrokken domein, op de respectievelijke situatie van mannen en vrouwen zodat de invoering of versterking van eventuele ongelijkheden wordt vermeden. Het Instituut voor de gelijkheid van mannen en vrouwen heeft de opdracht gekregen dit integratieproces van de genderdimensie op federaal niveau te begeleiden en te ondersteunen. Het Instituut zal ook het netwerk van de verschillende adviseurs in goede banen leiden.

Deze essentiële wet kan dienen als precedent voor iedere gewettigde eis om een algemeen proces van family mainstreaming op te nemen in alle beleidslijnen zodat systematisch en terecht rekening wordt gehouden met het belang van de gezinnen.

We mogen hoe dan ook niet uit het oog verliezen dat de bepaling van een doeltreffend en samenhangend gezinsbeleid de verzoening en afstemming vergt van verschillende – soms zelfs uiteenlopende – cruciale doelstellingen zoals het streven naar gendergelijkheid, het belang van het kind, meer jongeren, ouderen en vrouwen op de arbeidsmarkt, de financiering van het stelsel voor sociale bescherming en natuurlijk ook de instemming en de steun van de publieke opinie.

¹¹⁵ In het kader van het Europees project 'Actieve vaders' heeft het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen een informatieboekje ontwikkeld en een theaterstuk om de onderwijs- en vakbondswereld te sensibiliseren (<http://www.igvm.fgov.be>).

Combinatie privéleven - professioneel leven

Voor een realistischere combinatie privéleven - beroepsleven¹¹⁶

Fabienne Bister

In de jaren 1980 en 1990 concentreerden de activiteiten van de sociale partners zich op de invoering van voorwaarden voor de gelijkheid van kansen. Op dat ogenblik bestreek dit concept alle maatregelen die waren vereist om een 'berucht' gebrek aan evenwicht in de maatschappij in haar geheel en op de arbeidsmarkt in het bijzonder recht te zetten. Dit streven naar evenwicht moest duidelijk de vrouwen ten goede komen.

In het begin van deze eeuw kwam er een ommekeer. Zowel de overheid als de sociale partners kozen een nieuwe benadering: die van een meer harmonieuze combinatie van het gezinsleven en het beroepsleven. Instrumenten als tijdskrediet, ouderschapsverlof en vaderschapsverlof boden mannen de mogelijkheid om een grotere rol te spelen in de sfeer 'buiten het werk'. Men moet vaststellen dat deze formules vooral door vrouwen worden gebruikt. De mentaliteit van de mannen, maar ook die van de vrouwen, moet evolueren.

Ik meen namelijk dat deeltijds werk voor vrouwen niet moet worden bekritiseerd als de vrouw er vrijwillig voor kiest. Een vrouw moet in 2006 echter niet accepteren dat zij minder uren zou werken, enkel en alleen om haar partner meer loopbaankansen te geven.

Er moet nog veel gebeuren voor de gelijkheid van kansen in het beroepsleven. We moeten ook oog hebben voor de reeds afgelegde weg en erkennen dat we vooruitgang hebben geboekt. Beetje bij beetje nemen vrouwen hun plaats in de machtsstructuren in. Dat gaat misschien te langzaam, maar we moeten geduld hebben. We zien steeds meer vrouwen in de functie van vice-voorzitster en het lijkt haalbaar dat over een jaar of tien veel vrouwen voorzitter zullen zijn. Zij moeten ook durven lobbyen en tonen dat ze competent zijn.

De jonge generaties vinden het vaak 'normaal' om plaats in te ruimen voor de loopbaan van vrouwen. Veel jonge vaders vinden het niet meer dan logisch dat ze voor de kinderen zorgen, ook als hun vrouw afwijkende werkuren heeft. Dat is een goed teken. We mogen niet aarzelen om dat soort van voorbeelden onder de aandacht te brengen, zodat het een echte 'tweede natuur' wordt.

Volgens mij moet men niet alleen 'officiële maatregelen' blijven nemen, maar ook en vooral blijven ijveren voor een mentaliteitswijziging bij vrouwen. Als vrouw en als bedrijfsleider krijg ik vaak vragen over dat 'fenomeen'. Maar zoals alle vrouwelijke bedrijfsleiders die ik ken, begrijp ik de vraag niet goed! Want het is ondernemen op zich dat in België moeilijk is, niet ondernemen als vrouw. We mogen niet denken dat een vrouwelijke ondernemer allerlei obstakels op haar weg vindt omdat zij een vrouw is. Mannelijke ondernemers krijgen met precies dezelfde moeilijkheden te maken.

Ik zie vooral veel nut in maatregelen die de vrouwen meer zelfvertrouwen zouden geven, en dan vooral het voorbeeld van vrouwen die durven te vechten om succes te hebben, die leren dat ze niet bang moeten zijn en zich niet laten kwetsen door opmerkingen of afwijzingen.

Daarnaast mogen we niet vergeten dat deeltijds werk en tijdskrediet wel een recht zijn geworden, maar dat elke werknemer ook is verplicht om zijn werkgever voldoende vooraf te waarschuwen, zodat hij of zij een vervanger kan vinden en eventueel opleiden in de aanwezigheid van de persoon die zijn of haar uren vermindert, om het werk van alle collega's niet te belemmeren.

Ten slotte zullen de vrouwen in België hun bekwaamheid, hun enthousiasme en hun creativiteit niet ten volle kunnen benutten zolang men weigert om ernstig aandacht te besteden aan de werkloosheidsvallen. Zij zijn een bron van echte drama's voor individuen en voor de economie, doordat ze verhinderen dat talent ontluikt.

¹¹⁶ Met de steun en inbreng van Sonja Kohnenmergen, eerste adviseur bij het Sociaal Departement van het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO).

1. Inleiding

Mijn blik dwaalde even af van de deelnemers aan de workshop naar de vensters van het conferentiezaaltje en het panorama van de Himalaya, ten noorden van Kathmandu. Ik was hier als leider van een workshop in het verlengde van een opmerkelijk project van UNICEF en UNIFEM, dat een jaar eerder vrouwen en mannen uit heel Zuid-Azië had samengebracht om het probleem van geweld tegen vrouwen en meisjes te bespreken en, nog belangrijker, om samen aan oplossingen te werken.¹¹⁸

Toen ik mijn aandacht weer op de mannen en de vrouwen van de groep richtte, kreeg ik een gevoel van herkenning: vrouwen die enorme risico's namen – en in sommige gevallen hun leven op het spel zetten – om de golf van geweld tegen vrouwen en meisjes te bestrijden. Mannen die hun antipatriarchale stem nog maar net aan het vinden waren en die manieren zochten om met vrouwen samen te werken. Wat mij aangenaam verraste, was de positieve respons op een reeks ideeën over mannengeweld die ik aandroeg: ik had eraan getwijfeld of ze ook buiten de realiteit van de grotendeels geëuropeaniseerde culturen van Noord- en Zuid-Amerika en van Europa zouden gelden en dus een ruimere weerklank zouden vinden.

De kern van deze analyse is de volgende:

2. De eerste 'P': Patriarchale macht

Individuele gewelddaden van mannen gebeuren in wat ik 'de triade van het mannengeweld' noem. Het geweld van mannen tegen vrouwen is geen geïsoleerd verschijnsel, maar houdt verband met het geweld van mannen tegen andere mannen en met de verinnerlijking van het geweld, dus het geweld van de man tegen zichzelf.¹¹⁹

Door mannen gedomineerde samenlevingen zijn immers niet alleen gebaseerd op een hiërarchie van mannen over vrouwen, maar ook op een hiërarchie van sommige mannen over andere mannen. Geweld of de dreiging van geweld tussen mannen is een mechanisme dat van jongs af aan wordt gebruikt om de rangorde te bepalen. Een resultaat hiervan is dat mannen het geweld 'verinnerlijken' – of misschien moedigen de eisen van een patriarchale maatschappij biologische instincten aan die anders relatief sluimerend of goedaardig zouden blijven. Als gevolg daarvan leren jongens en mannen niet alleen selectief geweld te gebruiken. Ze zetten ook, zoals we straks zullen zien, een reeks emoties om in woede die soms de gedaante aanneemt van geweld tegen zichzelf, zoals we bijvoorbeeld zien bij druggebruik of zelfvernietigend gedrag.

Deze triade van mannengeweld – waarbij elke vorm van geweld de andere stimuleert – treedt op in een omgeving die het geweld voedt: de organisatie en de eisen van de patriarchale of door mannen gedomineerde maatschappijen.

¹¹⁷ Mijn dank aan de mensen met wie ik een aantal van de ideeën in deze tekst heb kunnen bespreken: Jean Bernard, Ruth Finney Hayward, Dale Hurst, Michael Kimmel, mijn collega's van de Witte Lintjescampagne en een vrouw op Woman's World '99 in Tromsø, Noorwegen, die haar naam niet vertelde maar, tijdens een discussie over een vroegere versie van dit artikel, vond dat het belangrijk was om 'permissie' expliciet als een van de 'p's' te beklemtonen. Een vroegere versie van dit artikel is verschenen in een speciaal nummer van het tijdschrift van de International Association for Studies of Men *Men and Violence* 6(2) (juni 1999) (<http://www.ifi.uio.no/~eivindr/iasom>). (nvdr) Dit artikel is niet de letterlijke weergave van de lezing van Michael Kaufman tijdens de conferentie 'Geweld: een mannenzaak'. Het artikel is ook raadpleegbaar in Engels en Spaans op de website van Michael Kaufman: <http://www.michaelkaufman.com>.

¹¹⁸ Deze workshop werd georganiseerd door Save the Children (VK). De reiskosten werden gefinancierd door Development Services International, Canada. Een bespreking van de workshop in Kathmandu (1998) is te vinden in het boek van Ruth Finney Hayward, *Breaking the Earthenware Jar* (2000). Ruth was de initiatiefneemster van de bijeenkomsten in Kathmandu.

¹¹⁹ Kaufman, M. (1985). 'The construction of masculinity and the triad of men's violence', in: M. Kaufman (ed.), *Beyond patriarchy: Essays by men on pleasure, power and change*, Toronto: Oxford University Press. In het Engels herdrukt in: L.L. O'Toole en J.R. Schiffman (1997). *Gender violence*, New York: NY University Press; fragmenten in: M.S. Kimmel en M.A. Messner (1997). *Men's lives*, New York: Macmillan; in het Duits verschenen in: BauSteineMänner (1996). *Kritische Männerforschung*, Berlin: Arument Verlag; in het Spaans verschenen in: *Hombres: Poder, Placer, y Cambio*, Santo Domingo: CIPAF, 1989.

De manier waarop het geweld in onze ideologieën en sociale structuren is ingebouwd, doet het voortbestaan als een manier om met anderen om te gaan en naturaliseert het als de *de facto* norm voor menselijke betrekkingen. Eenvoudig gesteld scheppen menselijke groepen vormen van sociale organisaties die zichzelf in stand houden, en ideologieën die deze gecreëerde realiteiten verklaren, zin geven, rechtvaardigen en versterken.

Het geweld is ook om een eenvoudigere reden in deze ideologieën en structuren ingebouwd: het levert bepaalde groepen enorme voordelen op. Eerst en vooral heeft het geweld (of op zijn minst de dreiging van geweld) mannen (als groep) een rijke reeks privileges en vormen van macht opgeleverd. Als de oorspronkelijke vormen van sociale hiërarchie en macht inderdaad op seks zijn gebaseerd, heeft de seksualiteit lang geleden een sjabloon gevormd voor alle gestructureerde vormen van macht en privilege die sommigen dankzij hun sociale klasse, hun huidskleur, leeftijd, godsdienst, seksuele oriëntatie of lichamelijke vermogens genieten. In een dergelijke context wordt het geweld of de dreiging van geweld een manier om ervoor te zorgen dat men zijn privileges en macht behoudt. Het is zowel een resultaat als een middel om een doel te bereiken.

3. De tweede 'P': het gevoel van recht op Privilege

Het verlangen om de macht te behouden, hoeft niet centraal te staan in de individuele ervaring van een man die geweld pleegt. Hier is niet zijn bewuste ervaring de sleutel. Dergelijk geweld is vaak, zoals de feministische analyse meer dan eens heeft aangestipt, het logische resultaat van het gevoel dat hij recht heeft op bepaalde privileges. Als een man zijn vrouw slaat omdat het eten niet op tijd op tafel staat, is dat niet alleen om te ervoor zorgen dat het niet opnieuw gebeurt, maar wijst het ook op zijn gevoel dat hij het recht heeft om te worden bediend. Of wanneer een man een vrouw tijdens een afspraakje seksueel aanrandt, gaat het om het gevoel dat hij recht heeft op zijn fysieke genot, ook als dat genot volstrekt eenzijdig is. Met andere woorden, zoals veel vrouwen hebben gesteld, komt het geweld niet alleen voort uit machtsongelijkheden, maar ook uit een bewust of dikwijls onbewust gevoel van een recht op privilege.

4. De derde 'P': Permissie

Ongeacht de complexe sociale en psychologische oorzaken, zou mannengeweld niet blijven bestaan als het niet expliciet of impliciet werd toegelaten door sociale gewoonten, wettelijke codes, politieel beleid en bepaalde godsdienstige leringen. In veel landen zijn de wetten tegen de aanranding van de echtgenote of tegen seksuele aanranding laks of onbestaand; in vele andere worden de wetten nauwelijks afgedwongen; elders zijn ze absurd, zoals in landen waar een aanklacht van verkrachting alleen kan worden vervolgd als er verscheidene mannelijke getuigen zijn, waarbij de getuigenis van de vrouw niet meetelt.

Intussen worden mannengeweld en gewelddadige agressie (in dit geval meestal tegen andere mannen) geprezen in sport en film, literatuur en oorlog. Geweld is niet alleen toegelaten, het wordt ook verheerlijkt en beloond. De historische basis van de patriarchale maatschappij is het gebruik van geweld als een cruciaal middel om ruzies en geschillen op te lossen tussen individuen, groepen van mannen of later naties.

Ik moet vaak aan die permissie denken als ik over een man of vrouw hoor die het nalaat de politie te bellen als hij of zij hoort dat een buurvrouw of een kind bij de burens wordt geslagen. Men beschouwt dat als een 'privézaak'. Kunt u zich voorstellen dat iemand getuige is van een overval op een winkel en de politie niet belt omdat het een privézaak van de overvaller en de winkelier is?

5. De vierde 'P': de Paradox van de mannenmacht

Toch durf ik te stellen dat het voorgaande op zich geen afdoende verklaring is voor de wijd verbreide aard van mannengeweld en voor het verband tussen het geweld van mannen tegen vrouwen en de vele vormen van geweld tussen mannen onderling. Hier moeten we naar de paradoxen van de mannelijke macht kijken, wat ik 'de contradictoire machtservaringen van mannen' noem.¹²⁰

120 Kaufman, M. (1993). *Cracking the armour: Power, pain and the lives of men*, Toronto: Viking Canada (Penguin, 1994); Kaufman, M. (1994). 'Men, feminism, and men's contradictory experiences of power', in: H. Brod en M. Kaufman (eds.), *Theorizing masculinities*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications. In het Spaans vertaald als: 'Los hombres, el feminismo y las experiencias contradictorias del poder entre los hombres', in: L.G. Arango et al. (eds.) (1995). *Genero e identidad. Ensayos sobre lo femenino y lo masculino*, Bogota: Tercer Mundo; in gereviseerde vorm verschenen als 'Las experiencias contradictorias del poder entre los hombres', in: T. Valdes en J. Olavarria (ed.) (1997). *Masculinidad/es. Poder y crisis*, Ediciones de las Jujeres No. 23., Santiago: Isis International and FLACSO-Chile.

De manieren waarop mannen onze sociale en individuele macht hebben geconstrueerd, is op zich paradoxaal, een enorme bron van angst, isolement en pijn voor de mannen zelf. Wanneer macht wordt geconstrueerd als een vermogen om te domineren en te controleren, en als het vermogen om zich 'sterk' te gedragen vereist dat men een persoonlijk pantser ontwikkelt en angstig afstand houdt van anderen, wanneer de wereld van macht en privilege ons verwijderd van de wereld van opvoeding van en zorg voor kinderen, dan creëren wij mannen met een problematische machtservaring.

Dit geldt des te meer omdat de verinnerlijkte verwachtingen van de mannelijkheid zelf onmogelijk zijn te bevredigen of te bereiken. Dit kan een inherent probleem van de patriarchie zijn, maar het lijkt opvallend waar in een tijd en in culturen waar de strakke gendergrenzen zijn overwonnen. De imperatieven van de mannelijkheid, zoals fysiek of financieel succes of de onderdrukking van een reeks menselijke emoties of behoeften (in contrast met de eenvoudige zekerheden van de biologische mannelijkheid), lijken voortdurende waakzaamheid en inspanning te vergen, vooral bij jongere mannen.

De persoonlijke onzekerheden die voortkomen uit het falen om als man te slagen, of gewoon de dreiging van dat falen, volstaan om veel mannen, zeker als ze jong zijn, in een maalstroom van angst, isolement, woede, zelfbestrafing, zelfhaat en agressie te storten.

In die emotionele toestand wordt geweld een *compensatiemechanisme*. Het is een manier om het mannelijke evenwicht te herstellen, zich tegenover zichzelf en de anderen als man te bevestigen. Deze uiting van geweld kiest vaak een fysiek zwakker of kwetsbaarder doelwit. Dat kan een kind zijn, een vrouw of ook sociale groepen, zoals homo's, religieuze of sociale minderheden en immigranten. Zij zijn gemakkelijke slachtoffers voor de onzekerheid en de woede van individuele mannen, zeker aangezien dergelijke groepen vaak weinig wettelijke bescherming krijgen. (Dit compensatiemechanisme blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat geweld tegen homo's vaak wordt gepleegd door groepen jonge mannen in een periode van hun leven waarin de onzekerheid over hun mannelijkheid het grootst is.)

Geweld als individueel compensatiemechanisme wordt mogelijk gemaakt door de veralgemeende aanvaarding van geweld als een manier om geschillen op te lossen en macht en controle uit te oefenen. Het wordt mogelijk gemaakt door de macht en de privileges die mannen genieten en die zijn opgenomen in geloofsovertuigingen, praktijken, sociale structuren en de wet.

Mannengeweld in zijn vele vormen is daarom het resultaat van zowel de macht van de mannen als hun gevoel van een recht op privilege, de permissie voor sommige vormen van geweld en de angst voor (of de realiteit van) de machteloosheid.

Maar er is nog meer.

6. De vijfde 'P': het psychische Pantser van de mannelijkheid

Mannelijk geweld is ook het resultaat van een karakterstructuur die over het algemeen is gebaseerd op een emotionele afstand van anderen. Zoals ik en vele anderen hebben gesuggereerd, worden de psychische structuren van mannelijkheid in de vroege opvoeding geschapen, een periode die vaak wordt gekenmerkt door de afwezigheid van vaders en volwassen mannen, of op zijn minst door hun emotionele afstand. In dit geval wordt de mannelijkheid gecodificeerd door afwezigheid en geconstrueerd op het niveau van de fantasie. Maar zelfs in patriarchale culturen waar vaders meer aanwezig zijn, betekent mannelijkheid vaak een afwijzing van de moeder en van vrouwelijkheid, dus een afwijzing van de kwaliteiten die we associëren met zorg en opvoeding. Zoals verscheidene feministische psychoanalyticae hebben opgemerkt, scheidt dit starre egobarrières of, in metaforische termen, een krachtig pantser.

Het resultaat van dit complexe en bijzondere psychologische ontwikkelingsproces is een afgenomen vermogen voor empathie (ervaren wat de ander voelt) en een onvermogen om een verband te zien tussen de eigen noden en gevoelens en die van de anderen. Dit maakt geweld tegen een andere persoon mogelijk. Hoe vaak horen we een man niet zeggen dat hij de vrouw die hij heeft geslagen 'niet echt pijn heeft gedaan'? Jawel, hij zoekt uitvluchten, maar een deel van het probleem is dat hij de pijn die hij veroorzaakt misschien niet echt aanvaardt. Hoe vaak horen we een man niet zeggen, 'ze wou seks'? Dat kan eveneens een uitvlucht zijn, maar ook een teken van zijn beperkte vermogen om de gevoelens van een ander te lezen en te begrijpen.

7. De zesde 'P': mannelijkheid als Psychische hogedrukpan

Veel van onze dominante vormen van mannelijkheid houden verband met de verinnerlijking van een reeks emoties en hun kanalisering in woede. Het gaat er niet alleen om dat de emotionele taal van mannen vaak stom is of dat onze emotionele voelsprietten en ons vermogen tot empathie weinig zijn ontwikkeld. Het is ook zo dat een aantal natuurlijke emoties als verboden en ongeldig wordt bestempeld. Hoewel dit cultuurgebonden is, is het vrij typisch dat jongens al vroeg leren om angst en pijn te onderdrukken. Op het sportterrein leren wij jongens om niet op pijn te letten. Thuis zeggen wij tegen jongens dat ze niet mogen huilen en dat ze zich als mannen moeten gedragen. Sommige culturen verheerlijken een stoïcijnse mannelijkheid. (En het moet worden benadrukt dat jongens dit leren om te overleven, zodat we de individuele jongen of man de oorsprong van zijn huidige gedrag niet mogen verwijten, ook al stellen we hem aansprakelijk voor zijn daden.)

Als mensen blijven wij natuurlijk gebeurtenissen ervaren die een emotionele respons uitlokken. Maar de gebruikelijke mechanismen van de emotionele respons, van de feitelijke ervaring van een emotie tot het uitdrukken van de gevoelens, worden bij veel mannen in wisselende mate kortgesloten. Opnieuw is voor veel mannen woede de enige emotie die wordt gevalideerd. Als gevolg daarvan wordt een reeks emoties in woede gekanaliseerd. Hoewel het niet uniek is voor mannen (of voor alle mannen), zijn gewelddadige reacties op angst, gekwetst worden, onzekerheid, pijn, afwijzing of kleinering niet ongewoon.

Dit geldt in het bijzonder als het geproduceerde gevoel er een van machteloosheid is. Een dergelijk gevoel maakt de mannelijke onzekerheden alleen maar sterker: als mannelijkheid hetzelfde is als macht en controle bezitten, betekent machteloosheid dat je geen man bent. Opnieuw wordt geweld een middel om jezelf en de anderen het tegendeel te bewijzen.

8. De zevende 'P': Ervaringen uit het verleden (Past experiences)

Dit alles valt bij sommige mannen samen met meer flagrante ervaringen. Veel te veel mannen overal ter wereld zijn opgegroeid in gezinnen waar de moeder door de vader werd geslagen. Als kind hebben zij geweld tegen vrouwen als de norm gezien, als een deel van het leven. Voor sommige mannen leidt dit tot een afkeer van geweld, terwijl het bij anderen een aangeleerde respons voorbrengt. De twee gaan vaak samen: mannen die geweld gebruiken tegen vrouwen voelen vaak een sterke afkeer van zichzelf en hun gedrag.

Maar de uitdrukking 'aangeleerde respons' is bijna te simplistisch. Studies hebben aangetoond dat jongens en meisjes die in een omgeving van geweld opgroeien een veel grotere kans hebben om zelf gewelddadig te zijn. Dat geweld kan een manier zijn om aandacht te krijgen; het kan een overlevingsmechanisme zijn, een manier om gevoelens te externaliseren die niet kunnen worden verwerkt. Dergelijke gedragspatronen blijven na de kindertijd bestaan: mannen die in programma's voor geweldplegers belanden, hebben ofwel geweld tegen hun moeder meegemaakt, ofwel zelf geweld ondergaan.

De ervaringen uit het verleden van veel mannen omvatten ook het geweld dat zij zelf hebben gekend. In veel culturen hebben jongens de helft minder kans om seksueel misbruik te ondergaan dan meisjes, maar een dubbel zo grote kans om fysiek te worden mishandeld. Ook hier is het resultaat niet vast bepaald en ook hier is het niet uniek voor jongens. Maar in sommige gevallen scheppen deze persoonlijke ervaringen diep gewortelde patronen van verwarring en frustraties. De jongens leren dat je iemand van wie je houdt pijn kunt doen en dat alleen woede je van diepe pijngevoelens kunnen bevrijden.

Ten slotte is er heel het gamma van klein geweld tussen jongens, geweld dat voor jongens helemaal niet klein lijkt. In veel culturen groeien jongens op met ervaringen van vechten, pesten en brutaliseren. Soms moeten ze om te overleven het geweld als gedragsvorm aanvaarden en verinnerlijken.

9. Het geweld beëindigen

Zelfs in deze gecondenseerde vorm suggereert de analyse dat de aanpak van het mannelijke geweld om een gevarieerde respons vraagt die de volgende punten omvat:

- De machts- en privilegestructuren van de mannen uitdagen en ontmantelen, en een einde maken aan de culturele en sociale toelating van daden van geweld. Als het hier is dat het geweld begint, kunnen wij er geen

einde aan maken zonder de steun van vrouwen en van mannen aan het feminisme en aan de sociale, politieke, wettelijke en culturele hervormingen en transformaties die het impliceert.

- Een nieuwe definitie van de mannelijkheid, of beter, een ontmanteling van de psychische en sociale genderstructuren die zo gevaarlijk zijn. De paradox van de patriarchie is de pijn, de woede, het isolement en de angst bij die helft van de soort die een relatieve mate van macht en privilege geniet. Wij negeren dit op eigen risico. Om de mannen met succes te bereiken, moet dit werk zijn gebaseerd op medegevoel, liefde en respect, gecombineerd met een duidelijke uitdaging van de negatieve vormen van mannelijkheid en hun destructieve resultaten. Profeministische mannen die dit werk verrichten, moeten de andere mannen toespreken als broeders, niet als vreemden die niet zo verlicht of waardig zijn als wij.
- Mannen organiseren en engageren om met vrouwen samen te werken aan de hervorming van de genderorganisatie van de maatschappij, en in het bijzonder van de instellingen en de relaties waarmee wij kinderen opvoeden. Dit vraagt een veel grotere nadruk op het belang van mannen als opvoeders en verzorgers, mannen die zich volledig inzetten om kinderen op een positieve, geweldloze manier op te voeden.
- Op een zodanige manier met gewelddadige mannen werken dat wij hun patriarchale veronderstellingen en privileges uitdagen en hen met respect en medegevoel tegemoetkomen. Wij hoeven geen sympathie te voelen voor wat zij hebben gedaan om empathie voor hen op te brengen en te gruwen van de factoren die ertoe hebben geleid dat een jongetje is opgegroeid tot een man die vreselijke dingen doet. Dankzij dit respect kunnen deze mannen werkelijk de ruimte vinden om zichzelf en elkaar in twijfel te trekken. Anders zal de poging om hen te bereiken de onzekerheden van deze mannen, voor wie geweld de traditionele compensatie was, alleen maar groter maken.
- Expliciete educatieve activiteiten, zoals de Witte Lintjescampagne, die mannen en jongens ertoe aanzetten zichzelf en andere mannen uit te dagen om een einde te maken aan alle vormen van geweld.¹²¹ Dit is een positieve uitdaging voor mannen om naar buiten te komen met hun liefde en hun medegevoel voor vrouwen, jongens, meisjes en andere mannen.

¹²¹ White Ribbon Campaign, 365 Bloor St. East, Suite 203, Toronto, Canada M4W 3L4, Tel. 1-416-920-6684, Fax. 1-416-920-1678, <http://www.whiteribbon.com>.

Jongens en mannen en de preventie van huiselijk geweld

Nico van Oosten

1. Feiten, cijfers en huiselijk geweldsbeleid in Nederland

In Nederland wordt huiselijk geweld als volgt gedefinieerd: psychisch, fysiek en seksueel geweld door iemand die deel uitmaakt van de huiselijke kring van het slachtoffer. Vrienden en vertrouwenspersonen die op bezoek komen horen dus ook bij de huiselijke kring. In 1997 en in 2002 heeft het Ministerie van Justitie onderzoek laten uitvoeren naar het voorkomen en de gevolgen van huiselijk geweld. Hier volgen een aantal resultaten van dit onderzoek.

Tabel 1. Huiselijk geweld: slachtoffers en daders¹²²

	Autochtonen	Migranten
Ooit slachtoffer geweest	45%	24%
Gender slachtoffer	Vrouwen: 50%	Vrouwen: 54%
	Mannen: 50%	Mannen: 46%
Gender dader	Mannen: 49%	Mannen: 66%
	Vrouwen: 13%	Vrouwen: 15%
	Onbekend: 38%	Onbekend: 19%
Relatie tussen slachtoffer en dader	Vriend: 50%	(Vroegere) partner: 39%
	(Vroegere) partner: 24%	Vriend: 28%
	Broer: 12%	Vader: 19%
	Vader: 9%	Broer: 5%

Tabel 2. Ernst van huiselijk geweld¹²³

	Autochtonen	Migranten
Intensiteit	Zeer hoog vrouwen: 60%	Zeer hoog vrouwen: 65%
	Laag mannen: 61%	Laag mannen: 56%
Duur	< 1 jaar: 32%	< 1 jaar: 25%
	1-4 jaar: 34%	1-4 jaar: 45%
	> 5 jaar: 33%	> 5 jaar: 30%
Frequentie	Dag/week: 27%	Dag/week: 36%
	Maand: 20%	Maand: 30%
	Minder vaak: 53%	Minder vaak: 34%
Fysieke mishandeling	20%	28%

Uit de recente politieregistraties komt naar voren dat in 80% van alle meldingen van huiselijk geweld mannen de pleger zijn en in ongeveer 20% van alle meldingen het slachtoffer. Omdat er maar een beperkt aantal meldingen wordt gedaan bij de politie zijn deze cijfers slechts indicatief voor de verhoudingen.

Tabel 3. Meldingen van huiselijk geweld bij politie en zorg¹²⁴

	Autochtonen	Migranten
Contact met politie	Aangifte: 11%	Aangifte: 12%
	Aanklacht: 7%	Aanklacht: 6%
Zoeken van hulp	Huisarts: 9%	Huisarts: 7%
	Geestelijke hulpverlening: 4%	Geestelijke hulpverlening: 5%
	Sociale hulpverlening: 1%	Sociale hulpverlening: 3%

122 Bron: Van Dijk, T. et al. (1997). *Huiselijk geweld, aard, omvang en hulpverlening*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Dienst Preventie, Jeugd- bescherming en Reclassering; Van Dijk, T. et al. (2002). *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening*, Hilversum: Ministerie van Justitie, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

123 Bron: Idem.

124 Bron: Idem.

Vanaf 2002 heeft de Nederlandse regering een beleid ten aanzien van huiselijk geweld ontwikkeld. Gemeenten hebben de regietaak gekregen. Dat wil zeggen dat zij de verantwoordelijkheid hebben om beleid te maken, te zorgen dat uitvoerende organisaties op het terrein van zorg, welzijn en veiligheid samenwerken en dat het beleid wordt geëvalueerd. Gemeenten hebben hiervoor ook een wettelijk kader gekregen in de vorm van de Wet Maatschappelijke Opvang, die sinds 1 januari 2007 van kracht is. Grofweg zijn er twee ketens die worden en reeds zijn ontwikkeld: de strafrechtketen en de zorgketen. In de strafrechtketen werken politie en justitie samen om de strafrechtelijke aanpak te ontwikkelen. In de zorgketen zijn dat organisaties op het terrein van zorg, welzijn en preventie. De politie vormt samen met de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling de verbindende schakel tussen beide ketens.

Sinds het einde van de jaren 1990 heeft Nederland veel vernieuwingen gekend in de aanpak van huiselijk geweld en interventies. De belangrijkste trends en ontwikkelingen zijn:

- aanpak van huiselijk geweld via *outreaching* werk van zowel politie als hulpverlening;
- een meersporenbeleid en een systeemgerichte benadering: hulp bieden aan slachtoffers en aan kinderen als getuige en plegers, maar ook aan relaties en gezinnen als geheel;
- aandacht voor voorlichting en hulp aan migrantengezinnen, omdat huiselijk geweld een groter taboe is onder hen en er in deze kringen ook een aparte vorm van huiselijk geweld voorkomt: eerge relateerd geweld;
- samenwerking tussen politie en hulpverlening;
- landelijke implementatie van Advies- en Steunpunten Huiselijk Geweld, die moeten fungeren als de 'voor deur' (*front office*) voor zowel burgers als *professionals*;
- de invoering van een preventief huisverbod voor plegers (in de gemeenten Venlo, Amsterdam en Groningen zijn in februari 2007 pilots gestart om vooruitlopend op de invoering het wetsvoorstel Tijdelijk huisverbod bij huiselijk geweld in de praktijk te toetsen);
- *toolkit* voor publiekscampagnes;
- landelijke registratie van huiselijk geweld bij de politie, een speciale code voor kindermishandeling en afstemming van registraties in de zorg;
- kwaliteitsverbetering van de toegang tot vrouwenopvang;
- aandacht voor relatiegeweld onder jongeren en het voorkomen daarvan.

De systeemgerichte aanpak van huiselijk geweld die in Nederland is ontwikkeld gaat er van uit dat huiselijk geweld een zeer complex probleem is, waarin biologische, individuele, culturele en maatschappelijke factoren een rol spelen. Deze factoren komen samen in de interacties tussen de leden van het gezin waarin het geweld ontstaat en voortduurt. Daarom dient het probleem op relationeel niveau te worden aangepakt. Alle betrokkenen hebben een aandeel in de interactie en in de escalatie van de problemen. Alleen volwassen gezinsleden die geweld gebruiken zijn daarvoor 100% verantwoordelijk. Volwassen gezinsleden die slachtoffer worden zijn medeverantwoordelijk voor hun eigen veiligheid. Kinderen nemen, vanwege de macht die ouders over hen hebben, een andere positie in.

In Nederland zijn verschillende systeemgerichte methoden ontwikkeld, waaronder 'Intieme Oorlog', 'Begeleide Terugkeer', 'De Aanpak' en 'Eigen Kracht Conferenties'. TransAct geeft trainingen aan hulpverleners en politieagenten rond deze benaderingen.

2. Posities in huiselijk geweld

De basale posities bij huiselijk geweld zijn:

- potentiële pleger;
- pleger;
- potentieel slachtoffer;
- slachtoffer;
- getuige.

Gedurende je leven, maar ook tijdens een gewelddadige relatie kun je van positie wisselen. Veel jongens die slachtoffer zijn geweest van seksueel geweld, huiselijk geweld of daarvan getuige zijn geweest, worden later pleger. Verder is er een onderscheid tussen relaties waarin het geweld voornamelijk éézijdig is en zogenaamde vechtrelaties waarin de partners over en weer geweld gebruiken en doorlopend van positie wisselen. Het is ook heel belangrijk om een onderscheid te maken tussen geweld dat aanvallend is en geweld uit zelfverdediging. Ten slotte is er ook geweld dat voortkomt uit wraakgevoelens.

Mannen nemen in de regel een afstandelijke houding aan tegenover huiselijk geweld. Plegers en potentiële plegers zien zichzelf veelal niet als gewelddadige mannen. Ze vinden dat hun boosheid en agressie is gerechtvaardigd en wijzen daarbij op het gedrag van het slachtoffer of op de omstandigheden.

Mannen die getuige zijn van huiselijk geweld zijn om verschillende redenen bang om in te grijpen:

- Ze willen niet betrokken geraken bij de problemen in het privéleven van andere gezinnen. Ze zijn bang om de relatie die ze hebben met dat gezin (buren, vrienden) te verstoren. Soms hebben ze gezien wat het effect van hun ingrijpen is: de partners blijven bij elkaar en het geweld gaat door. Het heeft dus geen enkel effect.
- Ze zijn bang om zelf met agressie en geweld te worden geconfronteerd.
- Ze weten niet wanneer en hoe tussenbeide te komen.
- Ze hebben opvattingen die een impliciete steun betekenen aan de pleger. Ze geloven dat het slachtoffer het zelf uitlokt, ze vinden dat mannen de baas in huis horen te zijn en dat vrouwen mannen horen te gehoorzamen. Ze denken dat de emancipatie van vrouwen leidt tot geweld.

Al deze opvattingen weerhouden mannen ervan om daadwerkelijk en adequaat in te grijpen.

Daarom is het belangrijk om in projecten en activiteiten die zijn gericht op het voorkomen en eindigen van huiselijk geweld rekening te houden met de opvattingen en overtuigingen van mannen ten aanzien van mannelijkheid en vrouwelijkheid en man-vrouw-relaties, in het bijzonder de machtsverhoudingen, ten aanzien van vader-zoon- en vader-dochterrelaties en ten aanzien van de posities en verantwoordelijkheden van mannen in gezinnen en familierelaties.

3. Verlies van mannelijkheid

In onze westerse cultuur is de dominante opvatting over mannelijkheid dat je jezelf bewijst door sterk te zijn, door betaald werk te verrichten en goed te zijn in je werk, door de belangrijkste kostwinner te zijn en door je problemen zonder hulp van anderen op te lossen. Deze normen en waarden (mannelijkheids coderingen) zijn strijdig met de alledaagse werkelijkheid: we zijn kwetsbaar, we kunnen onze problemen niet altijd zelf oplossen en een goede kostwinner zijn is niet hetzelfde als een zorgzame partner en vader zijn.

Heel veel mannen voelen zich dan ook machteloos of hebben het gevoel de controle over hun leven of omgeving (partner, kinderen) kwijt te geraken als dingen niet lopen zoals zij dat willen, als hun partner mondiger wordt, als kinderen hun eigen weg gaan en niet meer gehoorzamen. Veel migranten, maar ook mannen met westerse opvattingen, ervaren dit als een verlies van eer. Al deze gevoelens van mannen kunnen worden samengevat onder het begrip 'verlies van mannelijkheid', omdat ze zo nauw samenhangen met mannelijkheids coderingen en ideaalbeelden van mannelijkheid.

Omdat mannelijkheids coderingen controleverlies, kwetsbaar zijn en angstig zijn 'verbieden', reageren veel mannen met boosheid of agressie. Vaak ook tegen partners en kinderen. Huiselijk geweld is een van de vormen die deze agressie kan aannemen. Voor mannen uit gezinnen die tussen twee culturen leven is dit extra lastig, omdat ze de invloed van de andere (nieuwe) cultuur niet kunnen buitensluiten.

Er zijn twee oplossingen voor dit dilemma: nog beter je best doen om aan de dominante normen van mannelijkheid te voldoen. Dit heeft verharding en meer conflict tot gevolg. De andere weg is om alternatieven te ontwikkelen. Alternatieven kunnen zijn:

- andere opvattingen (over mannelijkheid) ontwikkelen die beter passen bij jouw situatie en kwaliteiten;
- andere manieren van reageren en handelen ontwikkelen die je beter in staat stellen om je doel te bereiken.

Uit onderzoek blijkt dat dit een vruchtbaardere weg is voor bijvoorbeeld mannen die seksueel zijn misbruikt. Mannen die blijven vasthouden aan traditionele mannelijke waarden, worden zelf vaker pleger dan mannen die hun opvattingen veranderen.

4. Nederlandse voorbeelden

Aan de hand van een aantal Nederlandse voorbeelden zal ik laten zien hoe we jongens en mannen aanspreken op hun verantwoordelijkheid om huiselijk geweld te voorkomen en te eindigen. De projecten waar ik kort op zal ingaan zijn:

1. Stay in love en Loving me loving you;
2. Weerbaarheidstrainingen;
3. De ontbrekende schakel;
4. Lopen tegen huiselijk geweld.

	(Potentiële) plegger	Getuige	(Potentieel) slachtoffer
Voorkomen	Positie en rol van mannen en jongens in gezinnen/relaties (als vader en partner) Wat voor partner/vader wil ik zijn? Hoe houd ik de relatie goed?	Zorg = signaleren dat er sprake is van dreigend geweld; zorgen dat er wordt ingegrepen; ingrijpen.	Eigen grenzen aangeven; assertief gedrag
Projecten	<i>Stay in love</i> <i>Weerbaarheid</i> , o.a. <i>Rots en Water</i> (dochters en zonen leren weerbaar te zijn) <i>De ontbrekende schakel</i>	<i>Lopen tegen huiselijk geweld</i> <i>De ontbrekende schakel</i>	<i>Weerbaarheidstrainingen (Rots en Water)</i>
Eindigen	Geen onderwerp van de meeting	Zorg en verantwoordelijkheid: signaleren dat er sprake is van geweld; zorgen dat er wordt ingegrepen; ingrijpen.	Isolement doorbreken; hulp zoeken
Projecten	Geen onderwerp van de meeting	<i>Lopen tegen huiselijk geweld</i> <i>De ontbrekende schakel</i>	Werken aan wensen <i>Het miskende lichaam</i> <i>Primaire preventie van seksueel misbruik</i> (artikel)

4.1. Stay in Love en Loving me loving you

Stay in Love is een samenwerkingsproject van TransAct, Trimbos-instituut en de preventieafdelingen van twee GGZ-instellingen (Geestelijke Gezondheidszorg) Parnassia en Riagg Zwolle. Loving me Loving you is een project van de GGD (Gemeentelijke Gezondheidsdienst) Nieuwe Waterweg Noord. Beide projecten richten zich op de preventie van relatiegeweld onder jongeren onder andere via het onderwijs.

Achtergrond/aanleiding – Relatiegeweld (*dating violence*) blijkt veel voor te komen onder jongeren van alle opleidingsniveaus; onder lager opgeleiden komt het vaker voor. Het is niet duidelijk of de culturele achtergrond van jongens daarbij een rol speelt (d.i. of autochtone Nederlandse jongens vaker te maken hebben met *dating violence* dan bijvoorbeeld Marokkaanse, Turkse, Surinaamse of Antilliaanse jongens).

Doel – Dit project heeft tot doel relatiegeweld onder jongeren die experimenteren met relaties te voorkomen.

Doelgroep – Het project richt zich specifiek tot lager opgeleide jongeren in de leeftijd van 16 tot 25 jaar, jongens en meisjes, met uiteenlopende culturele achtergronden.

Boodschap – Het project kiest voor een dubbele insteek: een relatie gaat niet vanzelf (hoe houd ik het goed, how to stay in love?, relatievaardigheden) in combinatie met informatie over het belang van het bewaken van je eigen grenzen en vroege risicosignalen van relatiegeweld (mentale weerbaarheid).

Middelen

- Websites: <http://www.stayinlove.nl> en <http://www.lovingmelovingyou.nl>;
- Folder: Een relatie gaat niet vanzelf;
- Relatietest;
- Creditcard (sportkantines): Tips voor een gezonde relatie;
- Poster: Heb jij een leuke relatie?;
- Docenthandleiding en -training;
- Theaterproductie Relatiegeweld (DVD).

4.2. De ontbrekende schakel (als onderdeel van Praten doet geen pijn)

Aanleiding/achtergrond – Huiselijk geweld blijkt in gezinnen met een andere culturele achtergrond en in hun sociale omgeving nog een groot taboe te zijn. Daarom participeert TransAct in het project Praten doet geen pijn: bespreekbaar maken van huiselijk geweld in allochtone kring. TransAct heeft het initiatief genomen om een project te starten gericht op mannen. Dit project heeft tot doel gehad een methodiek te ontwikkelen om mannen aan te spreken op hun verantwoordelijkheden in het gezin, in het bijzonder bij problemen als huiselijk geweld.

Doel – Bespreekbaar maken van man-zijn; omgaan met problemen en huiselijk geweld onder allochtone mannen.

Doelgroep – Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse mannen vanaf 20 jaar met een partner.

Boodschap – Als man leer je via je cultuur en opvoeding wat er als volwassen man en vader van je wordt verwacht en hoe je problemen moet oplossen. Als je niet voldoet aan die verwachtingen kun je je machteloos voelen. Je ervaart dit als een verlies van status, positie, aanzien, macht, eer of gezicht. Vanuit deze machteloosheid en het verlies kun je je boos gaan voelen en agressief gaan reageren ten opzichte van je vrouw en kinderen. Dit negatieve gedrag is te voorkomen.

Middelen

- Voorlichtingsbijeenkomsten voor allochtone mannen;
- Trainingen voor intermediairs.

4.3. Weerbaarheidstrainingen voor jongens (en meiden)

Aanleiding/achtergrond – In Nederland zijn in de loop van de afgelopen dertig jaar veel vormen van weerbaarheidstrainingen ontwikkeld. Ook op scholen worden, hoewel wisselend en met wisselend resultaat, weerbaarheidstrainingen aangeboden. Jammer genoeg is er nog geen landelijk dekkend netwerk en is het geen verplicht onderwerp. Amerikaans onderzoek heeft immers het langetermijneffect aangetoond: vrouwen die als meisje ooit een training hadden gevolgd, bleken minder vaak slachtoffer te worden van seksueel misbruik (8% versus 14%). Ouders zouden daarom ook moeten worden gestimuleerd om hun kinderen (zowel meisjes als jongens) een weerbaarheidstraining te laten volgen. Er is een training waarin speciale aandacht is voor meisjes en een training die speciaal op jongens is gericht. Deze trainingen, die momenteel op beperkte schaal worden uitgevoerd, zijn 'Marietje Kessels' en 'Rots en Water'.

Doel – Mentale en fysieke weerbaarheid van jongens vergroten; voorkomen van grensoverschrijdend gedrag van jongens.

Doelgroep – Jongens van 8 tot 12 jaar.

Boodschap – Ontwikkel je zelfvertrouwen in mentaal en fysiek opzicht, dan heb je geen geweld nodig.

Middelen

- Weerbaarheidstrainingen voor jongens via basis- en voortgezet onderwijs;
- Trainingen voor docenten in het onderwijs;
- Trainingen voor weerbaarheidsdocenten.

4.4. Mannen en jongens lopen tegen huiselijk geweld

Aanleiding/achtergrond – Hoe kunnen we jongens en mannen meer betrekken bij de problematiek van huiselijk geweld? Dat was de vraag die centraal stond tijdens een interne werkweek van TransAct. Het project 'Mannen lopen tegen huiselijk geweld' was één van de ideeën die daaruit voortkwam.

Doel – Het project heeft twee doelen: de positie en rol van jongens en mannen als getuige van huiselijk geweld bij een breed multicultureel publiek zichtbaar maken; jongens en mannen stimuleren om zich actief en op verantwoorde wijze in te zetten bij het voorkomen en eindigen van huiselijk geweld.

Doelgroep – Jongens en mannen die zich aangesproken voelen door het idee achter dit project; sportverenigingen, buurt- en wijkcentra, organisaties die zich inzetten om huiselijk geweld te voorkomen of te eindigen, bedrijven en beroepsverenigingen, politici en bekende Nederlanders, enzovoort.

Boodschap – Jongens en mannen kunnen huiselijk geweld voorkomen en eindigen.

Middelen – Hardloopwedstrijden, T-shirts, Loesje-teksten, foldermateriaal, zweetbanden, website, enzovoort.

De behandeling van geweldplegers: private en publieke beperkingen¹²⁵

Christian Anglada en Susanne Lorenz

1. Inleiding

Het werk van de dienst Violence et Famille (VIFA) richt zich specifiek op meerderjarige, Franstalige mannen en vrouwen die partner- en huiselijk geweld plegen. Een persoon die een gesprek wenst, moet een afspraak maken om toegang te krijgen tot onze dienst. Na twee of drie individuele onthaal- en evaluatiegesprekken, kan de persoon deelnemen aan een groepsbenadering, geformaliseerd in een contract. De toelatingscriteria zijn: erkennen dat er een geweldprobleem bestaat, een minimum aan wil tonen om te veranderen, een specifieke benadering aanvaarden in het geval van afhankelijkheid, medisch worden behandeld in het geval van psychische ziekte, geen deel uitmaken van een delinquent milieu, de voorwaarden van het deelnemingscontract aanvaarden. Men kan op vrijwillige of op gedwongen basis worden opgenomen in de therapeutische groep. Er wordt een financiële bijdrage gevraagd die evenredig is aan het inkomen van de persoon.

2. Een sector in dienst van de Fondation Jeunesse et Familles

De dienst Violence et Famille maakt sinds 1999 deel uit van de Fondation Jeunesse et Familles (FJF), die zeven tehuizen voor minderjarigen omvat, een dagcentrum in Nyon, de vier diensten van Action Éducative en Milieu Ouvert (Aemo) en alle ontmoetingscentra van het kanton Vaud. De FJF zet zich in voor kinderen en adolescenten met sociale en gezinsproblemen en voor hun families.

De FJF heeft de dienst Violence et Famille in het leven geroepen om probleemgezinnen te ondersteunen en nieuwe competenties voor geweldbeheer te ontwikkelen. In de structuren van de FJF worden jongeren en hun familie immers steeds vaker geconfronteerd met situaties die zo moeilijk zijn dat probleemgedrag ontstaat en men zijn toevlucht neemt tot diverse vormen van geweld. Deze vaststelling blijkt zowel in internaten (tehuizen voor kinderen en adolescenten) als in een ambulante omgeving (Aemo, onthaalcentra en ontmoetingscentra). De opvoeders en opvoedsters van de FJF begeleiden mensen die hun lijden uiten in gewelddadig of soms delinquent gedrag.

De dienst Violence et Famille is een ondersteunende sector binnen de FJF. Sinds 1999 zijn verscheidene deskundigen van de FJF zich bewust geworden van de problematiek of hebben zij een gespecialiseerde opleiding ontvangen als hulpverlener in de context van partner- en familiaal geweld. Dit personeel heeft een vaste sociaal-educatieve praktijk ontwikkeld binnen Violence et Famille, naast specifieke bekwaamheden in de opleidingsworkshops die elk jaar in samenwerking met het Centre d'accueil MalleyPrairie worden georganiseerd.¹²⁶ Dankzij het initiatief van de FJF is Violence et Famille vandaag in het kanton Vaud de structuur die gespecialiseerd is in de interventie bij plegers van echtelijk geweld.

¹²⁵ Deze tekst is deels een aanpassing van de presentatie van het interventiemodel van Violence et Famille zoals beschreven in het recente onderzoek onder leiding van Susanne Lorenz, onderzoekster en docente van de Haute École Valaisanne Santé Sociale (HEVS) in het Zwitserse Sion. Dit onderzoek heeft ons in staat gesteld onze praktijk gedetailleerd te beschrijven en tegelijkertijd in vraag te stellen. Zie: Lorenz, S. et al. (2005). *Générer un changement chez les hommes ayant des comportements violents dans le couple et la famille: modalités et contextes d'intervention* (gestencild document).

¹²⁶ Het Centre d'Accueil MalleyPrairie maakt deel uit van de Fondation MalleyPrairie en vormt de kantonale structuur die is gespecialiseerd in de hulp aan vrouwen en hun kinderen die slachtoffer zijn van partner- en familiaal geweld. Het biedt ambulante begeleiding aan, relatiegesprekken en opvangmogelijkheden.

3. Historische bakens

In 1994-1995 kwam de problematiek van partner- en familiaal geweld in Frans-Zwitserland als belangrijk maatschappelijk verschijnsel aan de orde. Deze problematiek kwam onder meer in de media aan bod dankzij een uitzending van de Télévision Suisse Romande: een reportage van *Temps Présent* met de titel 'Des coups pour le dire'.

In 1995 werd in Lausanne een eerste structuur geopend voor de hulp aan mannen die geweld pleegden in de relatie en in het gezin, parallel en in samenwerking met de vereniging Vires in Genève. Deze structuur, het Centre de recherche et d'intervention sur la violence (CRIV) werd gesteund door de Fondation MalleyPrairie. Bij gebrek aan overheidssteun sloot zij in juni 1997 haar deuren.

Op 6 november 1998 stichtten enkele hulpverleners van het CRIV de Association Se DyRe, met als doel het experiment verder te zetten en de verworven vaardigheden uit te wisselen. Op 26 maart 1999 sloot de Association Se DyRe een samenwerkingscontract met de Fondation Jeunesse et Familles. In het kader daarvan werd op 1 mei 1999 de dienst Violence et Famille gesticht, een nieuwe structuur voor mannen die echtelijk geweld plegen. Na de aanvankelijke samenwerking tussen de Association Se DyRe en FJF, nam die laatste de activiteiten van de nieuwe structuur geleidelijk aan over. In augustus 2002 ontbond de Association Se DyRe zichzelf en werden alle activiteiten van Violence et Famille opgenomen in FJF. In 2003 werd de dienst Violence et Famille door het Kanton Vaud en de Stad Lausanne als instelling van openbaar nut erkend en ontving zij een subsidie van de stad. Violence et Famille kreeg zijn eerste strafrechtelijke mandaten. In 2005 voltooide Violence et Famille een door het Fonds National Suisse de la Recherche Scientifique (FN) gefinancierde en door Susanne Lorenz geleide studie. Na tien jaar ervaring met interventies bij mannen en in overleg met het Centre d'accueil MalleyPrairie, opende de dienst zijn dienstverlening voor vrouwen die geweld plegen in het gezin en/of de relatie. In mei 2006 opende Violence et Famille in samenwerking met het Bureau Cantonal de l'Égalité entre les Femmes et les Hommes (Befh) en het Centre d'Accueil MalleyPrairie de eerste Frans-Zwitserse website rond het thema van echtelijk geweld, met mogelijkheid tot online-interactie met professionele hulpverleners.¹²⁷

4. Ingrijpen bij geweldplegers binnen de relatie en het gezin

4.1. Het model

Het door Violence et Famille aangeboden model is met aanpassingen gebaseerd op de ervaring die sinds 1986 in Québec, bij de gemeenschapdienst Option, une alternative à la violence, werd ontwikkeld door Jacques Broué en Clément Guévremont (1999). De interventie verloopt in drie fasen:

1. Eerst dient een man in crisissituatie een telefonische aanvraag in. De hulpverlener vult een telefoonfiche in, controleert de veiligheidsvoorwaarden en maakt zo snel mogelijk een eerste afspraak. De procedure voor deze eerste fase is na verloop van tijd enigszins geëvolueerd. Het vormen van een minimale band tijdens het eerste contact is namelijk het hoofddoel geworden, als *conditio sine qua non* voor de deelname aan het evaluatiegesprek.
2. Vervolgens ontmoet de hulpverlener de man in crisissituatie om tijdens twee of drie evaluatiegesprekken een sociale balans op te maken. Deze twee fasen leveren een beeld op van het levenskader van de man en van de meest recente gewelddaad. De hulpverlener benadrukt dat het de verantwoordelijkheid van de dader is om het geweld te doen stoppen.¹²⁸ Na deze gesprekken ondertekent de agressor een deelnemingscontract. De kwaliteit van het evaluatiegesprek heeft een beslissende invloed op de deelname van de agressor aan de derde fase.
3. De derde fase legt de nadruk op een persoonlijk werk binnen een groep van mannen die geweld plegen. De man verbindt zich ertoe om elk fysiek geweld te stoppen, de andere vormen van geweld te verminderen en minstens 21 sessies te volgen.¹²⁹ Afhankelijk van de observaties van de hulpverleners is het verbintenispercentage in deze sessie meestal hoog, aangezien dit aspect een thema van de evaluatiegesprekken is. De vorming van een band tussen de agressor en de hulpverlener, die al tijdens het eerste gesprek is begonnen, versterkt het engagement binnen de groep.

¹²⁷ <http://www.violencequefaire.ch>.

¹²⁸ Deze fase draagt sterk bij tot de 'introductie' van het begrip zelfbeheersing en het besef dat alleen de dader verantwoordelijk is voor de stopzetting van het geweld. Silvestre, M., Ch. Heim en M. Christen (1999). 'Du traitement de la violence conjugale', *Thérapie familiale* 20(4), pp. 403-424.

¹²⁹ De ondertekening van het deelnemingscontract voor de groep versterkt eveneens het besef van individuele verantwoordelijkheid. Ze bevordert bovendien het inzicht dat de gevraagde inspanning 'beperkt' is in de tijd. Dit is geen streven naar minimalisme: het is uitsluitend de bedoeling de dader te tonen en te doen inzien dat de gevraagde inspanning haalbaar is. Silvestre, Heim en Christen, 'Du traitement de la violence conjugale'.

4.2. Werkingsassen

De interventies door de speciaal opgeleide maatschappelijk werkers¹³⁰ streven er vooral naar de deelnemers concrete strategieën mee te geven om hun gewelddadige gedrag te beheersen en op lange termijn een einde te maken aan het geweld. De deelnemers leren hun gevoelens te detecteren en op een geweldloze manier uit te drukken, meer gelijkwaardige, harmonieuze relaties te ontwikkelen en uiteindelijk het isolement te verbreken.

Het basispostulaat van het programma is dat de gedragsverandering betrekking heeft op een reeks problemen die kunnen worden opgelost door een proces dat zowel 'kennis (zelfkennis) omvat als kunde (verworven vaardigheden) en de beleving van de kennis (de emotionele integratie van de behoeften)'.¹³¹ Het verlangen naar verandering ontwikkelt zich in een tijdsperiode waarin een mandaat van hulp onder dwang – opgelegd door derden – verandert in een interne motivatie. Het groepswerk wordt een 'doorverwijzingsstelsel' dat de dader de mogelijkheid geeft om zijn vraag naar verandering zelf te formuleren door het geweld te onthullen en er de verantwoordelijkheid voor op te nemen.

Het programma omvat systemische en cognitief-behavioristische stappen,¹³² waarmee het zich van een psychoanalytische benadering onderscheidt. Men wil de oorsprong van het geweld begrijpen, maar ook en vooral geweldloze attitudes en alternatieven ontwikkelen.¹³³

De onthulling

In het kader van het groepswerk geven de deskundigen voorrang aan interventies die trachten de deelnemer alle vormen van geweld te doen beschrijven die hij gebruikt om zijn partner en kinderen te controleren. Men vraagt de deelnemers dus vaak om over de meest recente gewelddaad te vertellen die tot het verzoek om hulp heeft geleid. Daarna wordt er gesproken over de andere momenten van gepleegd en ondergaan geweld. Het VIFA-programma last pauzes in tussen de verschillende onthullingsmomenten, zodat de deelnemer de tijd krijgt om na te denken over de daad en ze in het licht van de besproken inhoud opnieuw te evalueren.

De responsabilisering

Het collectief VIFA definieert het verband tussen verantwoordelijkheid en geweld als volgt:

- De gewelddadige persoon handelt niet vanwege een gedrag of een attitude van de ander, maar omdat iets in hem reageert op wat de ander doet. Het geweld is het gevolg van een ervaring van de dader die hij door het gedrag of de attitude opnieuw beleeft.
- Het individu dat geweld pleegt, probeert het gedrag of de attitude van de ander te controleren om zich te verzetten tegen wat in hem wakker is gemaakt. De ander wordt gezien als de uitlokker van het huidige lijden, ook al is dat lijden in feite de reactivering van een oudere wonde.¹³⁴ Dit proces is gebonden aan het eigen verleden van de dader, dat vaak wordt gekenmerkt door ondergaan geweld.

Om een gedragsverandering mogelijk te maken, is het belangrijk dat de dader van echtelijk geweld dit verband begrijpt.¹³⁵ Hij zal zich daarom tijdens het hele proces moeten concentreren op 'wat er in hem omgaat'.¹³⁶ Dit model is dus meer op de vraag van de verantwoordelijkheid gericht dan op die van de schuld. Het is bedoeld als ondersteuning van een probleemoplossend proces op het niveau van de individuele en de collectieve keuzes.

Deze reflectie wordt door verscheidene hulpmiddelen gesteund, van de ondertekening van het deelnemingscontract (dat het kader en de deelnemingsregels van het groepswerk bepaalt en het engagement van de dader bevestigt), tot het responsabiliseringsdagboek,¹³⁷ het continuüm en de balansen.

¹³⁰ Wij streven in onze tekst naar een gemeenschappelijk taalgebruik, maar passen dit niet systematisch toe. Daarom is het belangrijk dat we hier verduidelijken dat het team van zes personen van de dienst Violence et Famille uit evenveel vrouwen als mannen bestaat.

¹³¹ Broué, J. en C. Guévremont (ed.) (1999). *Intervenir auprès des conjoints violents*, Québec: Ed. Saint-Martin, p. 61.

¹³² *Systemisch*, in de zin dat de daad wordt gezien als het resultaat van een interactie met drie dimensies: de dader, het slachtoffer en wat voor het slachtoffer bij de dader wordt losgemaakt; *cognitief-behavioristisch*, want gericht op de individuele geloofspunten en denkfouten evenals op de daden.

¹³³ Logar, R., U. Rösemann en U. Zürcher (2002). *Gewalttätige Männer ändern (sich)*, Bern: Haupt Verlag.

¹³⁴ Vrije aanpassing van La Belle, F., 'Qui est responsable?', in: Broué, J. en C. Guévremont (éds.) (1989). *Quand l'amour fait mal*, Québec: Ed. Saint-Martin.

¹³⁵ Avanzino, P. (2000). 'Violence conjugale domestique masculine', in: O. Amiguet en C. Julier, *Créer des liens, les pratiques systémiques dans le travail face à l'exclusion*, Genève: IES, Champs professionnels, p. 220.

¹³⁶ Collectif Violence et Famille (2000). *Violence et famille intervient auprès d'hommes ayant recours à la violence conjugale et domestique* (niet-gepubliceerd document).

¹³⁷ Zie hierover punt 3.3.

De rol van de gelijken in de groep: identificatie en confrontatie

Het groepswerk¹³⁸ is een belangrijk onderdeel van het programma. Het vormt een geruuststellend kader dat de gelegenheid schept voor een 'resocialisering van de mannen' en voor de organisatie van een collectieve kennis die nuttig is voor het individu.¹³⁹ In de groep kan men het geweld, de geloofspunten en emoties begrijpen, maar ook nieuwe gedragingen en strategieën waarnemen. De deelnemers 'experimenteren' er met gelijkwaardige relaties waarin conflicten met woorden worden geregeld en men elkaars verschillen respecteert. De persoonlijke ontwikkeling gebeurt door de observatie van de andere deelnemers, die modellen worden (in de betekenis van Albert Bandura¹⁴⁰), maar ook door de confrontatie – het kritische onderzoek van het gedrag – en de steun van derden die hetzelfde probleem kennen.¹⁴¹ In deze omstandigheden is het delen van de moeilijkheden en de bespreking van delicate of *culpabiliserende*¹⁴² problemen minder bedreigend,¹⁴³ onder meer vanwege een persoonlijke en collectieve erkenning van het probleem. Door dit proces neemt het sociale isolement af en is de dader niet langer alleen met zijn probleem.

Er bestaat een co-constructie tussen de kwaliteit van de groep en die van de 'onthullingen'.¹⁴⁴ Deze interventiemodus bevordert dus, volgens de bedenkers van het programma,¹⁴⁵ een betere betrokkenheid bij de deelnemers. Ze schept de mogelijkheid om elke deelnemer tijdens het volledige proces te confronteren met zijn verantwoordelijkheid, zonder dat het initiatief alleen van de hulpverleners moet komen.

Dit groepswerk heeft voor de deelnemer de volgende consequenties: 'Internalisering van de wet; wijziging van het geloofssysteem, rem op het zoeken naar illusies na de daad; ontwikkeling van een mentaal beeld dat de gewelddaad en het effect op derden blokkeert; en de constructie van meer zelfrespect'.¹⁴⁶

4.3. De fasen van het groepswerk

Los van de telefoongesprekken en de sociale evaluatie omvat het programma vier fasen:¹⁴⁷

Het introductieritueel: Het verhaal door elke deelnemer van het meest recente geweldincident, eerst door de oudste deelnemers en daarna door de nieuwkomer, vergemakkelijkt de integratie van deze laatste door de gebeurtenis die tot de respectievelijke deelname heeft geleid telkens opnieuw met de groep te delen. Dit ritueel bestrijdt de ontkenning en de minimalisering en maakt het doel van de groepsessies ondubbelzinnig duidelijk. Voor sommige mensen wordt de herhaling van dit ritueel een gelegenheid om beetje bij beetje de verantwoordelijkheid voor hun daden op te nemen.

Het geweldcontinuüm: Na verscheidene groepsessies ontvangt de deelnemer een poster waarop hij met persoonlijke voorbeelden elk type van geweld moet illustreren dat hij in zijn relatie en zijn gezin heeft gepleegd. Deze poster, die hij thuis aanvult, wordt tijdens een volgende sessie gepresenteerd.

Wanneer de hulpverleners¹⁴⁸ het ogenblik geschikt vinden, wordt de deelnemer, begeleid door een van de hulpverleners, verzocht de feiten, de context, de emoties op dat ogenblik en de impact van de daden op de partner en de kinderen te verduidelijken. De ontkenningen en de minimaliseringen worden eveneens besproken. Hij zal zich inspannen om zich bewust te worden van de functie die het gebruik van geweld in zijn ogen had, en van de onderliggende keuzes in elk van de geïllustreerde situaties. Tijdens deze fase wordt geen enkele tussenkomst van de andere deelnemers aanvaard. Wanneer deze opdracht is voltooid, bespreekt de andere hulpverlener met de groep het effect van de onthulling op de deelnemer(s), met bijvoorbeeld als thema de impact van het beschreven geweld of het ogenblik waarop zij zich in de deelnemer hebben herkend of zich met hem hebben geïdentificeerd.

138 Wij maken hier een onderscheid met de *zelfhulpgroep*, een autonome, open groep van gelijken die samenkomen, elkaar steunen en aanmoedigen. Dit type van groep kan desgevallend door deskundigen worden geleid. Het groepswerk verzamelt echter personen die volgens een institutioneel kader en met vooraf bepaalde doelstellingen aan een veranderingsproces werken. Dit type van groep wordt door vakmensen geanimeerd.

139 Graf, E. en E. von Salis (Hrsg.) (2003). *Erfahrungen mit Gruppen – Theorie, Technik und Anwendung der operativen Gruppen*, Zürich: Seismo Verlag, S. 17-42.

140 Bandura, A. (1980). 'Self-referent thought: A developmental analysis of self-efficacy', *Gestalt Theory* 2(3-4), pp. 147-174.

141 Broué en Guévremont, *Intervenir auprès des conjoints violents*.

142 Anzieu, D. en J.-Y. Martin (2000). *La dynamique des groupes restreints*, Paris: Ed. PUF.

143 Salomé, J. en S. Galland (2000). *Les mémoires de l'oubli*, Paris: Ed. Jouvence.

144 Anzieu en Martin, *La dynamique des groupes restreints*.

145 Broué en Guévremont, *Intervenir auprès des conjoints violents*.

146 Avanzino, P. en W. Laffely (1995). *Les hommes ayant recours à la violence dans le couple. Rapport de recherche empirique et propositions pour la création d'une unité de traitement*, Lausanne: CRIV.

147 Collectif VIFA, *Violence et famille intervient auprès d'hommes*.

148 Hier moet worden verduidelijkt dat het 'paar' co-hulpverleners ideaal uit een man en een vrouw bestaat, soms uit twee mannen. Voor de veiligheid van de hulpverleners en om de deelnemers op hun gemak te stellen, worden groepen voor mannelijke geweldplegers nooit door twee vrouwen samen geanimeerd.

Dit ritueel in twee fasen is een krachtig actiemiddel in het kader van het groepsproces. Het berust op de onthulling – door middel van de inventaris – en de erkenning van de impact van het geweld, dus op een besef van de reikwijdte en de intensiteit van het gepleegde geweld. De persoonlijke erkenning van het gewelddadige gedrag is voor de deelnemer vaak de eerste gelegenheid om het geheel van het agressieve gedrag te onderzoeken. Aanvaarden de opdracht uit te voeren en in het openbaar voor zijn daden uit te komen, is een andere stap naar de erkenning van de verantwoordelijkheid. De posters, die als individuele en collectieve geheugensteun dienen, herinneren iedereen aan de reden waarom hij in de groep aanwezig is en aan de reikwijdte en de diversiteit van het afgebeelde partner- en familiale geweld.

Deze centrale stap in het responsabiliseringsproces wordt ervaren als een soort overgangsritueel. Meerdere deelnemers hebben verklaard dat zij dankzij dit werk ten volle hebben erkend dat zij een geweldprobleem hebben en dat zij verantwoordelijk zijn voor hun gedrag.

Het responsabiliseringsdagboek: De deelnemers aan het groepswerk moeten elke week een responsabiliseringsdagboek invullen. Ze moeten het gebruik van geweld tussen de sessies onderzoeken en het doel beschrijven, de onderliggende rationale keuzes en de emoties die zij tijdens de daad voelden. Als er geen geweld is gepleegd, worden de strategieën die zijn gebruikt om dat resultaat te verkrijgen geanalyseerd, geëvalueerd en gevaloriseerd.

Dit dagboek in eigen beheer vormt een voorbereiding op de deelname aan de groepsessie. Het geeft iedereen de kans om zichzelf en de hulpverleners te informeren over het agressiegedrag tussen de sessies. Het doorlopende gebruik van dit hulpmiddel versterkt de responsabilisering van de deelnemers in het dagelijkse leven en de participatie aan de groep.

Wanneer een recidive wordt vastgesteld, gebruiken de hulpverleners verscheidene interventiemiddelen – onder meer boetseren, rollenspel en projectieoefeningen – om de impact van het geweld op de verschillende leden van het partner- en familiale systeem op de voorgrond te brengen. Ze laten de deelnemers gedetailleerd beschrijven hoe zij omgaan met frustraties en hoe zij controle uitoefenen over hun partner en kinderen. Dit werk brengt vaak op een krachtige manier het repetitieve of opzettelijke karakter van het geweld aan het licht en maakt de deelnemer bewust van de verwoestende gevolgen van geweldpleging.

De balans: Tussen de achttiende en de twintigste sessie maken de deelnemer, de groep en de hulpverleners een balans op. Het is de bedoeling de positieve veranderingen en de te verbeteren aspecten te identificeren. De hulpverleners vullen de balans aan met een aanbeveling voor de deelnemer.

Dit proces in drie stappen begint met feedback door de andere deelnemers: de man moet hier tonen dat hij in staat is om te luisteren zonder tussenbeide te komen, zijn opmerkingen en reacties op het commentaar van de groepsleden tijdelijk voor zich te houden. Op het einde van de balans mag hij kort het woord nemen, met de opdracht om commentaar te geven over het effect dat het commentaar van de andere deelnemers op hem heeft. Deze oefening mikt in haar vorm op het 'inperken' van bepaalde illusies, maar wil vooral een valoriserende feedback overbrengen. In een tweede stap maakt de deelnemer een zelfbeoordeling waarin hij zijn eigen perceptie van zijn evolutie in de groep kan uitdrukken. Tijdens de derde fase van de balans geven de twee hulpverleners commentaar op zijn evolutie en herinneren zij hem aan de doelstellingen die in het contract werden overeengekomen. Deze laatste fase van het groepswerk is gericht op de geboekte vooruitgang, een proces dat het geloof versterkt in het eigen vermogen om de attitude te veranderen. De gedwongen deelnemer kan bovendien tijdens de balans zijn traject in eigen handen nemen, met andere woorden, hij kan verklaren dat hij uit eigen beweging verder deelneemt aan de groep en niet omdat hij aan een externe verplichting moet voldoen.¹⁴⁹

4.4. De deelnemers aan het programma

Het aantal mannen dat zich tot VIFA richt en zegt klaar te zijn voor een behandeling die hun gewelddadige gedrag zal veranderen, is toegenomen sinds de oprichting van de dienst. Dit houdt onder meer verband met de informatie voor het grote publiek (artikelen, lezingen) en de beroepsmensen, maar ook met een samenwerking met het gerecht, de penitentiaire dienst en de Fondation Vaudoise de Probation. 'Gedwongen' hulp – door middel van gerechtelijke of administratieve druk – versterkt de eigen motivatie van de aanvragers. Samenwerkingsvormen met de diensten voor sociale gezondheidszorg worden ontwikkeld.

149 Na 21 sessies is de deelnemer niet langer 'verplicht' om het werk voort te zetten. Hij kan dit dan op eigen initiatief doen.

Tabel 1. Aantal telefoongesprekken, evaluatiegesprekken en groepssessies

	Telefoon- gesprekken met plegers (N)	Aantal evaluatie- gesprekken voor het geheel van de deelnemers	Aantal groepssessies voor het geheel van de deelnemers	Aantal personen die deelnemen aan een groep
1999	25	25	61	7
2000	22	37	70	12
2001	31	45	146	12
2002	47	82	241	16
2003	50	98	274	20
2004	73	109	387	15

Bron: Statistieken VIFA sinds 1999 – december 2004, Christian Anglada.

Het groepswerk dat VIFA aanbiedt, richt zich tot een groep van mensen die verschilt van de personen die een beroep doen op psychotherapie. De mannen die de dienst raadplegen, doen dat meestal omdat een ander (of een derde¹⁵⁰) wil dat zij veranderen. Meestal hebben zij geen ernstige problemen met betrekking tot geweld of geestesziekte.¹⁵¹

De personen die contact opnemen met VIFA hebben meestal een vaste relatie en hebben kinderen onder hun hoede. Deze banden zijn van beslissend belang om met de behandeling te beginnen. Hun partners oefenen een beslissende druk uit, die vaak wordt versterkt door een melding van het geweld bij het sociaal-gerechtigde net.

De deelnemers wendden zich dus tot de dienst VIFA als zij de gevolgen van hun gewelddadige gedrag beginnen te beseffen.

5. Besluit

Wij stellen vast dat de volharding en de evolutie van de deelnemers voortkomt uit verscheidene persoonlijke en omgevingsfactoren: een bewustwording van de gepleegde daden, het vermogen om de groep te vertrouwen, en de blijvende combinatie van dwang en het vooruitzicht op vooruitgang.

150 Broué en Guévremont, *Intervenir auprès des conjoints violents*.

151 Guévremont, C., M. Lajeunesse en G. Rondeau (1986). 'L'intervention auprès des hommes violents: le programme C.H.O.C.', *Intervention, revue de la corporation professionnelle des travailleurs sociaux du Québec* (75), pp. 15-25.

Geweld

Maatregelen tegen geweld: insluiting van mannen

Roland Mayerl

1. Inleiding

Het Daphne-programma van de Europese Commissie heeft sinds 1997 meer dan 400 projecten gesteund die bijdragen tot de strijd tegen het geweld tegen kinderen, adolescenten en vrouwen. Men wil vooral de slachtoffers van geweld ter hulp komen, de risicopopulatie bewust maken van het probleem en ijveren voor een gepast beleid in alle lidstaten van de Europese Unie. Tot op heden richten erg weinig projecten zich op mannen of op geweldplegers. Dit artikel stelt zes projecten voor die door het Daphne-programma worden gesteund en die een grotere plaats inruimen voor de rollen en de verantwoordelijkheden van mannen.

2. Bestrijding van seksueel misbruik en prostitutie in en om legerbassissen¹⁵²

Dit project evalueerde de omvang van het verschijnsel, leidde militairen op en sensibiliseerde de slachtoffers. Dit gebeurde door middel van interviews met de militaire overheid, medisch personeel, maatschappelijke werkers, soldaten en prostituees, voornamelijk uit de immigratie.

Hieruit is een reeks aanbevelingen voor de nationale legers en organisaties zoals de Navo voortgekomen. Een van deze aanbevelingen had betrekking op de noodzaak om in elke basis gepaste informatiecentra op te zetten voor de verschillende actoren. Bij deze gelegenheid werd een dergelijk centrum geopend om vrouwen te helpen die als slachtoffers van geweld door legioensoldaten naar Frankrijk waren teruggekeerd.

3. Wat met gewelddadige mannen?¹⁵³

Dit project richtte zich op gewelddadige mannen die zijn betrokken bij partner- of seksueel geweld. Het vertrekpunt was een overtuiging van de organisatie die het project coördineerde: 'Het probleem van het geweld tegen vrouwen is niet in de eerste plaats een probleem van de vrouwelijke slachtoffers, maar een probleem van mannen met gewelddadig gedrag. Geweld is geen normaal onheil, maar een welomschreven menselijk gedrag waarvan mannen het monopolie bezitten. In die zin is deze vorm van geweld geen onderdeel van de privésfeer en moet het dus als een moreel en politiek probleem worden beschouwd. In dit opzicht wordt het geweld van mannen tegen vrouwen het machtsymbool dat het verschil tussen de genders en dus tussen de individuen duidelijk maakt. In Italië merken wij voortdurend dat het gemakkelijk, vanzelfsprekend en normaal lijkt dat men de slachtoffers verzorgt in plaats van de realiteit van het mannelijke geweld te confronteren. Wij besluiten door nogmaals te verklaren dat programma's voor gewelddadige mannen een nuttige en efficiënte bijdrage kunnen leveren aan de strijd tegen partnergeweld.'

Dit project bestond voornamelijk in een vergelijkend onderzoek naar goede praktijken, een sensibiliseringscampagne en een uitwisseling van informatie tussen partners over bestaande experimenten rond de begeleiding en behandeling van gewelddadige mannen.

152 Daphne project 1998/043/WC: Sexual abuse and trafficking around military bases - Developing best professional practice (Women's International League for Peace and Freedom, VK / Les Traboules, Frankrijk).

153 Daphne project 1998/211/W: Violent Men: What to do with them? Responses to men who use violence against women: A European comparative analysis (Gemeente Modena, Italië).

4. Met mannen werken aan de problematiek van partnergeweld, in het kader van een transversale benadering van het onderwerp tussen openbare diensten¹⁵⁴

De idee van dit project was de ontwikkeling van een model dat zou kunnen worden gebruikt door diverse openbare diensten die samen een netwerk zouden vormen. Men verrichtte sensibiliseringswerk bij mannen die in deze diensten werkten. Een studiegroep werd gevormd. De studiegroep stelde een plan op voor maatregelen buiten het bestaande gerechtelijke systeem, met onder meer voorstellen voor de stichting van centra voor gewelddadige mannen die hun gedrag willen veranderen.

5. Gender, mannelijkheid en geweld: een Europese ronde van vertegenwoordigers van mannenorganisaties¹⁵⁵

Dit project kreeg de vorm van een initiatieis die diverse publieksgroepen de kans gaf om kennis te maken met de ervaringen en de getuigenissen van mannen uit organisaties die rond het mannelijke model en de strijd tegen geweld tegen vrouwen werken.

Deze mannen kwamen uit Nicaragua en de Dominicaanse Republiek, waar men zeer innoverende initiatieven heeft ontwikkeld om mannen te betrekken bij de strijd tegen mannelijk geweld. De mannen bezochten verscheidende steden – ook in België – en lokten telkens boeiende debatten uit. Een van de belangrijkste conclusies van de tournee was dat het mogelijk is om mannen en vrouwen te laten samenwerken rond het onderwerp van het geweld.

6. Evaluatie van de programma's voor gewelddadige mannen¹⁵⁶

Het project had tot doel de sociale positie te evalueren van de centra voor gewelddadige mannen, en hun efficiëntie in de strijd tegen geweld tegen vrouwen. Het vergeleek hun methoden en de discours waaruit ze zijn voortgekomen, voor een beter begrip van de correlatie tussen de financiële of politieke implicaties en de werking en het belang van deze centra. Tegelijkertijd werd een viertalige gids voor goede praktijken samengesteld.

7. De Witte Lintjescampagne in Europa¹⁵⁷

Het doel van dit project was de promotie van het Canadese concept van de Witte Lintjescampagne in Europa, meer bepaald in Frankrijk, Duitsland, Zweden, Noorwegen, Spanje en België. Het concept wil mannen op de voorgrond brengen die duidelijk maken dat zij gekant zijn tegen geweld tegen vrouwen. Het wil zoveel mogelijk actoren op de hoogte brengen van de al bestaande initiatieven. In de campagnes worden brochures, posters en cd-roms verspreid met diverse instrumenten, zoals een aangepaste versie van de in Canada ontwikkelde educatieve kit. In verscheidene scholen in La Louvière en Madrid werden bovendien sensibiliseringsactiviteiten voor de leerlingen georganiseerd.

Er bestaan plannen om een formele Europese structuur op poten te zetten die de middelen zou centraliseren, samen met een structuur op Belgische schaal. Dit moet echter nog gebeuren. In België zijn er al verscheidene initiatieven geweest, bijvoorbeeld op de Wereldvrouwenmars en in het Parlement. Een tijdlang heeft een werkgroep gefunctioneerd.

Het overtuigendste resultaat is de website <http://www.euowrc.org>, die vrij druk wordt bezocht (10.000 clicks per week), hoewel hij wegens gebrek aan tijd en middelen niet wordt bijgewerkt.

¹⁵⁴ Daphne project 2000/DAP/269/WC: Working with men as part of a multi-agency approach to tackling domestic abuse (The City of Edinburgh Council, VK / Male Violence Against Women - Multi-agency Intervention)

¹⁵⁵ Daphne project 2000/027/W: Gender, masculinity and violence: Conference/speaking tour with representatives from men's organizations (CIIR, VK / Catholic Institute for International Relations).

¹⁵⁶ Daphne project 2002/041/WYC: Evaluation of programmes for violent men: Social position, effectiveness, quadrilingual guide to good practice (Les Traboules, Frankrijk).

¹⁵⁷ Daphne project 1999/156/WC: The White Ribbon Campaign in Europe: Men working to end men's violence against women (City & Shelter, België).

Geweld

De Witte Lintjescampagne: een campagne in evolutie

Daniël Bollen

1. Inleiding

De Witte Lintjescampagne werd in Limburg gelanceerd in 2000 in samenwerking met de werkgroep geweld van de Limburgse VrouwenRaad, gedeputeerde voor Gelijkekansenbeleid Sonja Claes en de Dienst Gelijke Kansen van de Provincie Limburg. Eind 2004 werd er een provinciale denktank omtrent Intrafamiliaal geweld (IFG) opgericht, waarin alle actoren uit het werkveld IFG, zoals politie, justitie en welzijnssector, samen rond de tafel zitten. Bedoeling is samen een probleemoplossend traject met alle betrokken partners te doorlopen en borg te staan voor een integrale en geïntegreerde benadering.

2. Geschiedenis van de Witte Lintjescampagne in Limburg

De White Ribbon Campaign (WRC) in Limburg editie 2000 was volledig geïnspireerd op de Canadese campagne. Deze ontstond nadat in Montréal (Canada) op 6 december 1989 een 25-jarige man een technische hogeschool was binnengedrongen, de mannen de klas had laten verlaten en daarna koelbloedig veertien vrouwen had vermoord. Deze gebeurtenis vormde voor enkele Canadese mannen de aanleiding om hun verantwoordelijkheid op te nemen tegen het geweld op vrouwen; in 1991 richtten ze daartoe de White Ribbon Campaign op.

De White Ribbon Campaign is sedertdien de grootste inspanning op wereldvlak van mannen die 'neen' zeggen tegen mannelijk geweld, van mannen die opkomen tegen geweld gepleegd door mannen op vrouwen, kinderen en andere mannen. Het dragen van een wit lintje staat symbool voor een persoonlijke gelofte om geweld op vrouwen nooit te begaan, te vergoelijken of dood te zwijgen. Hoewel fysiek en seksueel geweld op vrouwen in hoofdzaak mannelijk geweld is, ziet de WRC bij de mannen ook de oplossing van het geweld.

In de provincie Limburg start de White Ribbonweek jaarlijks op 25 november, d.i. de Internationale Dag voor de Uitroeiing van Geweld tegen Vrouwen, en duurt tot 6 december (de 'verjaardag' van het drama in Canada). Binnen de provincie worden mannen aangespoord om tijdens die hele periode een wit lintje te dragen en daardoor te beloven dat zij nooit geweld zullen plegen, geweld nooit oogluikend zullen toelaten, geen excuses zullen zoeken voor geweldplegers, nooit zullen denken dat slachtoffers 'erom vragen', geweld niet zullen verzwijgen en anderen zullen overtuigen om geweld te doen stoppen.

Daarnaast worden Limburgse gezinnen, bedrijven, scholen, organisaties, (vak)verenigingen, ... aangesproken om activiteiten en vorming te organiseren, om de campagne in de kijker te plaatsen en partnergeweld op die manier bespreekbaar te maken en preventief aan te pakken.

3. Zes campagnes in woord en beeld



Affiche Witte Lintjescampagne Limburg, 2001

Voor de campagne van 2001 werd er gekozen om naast de flyers en de stoffen witte lintjes ook een affichecampagne op te zetten om de campagne in beeld te brengen. In 2001 werd ook een bekende Limburger (Dominique Deruddere) geïntroduceerd die als peter van de campagne samen op de affiche stond met een model (met het zo herkenbare blauwe oog). Het werken met een bekende persoon biedt voordelen naar persbelangstelling.

Gedurende drie jaar werd gewerkt met dezelfde foto's, in licht gewijzigde vorm. Dit bracht voor de campagne een zekere herkenbaarheid mee, die belangrijk is. Er werd in deze periode nog steeds gewerkt met de slogan van mannen die 'stop' of 'neen' zeggen tegen geweld op vrouwen.

In 2002 werd, naast het fysieke geweld, ook aandacht besteed aan psychisch geweld. Kenmerkend hier was de beschrijving 'Een blauw oog geneest sneller dan een blauwe ziel'.

Naarmate het succes van de campagne groeide, waren er vanuit verschillende hoeken ook meer kritische geluiden te horen. De kritiek kwam voornamelijk van mannen, die de focus op intrafamiliaal geweld van mannen op vrouwen te eng vonden, vooral omdat de campagne wordt georganiseerd door de Dienst Gelijke Kansen. Het cijfermateriaal kan echter niet worden genegeerd: binnen een partnerrelatie wordt nog steeds meer (fysiek) geweld gepleegd van mannen op vrouwen dan omgekeerd.



Affiche Witte Lintjescampagne Limburg, 2004

Voor 2004 werd gekozen voor twee figuren op één foto, waarbij de vrouw deze keer niet als slachtoffer werd afgebeeld, maar als een sterke vrouw die oproept tot solidariteit. De nieuwe campagneslogan luidde 'Limburgers solidair tegen geweld op vrouwen'. Op de affiche figuren de peter en de meter van de campagne, respectievelijk Ludo Hellinx en Andrea Croonenberghs. Niet toevallig werd gekozen voor twee personages uit de TV1-reeks *Flikken*. De specifieke doelgroep voor de vorming was dan ook politie. Naast de WRC ontwikkelde de Dienst Gelijke Kansen in samenwerking met politie ook een vormingsmodule rond IFG die kan worden geïntegreerd in de politieopleiding.

In de teksten die rond de Witte Lintjescampagne worden gepubliceerd, wordt steeds duidelijk gemaakt dat geweld iedereen kan overkomen. Daarom leggen we sterk de nadruk op solidariteit, als bewustzijn van samenhang en bereidheid om de consequenties daarvan te dragen. Voor de slachtoffers is het belangrijker dat ze weten dat ze niet alleen staan. Het is misschien nog belangrijker dat zij weten waar ze terecht kunnen met hun probleem. Daarom worden er bij alle publicaties rond de Witte Lintjescampagne één of meerdere telefoonnummers vermeld, zodat de drempel voor hulpverlening voor slachtoffers die zich herkennen in de verhalen niet te hoog is.

Ervaringen van voorbije campagnes leerden ons dat het verspreiden van de witte lintjes weliswaar vlot verliep, maar dat het daadwerkelijk dragen van de lintjes te wensen overliet en dat het concept van de sensibilisatiecampagne aan vernieuwing toe was. Om het dragen van het lintje aan te moedigen werd daarom een fotowedstrijd gelanceerd. Zowel individuele personen en gezinnen als verenigingen, bedrijven, scholen, enzovoort, konden daaraan deelnemen door een foto in te zenden waarop personen stonden afgebeeld die een wit lintje droegen. Bovendien werd er aan terugkoppeling gedaan via de krant *Het Belang van Limburg*, evenals in eigen publicaties. Hierin verschenen verschillende van de ingezonden foto's die als katalysator voor sensibilisatie moesten dienen.

Om de campagne betaalbaar te houden werd overgeschakeld naar witte lintjes in stickervorm in plaats van stoffen lintjes die met een veiligheidsspeldje op de flyer werden geprikt. De witte lintjesstickers lieten ook toe dat er een ruimere en makkelijkere verspreiding mogelijk werd via de post. Tijdens de WRC van 2004 werden er op deze manier in Limburg 42.000 witte lintjes, 2.500 campagneaffiches en 27.000 flyers (met campagne-uitleg) verspreid. Gezinnen, scholen, verenigingen, bedrijven, gemeentebesturen, ... bespraken het onderwerp, kleefden het lintje en namen deel aan de fotowedstrijd.



Affiche Witte Lintjescampagne Limburg, 2005

Aan de start van de campagne wordt telkens een 'veelzeggende' locatie gezocht, waar de aanwezigheid van veel mannen is verzekerd. Voor de zesde editie van Witte Lintjescampagne gaven Lisa del Bo en Willy Sommers samen met gedeputeerde voor Gelijkekansenbeleid Sonja Claes in het Fenixstadion (voetbalstadion van Racing Genk) op zaterdag 5 november 2005 de aftrap van de Witte Lintjescampagne 2005. Aan alle supporters werd bij aanvang van de voetbalwedstrijd KRC Genk - KSV Roeselare een wit lintje aangeboden. Lisa del Bo, Willy Sommers en gedeputeerde Sonja Claes overhandigden voor de aftrap de eerste lintjes aan een delegatie van KRC Genk. Deze persconferentie werd integraal uitgezonden via het interne TV-circuit, zodat ook de aanwezige toeschouwers (21.167) de boodschap meekregen. De voetbalsupporters ontvingen bij binnenkomst van het stadion ook een wit lintje. In totaal werden er 15.000 witte lintjes verspreid door 12 vrijwilligers. Voor de aftrap werden de aanwezigen door de voorzitter van KRC Genk, Jos Vaessen, aangespoord om het lintje ook te dragen.

De Witte Lintjescampagne van 2005 had een nieuwe invalshoek. Ten eerste verdween de term 'Limburgers' uit de slogan. Belangrijker is echter dat niet langer werd toegespitst op geweld tegen vrouwen, maar dat het werd verbreed naar geweld in het gezin. Omdat de term intrafamiliaal geweld voor veel mensen echter onverstaanbaar is, luidde de slogan van 2005: 'Solidair tegen geweld in het gezin'.

In 2005 werden in totaal 57.071 witte lintjes (in stickervorm), 24.523 flyers (met campagne-informatie en wedstrijdreglement) en 2.133 campagne-affiches verspreid. Met andere woorden: de campagne wordt steeds meer zichtbaar in de samenleving.



Affiche Witte Lintjescampagne Limburg, 2006

Om werkelijk alle Limburgers te bereiken werden voor de WRC 2006 twee belangrijke mediapartners ingeschakeld.

Acht nieuwsankers van TV Limburg waren het gezicht van de campagne. Zij en alle tv-gasten droegen bij elk tv-optreden een wit lintje en in de berichtgeving van TV Limburg werd elke campagnedag ruim aandacht geschonken aan de problematiek van IFG en de Witte Lintjescampagne.

Ook *Het Belang van Limburg* was mediapartner in deze campagne: naast een groot inhoudelijk artikel hing er ook een zelfklevend wit lintje op iedere krant (editie van 24 november 2006). Op deze manier bereikten we meer dan 80% van de Limburgse krantenlezers. De lezers werden opgeroepen om witte lintjes te bestellen voor hun gezin, voor hun collega's, hun verenigingen,...

De aandacht van de bezoekers, de passanten, en de personeelsleden van het provinciehuis werd getrokken door een publitoren aan het provinciehuis.

4. Vorming

Naast een brede sensibiliseringscampagne werkt de Dienst Gelijke Kansen van de Provincie Limburg ook steeds in de diepte met vormingspakketten en studiedagen voor diverse doelgroepen: voor jongeren is er onder meer de promotie van het toneelstuk *Tiran-ni-soe*; voor politie, justitie en hulpverleners worden studiedagen georganiseerd over daderprofielen van partnermishandelaars en de afhankelijkheid van het slachtoffer; voor politie werkte de dienst een vorming uit over intrafamiliaal geweld die wordt opgenomen binnen het vast vormingsaanbod in het kader van de functionele loopbaan van politieagenten.

Momenteel wordt er een vorming uitgewerkt voor leidinggevend, sociale diensten, vertrouwenspersonen, vakbonden, arbeidsgeneeskundige diensten over de gevolgen van intrafamiliaal geweld op de werkvloer. We zijn er immers van overtuigd dat werknemers die slachtoffer zijn van intrafamiliaal geweld hiervan hinder ondervinden in de uitoefening van hun job (of in het zoeken naar werk). Slachtoffers van intrafamiliaal geweld zullen zowel fysiek als geestelijk meer afwezig zijn (meer ziekteverzuim, verstrooidheid,...). Het geweld stopt immers niet bij het dichttrekken van de voordeur en het vertrek naar de arbeidsplaats.

Voor de slachtoffers kunnen vertrouwenspersonen op de werkvloer een belangrijke steun zijn door het bieden van een luisterend oor en het fungeren als gerichte doorverwijzer (bvb. naar sociale dienst, personeelsverantwoordelijken,...). Het is uiteraard niet de bedoeling dat zij zelf de problemen op zich gaan aanpakken. De vorming wil achtergrondinformatie geven over de problematiek van IFG (herkennen slachtoffers, inzicht daders, geweldcyclus, afhankelijkheid van het slachtoffer,...) en over organisaties waarnaar kan worden doorverwezen (sociale kaart). Deze vorming wordt financieel ondersteund door het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen.

5. Toekomst van de Witte Lintjescampagne: een gemeenschappelijke aanpak?

Sinds enkele jaren wordt er in de periode voor 6 december door verschillende actoren aandacht besteed aan de problematiek van (partner-)geweld en geweld op vrouwen. Spijtig genoeg gebeurt dit in verspreide slagorde. Niet alleen loopt de campagne op verschillende plaatsen onder een andere naam en worden er diverse slogans en actiemiddelen ingezet. Bovendien gaat het over geweld van mannen op vrouwen, over partnergeweld of over intrafamiliaal geweld.

Vanuit de Provincie Limburg vragen we al geruime tijd om een gemeenschappelijk campagne op Vlaams, nationaal of zelfs Europees niveau. De voordelen van een dergelijke gemeenschappelijke aanpak zijn immers legio:

- een eenduidige gemeenschappelijke boodschap;
- mogelijk een groep sterke figuren (peters en meters) die zich blijvend kunnen inzetten voor de problematiek van intrafamiliaal geweld (en dat zelfs buiten de eigenlijke campagneperiode);
- efficiënt middelengebruik (lagere kosten);
- naast de regionale ook (inter)nationale persbelangstelling;
- centrale coördinatie (eventueel op permanente basis) met lokale invulling en verspreiding en werking in de diepte (vorming en studiedagen);
- steunend op de ervaring en de creativiteit van de provinciale coördinatoren.

6. Provinciale Denktank Intrafamiliaal Geweld

Eind 2004 werd er in Limburg een provinciale denktank omtrent intrafamiliaal geweld opgericht onder impuls van de gedeputeerde voor Gelijkekansenbeleid Sonja Claes en Procureur des Konings Marc Rubens. In deze denktank zitten alle actoren uit het werkveld IFG, zoals politie, justitie en welzijnssector, samen met de Cel Politiecoördinatie & Openbare Orde rond de tafel. Bedoeling is samen met alle betrokkenen een probleemoplossend traject te doorlopen en borg te staan voor een integrale en geïntegreerde benadering.

Het uitgangspunt en de basisvereiste is om zowel zone- als parketoverstijgend te werk te gaan. Binnen alle sectoren die zijn betrokken bij de aanpak van intrafamiliaal geweld groeit de overtuiging dat enkel een doelgerichte aanpak van het geweld door de synergie van justitie, politie en het welzijnswerk op termijn zal resulteren in een eenduidige strategie om het geweld zowel preventief als curatief aan te pakken.

Om binnen een aantal gedetecteerde probleemdomen in de IFG-problematiek te komen tot een aantal verbeteracties werden enkele intersectoraal samengestelde werkgroepen opgericht die:

- een draaiboek maken om te anticiperen op intrafamiliaal geweld;
- nagaan welke de juridische context is van de toepassing van het beroepsgeheim inzake de IFG-problematiek;
- een intersectoraal lokaal case overleg organiseren;
- verbeteringen aanbrengen in de toepassing en de procedure van het omgangsrecht.

1. Inleiding

Dit artikel beschrijft de realisaties van de Witte Lintjescampagne in Wallonië, die eerst in Luik plaatsvond en later in de provincie Luxemburg. De Witte Lintjescampagne in Luik wordt gekenmerkt door het feit dat zij werd ontwikkeld bij het gemeentepersoneel in de ruime betekenis van het woord, namelijk eerst bij de politie en later bij de ambtenaren. De campagne in Luik is er gekomen dankzij een vrouw en een man: in 2003 nam Joëlle Vanblaere, de verantwoordelijke van de krachtlijn 'Partnergeweld' van de gemeentelijke politie, het initiatief om haar mannelijke collega's voor te stellen het Witte Lintje te dragen. Een jaar later besloot burgemeester Willy Demeyer, in het schepencollege verantwoordelijk voor gelijke kansen, om de beweging uit te breiden naar het personeel van de stad Luik.

2. 2003 – Bij de Luikse gemeentepolitie

In 2003 hoorde Joëlle Vanblaere tijdens een bijeenkomst over partnergeweld voor het eerst over de Witte Lintjes, uit de mond van Roland Mayerl en Jean-Paul Graver, twee van de zeldzame Franstalige vertegenwoordigers van de beweging. Ze ging meteen naar Hasselt, waar de campagne al vier jaar bestond, om meer informatie te krijgen.

Nadat ze het akkoord van haar directiecollege had gekregen om de campagne binnen het politiekorps te organiseren, deed ze een beroep op vrijwilligers bij de verschillende diensten, die als tussenpersoon bij hun collega's zouden optreden. Een dertigtal politiemensen (van de 1.800 agenten van beide geslachten) stelden zich kandidaat. Ze werden in kleine groepen geïnformeerd over de doelstellingen van de campagne en over wat van hen werd verwacht.

Er werd een persconferentie georganiseerd om de Witte Lintjescampagne in Luik te lanceren. Het succes was groot: de media wijdden veel aandacht aan het initiatief. Zevenhonderd van de duizend beschikbare pins werden uitgedeeld aan politiemensen, die de campagne erg goed ontvingen. Jammer genoeg moet hierbij worden vermeld dat in dezelfde periode een dramatische gebeurtenis de aandacht van Luik op het geweld tegen vrouwen vestigde: enkele dagen voor het begin van de campagne had een man zijn vriendin doodgeslagen en haar laten sterven voor hij de hulpdiensten waarschuwde.

Op het einde van 2004 ging de tweede editie van de campagne bij de politie van start. Bij het parket van Luik was net de omzendbrief 'Nultolerantie' over partnergeweld van toepassing geworden. Van dit nieuws werd gebruik gemaakt om een conferentie te organiseren met Procureur des Konings Annie Bourguignon en met enkele op het terrein actieve verenigingen: het Collectif contre les violences familiales et l'exclusion (CVFE), dat vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld opvangt en steunt, en Praxis, dat zich met gewelddadige mannen bezighoudt. Ongeveer zestig politiemensen woonden de conferentie bij.

In de tweede campagne werden nog ettelijke honderden pins uitgedeeld, maar minder dan het jaar voordien. Veel politiemensen hadden hun witte lintje immers bewaard en sommigen droegen het zelfs het hele jaar.

3. 2004 – De gemeenteambtenaren verschijnen op het toneel

In 2004 werd het succes van de Witte Lintjescampagne bij de politie opgemerkt door burgemeester Willy Demeyer die besloot de actie uit te breiden naar het gemeentepersoneel (met uitzondering van het onderwijs en

¹⁵⁸ Ik spreek hier niet als woordvoerder van de Witte Lintjescampagne. Ik heb er tot op heden niet aan deelgenomen, ook al sta ik volledig achter haar strijd tegen het geweld tegen vrouwen. De organisatie waarvoor ik werk, het Collectif contre les violences familiales et l'exclusion (CVFE), werkt echter samen met de Luikse campagne. Mijn bijdrage moet dus in deze context worden gezien. De kleine enquête die wordt voorgesteld, past in het kader van de dienst voor permanente opvoeding van het CVFE.

het OCMW). Deze keer was de aandacht van de pers helaas minder groot dan in 2003, onder meer omdat het schepencollege de campagne minder in de kijker plaatste.

De campagne werd bij het gemeentepersoneel op dezelfde manier georganiseerd als bij de politie, met een dertigtal vrijwilligers uit de verschillende diensten. Ze werden gecontacteerd via een pamflet dat bij de loonbrief werd gevoegd en via de website van de stad.

Deze 'tussenpersonen' volgden twee halve opleidingsdagen om hen bewust te maken van het geweld tegen vrouwen. Anders dan bij de politie werden deze sessies door externe hulpverleners geleid, namelijk door leden van de in de aanpak van partnergeweld gespecialiseerde verenigingen (CVFE en Praxis) en door vertegenwoordigers van de preventiedienst van de gemeentelijke politie en van het Veiligheidscontract.

Tijdens deze sessies belichtte het CVFE het standpunt van de vrouwelijke slachtoffers van geweld en behandelde Praxis het proces van 'responsabilisering' van de daders. De twee vertegenwoordigsters van het CVFE hadden het onder meer over de verschillende fasen van de cyclus van partnergeweld, die zij als een proces van dominantie beschreven en als een misdaad die moet worden aangeklaagd en bestraft.

De sessies waren zo opgevat dat ze snel tot debatten leidden waarin de deelnemers al hun vragen konden stellen en thema's als de man-vrouwrelatie en de mannelijke en vrouwelijke stereotypen konden bespreken. Men spande zich in om niet alleen de rol van de dader te behandelen, maar ook het standpunt van het slachtoffer aan bod te laten komen, de gevolgen die het geweld voor haar heeft, voor het gezinsleven en voor de kinderen. Daarnaast behandelde men het vraagstuk van de provocatie, die door de agressors vaak als rechtvaardiging van hun geweld wordt ingeroepen.

Tussen 25 november, de internationale dag tegen het geweld tegen vrouwen, en 6 december, de verjaardag van het bloedbad in Montreal waaruit de oorspronkelijke campagne was ontstaan, stelden de tussenpersonen zich ter beschikking van hun collega's om op vragen te antwoorden en informatiemateriaal uit te delen. In 2004 droegen bijna 2.000 mannelijke personeelsleden (op een totaal van 6.000 ambtenaren van beide geslachten) het witte lintje.

4. De campagne 2005

In 2005 droegen de politie en ambtenaren het witte lintje volgens dezelfde principes als in de vorige jaren. Bij de politie stelde de gespreksleidster de thematiek ruimer dan partnergeweld, door andere soorten geweld te behandelen, zoals dat tegen vrouwen in het Zuiden (gedwongen huwelijk, vrouwenbesnijdenis, steniging, verkrachting) of vraagstukken zoals ongelijkheid in toegang tot onderwijs, loonongelijkheid of discriminatie bij de indienstneming. Om deze informatie over te brengen, gebruikte men het e-mailsysteem van de politie om elke dag andere boodschappen te verspreiden. Deze aanpak kende veel succes.

Bij de stad duidt de burgemeester elk jaar een coördinator of coördinatrice van de campagne aan. De twee eerste jaren waren dat vrouwen, Anne-Marie Mariani en Maryse Hockers. Vanaf begin september worden de verschillende departementsdirecteurs op de hoogte gesteld van de campagneperiode en wordt hen gevraagd referentiepersonen aan te duiden binnen hun dienst. Voor de editie 2005 zocht men tussenpersonen bij de dienst Werken, wiens deelname in 2004 beperkt was geweest. Veertien van de zestien diensten van het departement hebben de oproep beantwoord door vrijwilligers af te vaardigen. In totaal 32 tussenpersonen namen deel aan sensibiliseringsochtenden, die eind oktober plaatsvonden. Anderzijds ontving het administratief personeel van de stad informatie over de campagne via een brief die bij hun loonfiche van de maand oktober (ontvangen begin november) werd gevoegd.

Toch werden tijdens de editie 2005 de eerste uitputtingsverschijnselen merkbaar. Enerzijds was de perscampagne een mislukking: geen enkele journalist kwam opdagen, wat doet vermoeden dat de media hun belangstelling voor deze problematiek hadden verloren, terwijl hun steun nochtans van primordiaal belang is om het grote publiek te bereiken. Anderzijds wisten de tussenpersonen te melden dat hun collega's, die de vorige jaren al waren gesensibiliseerd, zich afvroegen waarom de operatie elk jaar werd herhaald.

Er werden niettemin 1.200 pins verdeeld. Tijdens de hele campagne werden twee grote witte lintjes, gemaakt door de dienst Werken, opgehangen aan de balkons van het gemeentehuis. Anderzijds vond een tentoonstelling over partnergeweld plaats in de hal van het gemeentehuis. De gemeentelijke ambtenaren konden elke dag, bij het opstarten van hun computer, via intranet een sensibiliseringszin lezen, evenals de coördinaten van alle tussen-

personen. Deze zinnen hadden niet enkel betrekking op partnergeweld, maar ook op analfabetisme (twee op drie analfabeten zijn vrouwen), tewerkstelling (37,7% van de vrouwen werkt deeltijds, tegenover 5,9% van de mannen) en rechten (in België hebben mannen sinds 1919 stemrecht, vrouwen pas sinds 1948).

Met het oog op de campagne 2006 wilden de initiatiefneemsters bepaalde openbare bedrijven (grote ziekenhuizen, de Post, de TEC) en het personeel van het OCMW, de magistratuur, de provincie, bepaalde sociale diensten (Cripel, AIGS, 'Gestion centre ville' vzw en het maatschappelijk netwerk), evenals de federale politie bij de campagne betrekken. De burgemeester verstuurde al in 2005 brieven om hun medewerking te vragen.

Bij Joëlle Vanblaere, de Luikse initiatiefneemster van de campagne, was er een lichte ontgoocheling op te merken na de drie eerste editie: 'Volgens mij is het probleem van de Witte Lintjescampagne het gebrek aan *mannelijke gangmakers*', vertelde ze ons in april 2006. 'De vrijwilligers met wie wij werken zijn ongetwijfeld mensen van goede wil, maar zij dragen het project niet. Vaak gaan achter deze initiatieven vrouwen schuil.'

Een andere reden tot ontevredenheid: de totale afwezigheid van financiële steun van de federale overheid, meer bepaald op het vlak van de terbeschikkingstelling van promotiemateriaal (posters, folders, enzovoort).

Positief is anderzijds dat een en ander is vergemakkelijkt door het feit dat de Luikse regio als proefproject voor de gelijkheid van mannen en vrouwen heeft gediend. Enkele voorbeelden: sinds 17 december 2001 heeft de stad een charter voor de gelijkheid van mannen en vrouwen, dat op initiatief van de Luikse coördinatie van de Wereldvrouwenmars door de gemeenteraad werd goedgekeurd. Op 14 februari 2005 heeft de burgemeester een consultatieve gemeentelijke commissie 'Femmes et Ville' in het leven geroepen. Deze commissie heeft onder meer verkennende wandelingen in acht wijken van de stad georganiseerd en steunt de Witte Lintjescampagne.

Men kan hier ook het initiatief vermelden van de dienst Gelijke Kansen van de Provincie Luik, die twee commissies in het leven heeft geroepen, waarvan een zich met geweld tegen vrouwen bezighoudt. De commissie is snel een belangrijk middelpunt geworden in de dialoog tussen enerzijds de terreinwerkers, zoals Praxis, het CVFE, de gezinsplanning, en anderzijds de magistratuur. Hier vonden bijvoorbeeld de eerste contacten plaats die tot de invoering van de omzendbrief 'Nultolerantie' door het parket van Luik zouden leiden, waaruit later een federale richtlijn is voortgekomen.

5. De campagne 2006

Na een kleine inzinking in 2005, kreeg de Witte Lintjescampagne in 2006 een nieuwe dynamiek. Hoewel ze nog steeds liep in de twee grote oorspronkelijke pioniersectoren van de politie en het stadspersoneel, werd een belangrijke stap gezet door de succesvolle uitbreiding naar het grote publiek met de medewerking van Liège Basket. Twee vedetten van de club, Morris Finley en Ronnie Mc Collum droegen een Wit Lintje op hun truitje en gaven toestemming om hun beeltenis te gebruiken op de affiche van de campagne 2006, die op drieduizend exemplaren werd gedrukt (met daarnaast nog vijfduizend postkaarten). De persconferentie waarop het evenement werd aangekondigd trok de nodige aandacht en leidde tot artikels in de lokale pers en items op de televisie.

De stad heeft affiches bezorgd aan meer dan 300 artsen, 66 apothekers en een zestigtal boekhandels. Ze werden verspreid in de wijkcommissariaten, de scholen, het administratief centrum, de gedecentraliseerde gemeentediensten (diensten voor bevolking en de OCMW's), crèches, bibliotheken, jongerencentra, gepensioneerdenclubs en sportverenigingen. De Gestion Centre Ville verspreidde er 150 onder de handelaars van het centrum. De preventie- en veiligheidsagenten (agents de prévention et de sécurité – APS), herkenbaar aan hun paarse jas, en de stadsstewards hebben eveneens bijgedragen tot de sensibilisatie van de Luikenaars door het aanbieden van speldjes op straat.

Begin november hebben de gemeenteambtenaren bij hun loonfiche van oktober opnieuw een informatiebrief over de campagne ontvangen en een herinnering aan twee gewelddadige gebeurtenissen tijdens de herfst waarbij meisjes en studentes het slachtoffer werden van psychopaten, respectievelijk in een schooltje van de Amish-gemeenschap in de Verenigde Staten en in een Engelstalig college in Montreal (Québec). Daarnaast liep er van 25 november tot 6 december in de inkomhal van het stadhuis een nieuwe tentoonstelling over partnergeweld, tot stand gekomen op het initiatief van de Provinciale Dienst gelijke kansen en bestaande uit twaalf panelen van twee vierkante meter. Ten slotte kregen de politiediensten en de ambtenaren net als het voorgaande jaar elke dag een tot nadenken stemmende zin via het interne communicatiesysteem van de politie en het gemeentelijke intranet.

Overeenkomstig de wensen van de animatrices van de campagne, werden ook twee grote overheidsbedrijven betrokken bij de beweging: de TEC van Luik, de plaatselijke afdeling van het Waalse openbaar vervoersbedrijf, reserveerde 150 plaatsen voor A3-affiches in hun bussen, terwijl het Centre hospitalier universitaire (CHU) van Sart-Tilman een eigen pin realiseerde met zowel de eigen afkorting als die van de stad en de politie.

Daarnaast hebben de Socialistische mutualiteiten beslist om ook mee te werken aan de campagne. Het voorstel van de Femmes Prevoyantes (FPS) werd in het begin van het jaar gerealiseerd door het bestuurscomité van de mutualiteit, dat uit de (hoofdzakelijk mannelijke) regionale secretarissen bestaat, en de campagne maakte deel uit van het programma van de regionale federaties van Wallonië en Brussel van de FMSS.

In de Luikse socialistische mutualiteit was de campagne tweeledig. Bij de satellietdiensten van de mutualiteiten, de Centrale de soins à domicile (CSC, Centrale voor thuiszorg) en het ziekenhuis André Renard, werden de pins (geniet op een karton met een informatietekst) op klassieke wijze verdeeld onder de mannelijke personeelsleden. In de diensten van de FMSS stonden drie animatrices van 'Enfance et Jeunesse' vrijwillig in voor het informatie- en sensibilisatiewerk ten aanzien van hun mannelijke collega's (een derde van de 300 personeelsleden). Ze zijn rondgegaan bij de diensten, hebben de speldjes uitgedeeld en informatie gegeven over de campagne.

Op de Brusselse hoofdzetel van het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten stonden de HRM-verantwoordelijken in voor de informatieverbreiding over de campagne bij de mannelijke personeelsleden van de Nederlandstalige en Franstalige vleugels.

Het is voorzien dat de campagne in 2007 opnieuw zal worden gevoerd, maar het programma zal verder worden uitgediept met interventies van verenigingen buiten de mutualiteiten, in dit geval waarschijnlijk de vzw Praxis.

6. Elders in Wallonië

Sinds 2003 organiseren twee animatrices van de dienst Gelijke Kansen ook in de Provincie Luxemburg een Witte Lintjescampagne. Het eerste jaar richtten zij zich tot het personeel en de verkozenen van de provincie (bestendig afgevaardigden en provincieraadsleden), in totaal een duizendtal personen.

In 2004 werkte men met drie AMO's ('structures d'Action en milieu ouvert', in dit geval geleid door mannen) en richtte men zich tot de adolescenten. Uit een peiling op initiatief van de AMO's bij een aantal jongeren in Aarlen en Bastogne bleek dat 1 jongen op 20 met de ene of andere vorm van geweld door zijn partner werd of was geconfronteerd. Bij de meisjes bedroeg dat cijfer 1 op 10, dus het dubbele.

In 2005, ten slotte, waren de animaties op de markten van Aarlen, Bastogne en Marche-en-Famenne in hoofdzaak op mannen gericht. Men deelde bij die gelegenheid ongeveer driehonderd pins uit.

In 2006 ten slotte was er nog een nieuwigheid: op 6 december deelden de animatrices pins en een postkaart, waarop was gedrukt 'Mogen liefde en respect al uw dagen ritmeren' (Que l'amour et le respect rythme tous vos jours'),¹⁵⁹ uit aan de reizigers van de trein van 6u45 tussen de stations van Aarlen en Marloie. In een harmonieuze sfeer hebben ze kunnen discussiëren met de mensen en hebben ze 500 tot 600 pins verdeeld. In het station van Marloie heeft een ploeg van bestendig afgevaardigde voor gelijke kansen, Jean-Marie Carrier, zich vanaf 7u. 's morgens gericht tot de pendelaars naar Brussel.

7. Besluit

We stellen dus vast dat de Witte Lintjescampagne sinds 2003 in Luik en in de provincie Luxemburg een echte dynamiek toont maar ook, vrij paradoxaal, dat vrouwen vaak instaan voor de organisatie. In Luik betreuren deze vrouwen het gebrek aan mannelijke gangmakers, evenals het ontbreken van elke financiering door de federale overheid. De relatieve terughoudendheid van mannen om de campagne actief te steunen, verklaart misschien ook het ontbreken van een reflectie over de verhoudingen tussen geweld en mannelijkheid, zoals bijvoorbeeld op de Europese website van de campagne of die van de 'profeministische' mannen.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Deze postkaart werd verstuurd naar alle restauranthouders van de Provincie Luxemburg opdat zij deze ter gelegenheid van Valentijn 2006 zouden aanbieden aan hun klanten.

¹⁶⁰ <http://www.eurowrc.org>; <http://www.europrofem.org>.

Niettemin, na een relatieve terugval in 2005 heeft de Luikse campagne een nieuwe dynamiek gevonden in 2006, dankzij een belangrijke postercampagne die werd gerealiseerd met de steun van twee lokale basketters en het engagement van nieuwe actoren: TEC, CHU en de socialistische mutualiteit FMSS.

Referenties

- André, C. en F. Lelord (1999). *L'estime de soi: s'aimer pour mieux vivre avec les autres*, Paris: Odile Jacob.
- Anzieu, D. en J.-Y. Martin (2000). *La dynamique des groupes restreints*, Paris: Ed. PUF.
- Arts, W. en P. Hermkens (1994). 'De eerlijke verdeling van huishoudelijke taken: Percepties en oordelen', *Mens en Maatschappij* 69, pp. 147-168.
- Avanzino, P. (2000). 'Violence conjugale domestique masculine', in: O. Amiguet en C. Julier, *Créer des liens, les pratiques systémiques dans le travail face à l'exclusion*, Genève: IES, Champs professionnels.
- Avanzino, P. en W. Laffely (1995). *Les hommes ayant recours à la violence dans le couple. Rapport de recherche empirique et propositions pour la création d'une unité de traitement*, Lausanne: CRIV.
- Bandura, A. (1980). 'Self-referent thought: A developmental analysis of self-efficacy', *Gestalt Theory* 2(3-4), pp. 147-174.
- Baxter, J. (2000). 'The joys and justice of housework', *Sociology* 34, pp. 609-651.
- Bell, C. en H. Newby (1976). 'Husbands and wives: The dynamics of the differential dialectic', in: D.L. Barker en S. Allen (eds.), *Power and exploitation in work and marriage*, London: Longman.
- Berk, S. (1985). *The gender factory. The apportionment of work in American households*, New York/London: Plenum Press.
- Brandth, B. en E. Kvande (2001). 'Flexible work and flexible fathers', *Work, Employment and Society* 15(2), pp. 251-267.
- Broué, J. en C. Guèvremont (eds.) (1989). *Quand l'amour fait mal*, Québec: Ed. Saint-Martin.
- Broué, J. en C. Guèvremont (eds.) (1999). *Intervenir auprès des conjoints violents*, Québec: Ed. Saint-Martin.
- Calvès, G. (2004). *La discrimination positive*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Chafetz, J.S. (1988). 'The gender division of labor and the reproduction of female disadvantage. Toward an integrated theory', *Journal of Family Issues* 9, pp. 108-131.
- Collectif Violence et Famille (2000). *Violence et famille intervient auprès d'hommes ayant recours à la violence conjugale et domestique* (niet-gepubliceerd document).
- Collins, P.H., L.A. Maldonado, D.Y. Takagi, B. Thorne, L. Weber en H. Winant (2002). 'Symposium on West and Fenstermaker's "Doing difference"', in: S. Fenstermaker en C. West (eds.), *Doing gender, doing difference*, New York/London: Routledge, pp. 81-94.
- Commitments Collective (1980). 'Anti-sexist commitments for men –draught [sic.] 3', *Anti-Sexist Men's Newsletter* (9).
- Connell, R.W. (1987). *Gender and power*, Cambridge: Polity.
- Craig, L. (2006). 'Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children', *Gender & Society* 20(2), pp. 259-281.
- Crosby, F.J., B.M. Ferdman en B.R. Wingate (2001). 'Addressing and redressing discrimination: Affirmative action in social psychological perspective', in: R. Brown en S.L. Gaertner (eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes*, Malden: Blackwell, pp. 495-513.
- de Singly, F. (1993). 'Les habits neufs de la domination masculine', *Esprit* (11), pp. 54-64.

- De Terssac, G., J. Thoemmes en A. Flautre (2004). 'Régulation politique et régulation d'usage dans le temps de travail', *Travail Humain* 67(2), pp. 135-154.
- De Witte, H. (1994). '(t) Is geen) leven zonder werk. Een overzicht van recente literatuur over de psychische gevolgen van werkloosheid', *Welzijnsids - Noden, Werken* (12), pp. 1-23.
- Dejours C. (2000). 'Le masculin entre sexualité et société', in: D. Welzer-Lang (dir.), *Nouvelles approches des hommes et du masculin*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, pp. 263-289.
- Deven, F. en P. Moss (2005). *Leave policies and research. Reviews and country notes*, CBGS-Werkdocument 2005/3.
- Derks, A., M. Elchardus, I. Glorieux en K. Pelleriaux (1997). 'De paradox van de individualisering van werkloosheid', *Tijdschrift voor Sociologie* 18(3), pp. 327-350.
- Desmet, B., I. Glorieux en J. Vandeweyer (2006). *Technisch verslag bij het onderzoek 'Loopbaanonderbrekers onder de loep. Een onderzoek naar de leefsituatie en tijdsbesteding van gebruikers van het tijdskrediet in Vlaanderen'*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (in voorbereiding).
- Duyvendak, J.W. en M. Stavenuiter (eds.) (2004). *Working Fathers, Caring Men*, Den Haag/Utrecht: Ministry of Employment and Social Affairs/Verwey-Jonker Institute.
- Eagly, A.H. en A. Mladinic (1993). 'Are people prejudiced against women?', *European Review of Social Psychology* 5, pp. 1-35.
- Ehrenberg, A. (1998). *La fatigue d'être soi*, Paris: O. Jacob.
- Elchardus, M en I. Glorieux (1995). *Niet aan de arbeid voorbij: de werkloosheidservaring als reflectie over arbeid, solidariteit en sociale cohesie*, Brussel: VUBPress.
- Elchardus, M. en I. Glorieux (2002). *De symbolische samenleving: een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*, Tiel: Lannoo.
- Epstein, C.F. (1988). *Deceptive distinctions: Sex, gender and social order*, New Haven: Yale University Press.
- Essed, Ph. (2002). 'Cloning cultural homogeneity while talking diversity: Old wine in new bottles in Dutch organizations', *Transforming Anthropology* 11(1), pp. 2-12.
- Essed, Ph. (2004). 'Cloning amongst professors: Normativities and imagined homogeneities', *NORA* 12 (2), pp. 113-122.
- Essed, Ph. en T. Golberg (2002). 'Cloning cultures: The social injustices of sameness', *Ethnic and Racial Studies* 25(6), pp. 1066-1082.
- Fassin, E. (2003). 'Penser la discrimination positive', in: D. Borrillo (ed.), *Lutter contre les discriminations*, Paris: La Découverte, pp. 55-68.
- Fenstermaker, S. (2002). 'Work and gender (from the gender factory)', in: S. Fenstermaker en C. West (eds.), *Doing gender, doing difference*, New York/London: Routledge, pp. 105-118.
- Ferree, M.M. (1991). 'The gender division of labor in two-earner marriages', *Journal of Family Issues* 12, 14 p.
- Fiebert, M. (1997). 'Annotated bibliography: References examining assaults by women on their spouses/partners', in: B. Dank en R. Refinette (eds.), *Sexual harassment and sexual consent*, New Brunswick, NJ: Transaction.
- Gershuny, J., M. Bittman et al. (2005). 'Exit, voice, and suffering: Do couples adapt to changing employment patterns?', *Journal of Marriage and Family* 67, pp. 656-665.
- Gerson, K. (2002). 'Moral dilemmas, moral strategies, and the transformation of gender. Lessons from two generations of work and family change', *Gender & Society* 16, pp. 8-28.
- Geurts, K. en A. Van Woensel (2005). *Genderzakboekje. Zij en hij op de arbeidsmarkt*, Leuven: Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glick, P. en S.T. Fiske (1996). 'The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism', *Journal of Personality and Social Psychology* 70, pp. 491-512.
- Glorieux, I. (1995). *Arbeid als zingeving: Een onderzoek naar de betekenis van arbeid in het leven van mannen en vrouwen*, Brussel: VUBPress.
- Glorieux, I., S. Koelet en M. Moens (2001). 'Vlamingen in tienduizend en tachtig minuten: een Tijdsbudget-onderzoek', in: J. Lemaître en H. Van Geel (eds.), *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*, Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, pp. 157-184.
- Glorieux, I., J. Minnen en J. Vandeweyer (2005). *De tijd staat niet stil. Veranderingen in de tijdsbesteding van Vlamingen tussen 1999 en 2004*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Glorieux, I., J. Minnen en J. Vandeweyer (2005). *Technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR'04*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Graf, E. en E. von Salis (Hrsg.) (2003). *Erfahrungen mit Gruppen – Theorie, Technik und Anwendung der operativen Gruppen*, Zürich: Seismo Verlag, S. 17-42.
- Gubin, E. et al. (dir.) (2006). *Dictionnaire des femmes belges XIXe et XXe siècles*, Bruxelles: Racine.
- Guévremont, C., M. Lajeunesse en G. Rondeau (1986). 'L'intervention auprès des hommes violents: le programme C.H.O.C.', *Intervention, revue de la corporation professionnelle des travailleurs sociaux du Québec* (75), pp. 15-25.
- Haicault, M. (1984). 'La gestion ordinaire de la vie en deux', *Sociologie du travail* (3), pp. 268-277.
- Harrison, D.A. et al. (2006). 'Understanding attitudes toward affirmative action programs in employment: Summary and meta-analysis of 35 years of research', *Journal of Applied Psychology* 91(5), pp. 1013-1036.
- Hearn, J. (1987). *The gender of oppression*, Brighton: Wheatsheaf/New York: St. Martin's Press.
- Hearn, J. (1998). 'Theorizing men and men's theorizing', *Theory and Society* 27(6), pp. 781-816.
- Hearn, J. (1999). 'It's time for men to change', in: J. Wild (ed.), *Working with Men for Change*, London: Taylor and Francis.
- Hearn, J. (2001). Keynote 'Men and gender equality: Resistance, responsibilities, reaching out', EU Conference on Men and Equality, Örebro, Sweden, March (<http://www.cromenet.org>).
- Hearn, J. (2004). 'From hegemonic masculinity to the hegemony of men', *Feminist Theory* 5(1), pp. 49-72.
- Hearn, J. en K. Pringle, met leden van Critical Research on Men in Europe (2006). *European perspectives on men and masculinities: National and transnational approaches*, Houndmills, UK: Palgrave Macmillan.
- Heiskanen, M. en M. Piispa (1998). *Faith, hope and battering: A survey of men's violence against women*, Helsinki: Statistics Finland.
- Holter, Ø.G. (1989). *Menn*, Oslo: Aschehoug.
- Holter, Ø.G. en H. Aarseth (1993). *Menns Livssammenheng*, Oslo: Ad Notem Gyldendal.
- Holvoet, N. (2004). 'Breaking the waves: over ongelijkheid man/vrouw, gender en collectieve actie', *Antenne* 22, pp. 40-47.

- Jalmert, L. (1984). *Den svenske mannen*, Stockholm: Tiden.
- Jamoulle P. (2005). *Des hommes sur le fil. La construction des identités masculines dans les milieux précaires*, Paris: La Découverte.
- Kaufmann, J.-C. (1998). *Dirty linen: Couples and their laundry*, London: Middlesex University Press.
- Kaufman, M. (1985). 'The construction of masculinity and the triad of men's violence', in: M. Kaufman (ed.), *Beyond patriarchy: Essays by men on pleasure, power and change*, Toronto: Oxford University Press.
- Kaufman, M. (1993). *Cracking the armour: Power, pain and the lives of men*, Toronto: Viking Canada.
- Kaufman, M. (1994). 'Men, feminism, and men's contradictory experiences of power', in: H. Brod en M. Kaufman (eds.), *Theorizing masculinities*, Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Kimmel, M.S. (1994). 'Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity', in: H. Brod en M. Kaufman (eds.), *Theorizing masculinities*, Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Kimmel, M.S. (2002). "'Gender symmetry" in domestic violence: A substantive and methodological research review', *Violence Against Women*, Special Issue: Women's Use of Violence in Intimate Relationships, Part 1 8(11), pp. 1332-1363.
- Koelet, S. (2005). *Standvastige verschillen. Een analyse van theoretische benaderingen over de verdeling van het huishoudelijk werk tussen vrouwen en mannen op basis van tijdsbudgetonderzoek*, Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel (onuitgegeven proefschrift).
- Konrad, A.M. en F. Linnehan (1995). 'Formalized HRM structures: Coordinating equal employment opportunity or concealing organizational practices?', *Academy of Management Journal* 38, pp. 787-820.
- Lipman-Blumen, J. (1976). 'Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: An Explanation of the Sex Segregation of Social Institutions', in: M. Blaxall en B. Reagan (eds.), *Women and the Workplace*, Chicago: University of Chicago Press.
- Logar, R., U. Rösemann en U. Zürcher (2002). *Gewalttätige Männer ändern (sich)*, Bern: Haupt Verlag.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*, New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Lorber, J. (2000). 'Using gender to undo gender: A feminist degendering movement', *Feminist Theory* 1, pp. 101-108.
- Lorber, J. (2005). *Breaking the bowls: Degendering and feminist challenge*, New York: W.W. Norton.
- Lorber, J. (ed.) (2005). *Gender inequality: Feminist theories and politics*, Los Angeles: Roxbury.
- Lorenz, S., Ch. Anglada, P. Avanzino en Ph. Bigler (2005). *Générer un changement chez les hommes ayant des comportements violents dans le couple et la famille: modalités et contextes d'intervention* (gestencild document).
- Lorenzi-Cioldi, F. (1991). 'Pluralité d'ancrages des représentations professionnelles chez des éducateurs en formation et des praticiens', *Revue Internationale de Psychologie Sociale* 4, pp. 357-379.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1994). *Les androgynes*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1995). 'Androgynies au masculin et au féminin', in: M. Berthod-Wurmser et al. (eds.), *La place des femmes. Les enjeux de l'identité et de l'égalité au regard des sciences sociales*, Paris: La Découverte, pp. 143-151.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1996). 'Psychological androgyny: A concept in search of lesser substance. Towards the understanding of the transformation of a social representation', *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26, pp. 137-155.
- Lorenzi-Cioldi, F. (2002). *Les représentations des groupes dominants et dominés: Collections et agrégats*, Grenoble: Presses Universitaires.
- Lorenzi-Cioldi, F. en F. Buschini (2005). 'Vaut-il mieux être une femme qualifiée ou être qualifiée de femme? Effets paradoxaux de la catégorisation dans la discrimination positive', in: M. Sanchez-Mazas en L. Licata (eds.), *L'autre. Regards psychosociaux*, Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, pp. 279-308.
- Lorenzi-Cioldi, F., F. Buschini, S. Menin, A.M. Shimizu en D.J. Silva (2007). *Noir ou pauvre? Représentations de l'inégalité sociale et des moyens pour la corriger chez les étudiants brésiliens* (aangeboden ter publicatie).
- Lundgren, E., G. Heimer, J. Westerstrand en A.-M. Kalliokoski (2001). *Captured Queen: Men's violence against women in 'equal' Sweden – A prevalence study*, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.
- Martin, P.Y. (2001). 'Mobilizing masculinities: Women's experiences of men at work', *Organization* 8(4), pp. 587-618.
- Meron, M., M. Okba en X. Viney (2006). 'Les femmes et les métiers: vingt ans d'évolutions contrastées', *Données sociales* (Insee).
- Messner, M.A. (1997). *Politics of masculinities: Men in movements*, Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Müller, U. en M. Schrottle (2004). *Health, well-being and personal safety of women in Germany. A representative study of violence against women in Germany*, Berlin: Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth.
- Nazroo, J. (1995). 'Uncovering gender differences in the use of marital violence: The effect of methodology', *Sociology* 29(3), pp. 475-495.
- Potuchek, J.-L. (1992). 'Employed wives' orientations to breadwinning: A gender theory analysis', *Journal of Marriage and the Family* 54, pp. 548-558.
- Salomé, J. en S. Galland (2000). *Les mémoires de l'oubli*, Paris: Ed. Jouvence.
- Sayer, L.C. (2005). 'Gender, time and inequality', *Social Forces* 84(1), pp. 285-303.
- Schein, V.E. (1973). 'The relationship between sex-role stereotypes and requisite management characteristics', *Journal of Applied Psychology* 57, pp. 95-100.
- Schein, V.E., R. Mueller en C. Jacobson (1989). 'The relationship between sex role stereotypes and requisite management characteristics among College students', *Sex Roles* 20, pp. 103-110.
- Silvestre, M., Ch. Heim en M. Christen (1999). 'Du traitement de la violence conjugale', *Thérapie familiale* 20(4), pp. 403-424.
- Stephan, W.G. en C.W. Stephan (2000). 'An integrated threat theory of prejudice', in: S. Oskamp (ed.), *Reducing prejudice and discrimination*, Mahwah: Lawrence Erlbaum, pp. 23-45.
- Sullivan, O. (1997). 'The division of housework among "remarried" couples', *Journal of Family Issues* 18, pp. 205-224.
- Tallberg, T. (2003). *Networks, Organisations and Men: Concepts and Interrelations*. Working Paper No. 495, Helsinki: Swedish School of Economics and Business Administration (<http://www.shh.fi/services/biblio/papers/fulltextwp/495-951-555-799-2.pdf>).
- Thomas, R.R. (1990). 'From affirmative action to affirming diversity', *Harvard Business Review* 90, pp. 107-117.
- Van der Vinne, H. en M. Brink (1997). 'Dilemma or compromise: The division of housework and child care among dual earners', in: G.A.B. Frinking en T. Willemsen (eds.) *Dilemmas of modern family life*, Amsterdam: Thesis, pp. 91-111.
- Van Dijk, T., S. Flight, E. Oppenheim en B. Duesmann (1997). *Huiselijk geweld, aard, omvang en hulpverlening*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering.

Van Dijk, T., E. Oppenhuis, M. Abrahamse en A. Meier (2002). *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening*, Hilversum: Ministerie van Justitie, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

Vanderweyden, K. (2002). *Is er leven zonder werk? Over minder werken en sociale integratie op de drempel van de eenentwintigste eeuw*, Leuven/Leiden: Acco.

VanEvery, J. (1997). 'Understanding gendered inequality: Reconceptualizing housework', *Women's Studies International Forum* 20, pp. 411-420.

Vielle, P. (2001). *La sécurité sociale et le coût indirect des responsabilités familiales*, Brussel: Bruylant.

Walby, S. en J. Allen (2004). *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British crime survey*. Home Office Research Study 276, London: Home Office (<http://www.crimereduction.gov.uk/domesticviolence42.htm>).

West, C en D.H Zimmerman (1987). 'Doing gender', *Gender & Society* 1, pp. 125-151.

Widmalm, F. (1998). *Marriage, housework and fairness* 39, Uppsala: Uppsala University, Department of Economics.

De auteurs

Christian Anglada is politicoloog (Université de Lausanne) en socioloog (Université de Paris 8). Hij heeft gewerkt als probatieambtenaar in het gevangeniswezen en als sociaal bemiddelaar voor personen met een verslaving. Als verantwoordelijke voor de dienst Violence et Famille in de Fondation Jeunesse et Familles te Lausanne staat hij in voor de ontwikkeling van de interventie bij mannen die geweld plegen tegen hun partner en hun gezin, en dit in samenwerking met het netwerk van *professionals* in dit domein. Hij is auteur van onder andere *Générer un changement chez les hommes ayant des comportements violents dans le couple et la famille: modalités et contextes d'intervention* (2005, met S. Lorenz, P. Avanzino en P. Bigler).

Contact: Christian.Anglada@jfnet.ch
<http://www.jfnet.ch/Violence.htm>

René Begon is licentiaat in de Romaanse filologie en in Information et Arts de diffusion (Universiteit van Luik). Hij was journalist bij een plaatselijke televisiezender. Van 1990 tot 2001 werkte hij voor de geschreven pers, eerst bij de krant *La Wallonie*, daarna bij het dagblad *Le Matin*. Hij heeft in het culturele domein gewerkt, vooral rond de literaire actualiteit en lokaal nieuws. Sinds 2003 is hij projectleider bij het Collectif contre les violences familiales et l'exclusion in Luik, waar hij werkt rond permanente opleiding en vorming.

Contact: renebegon@cvfe.be
<http://www.cvfe.be/>

Fabienne Bister is licentiate Economische en Sociale Wetenschappen (FUNDP). Sinds eind 1994 is ze gedelegeerd bestuurder van Moutarderie Bister-L'Impériale te Jambes, een KMO met veertien personeelsleden. Ze is de stichtster en bedrijfsleidster van Bister France sarl. Bister is lid van het directiecomité van het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO) en voorzitter van de Commissie KMO van het VBO. Ze is bestuurster van FEVIA Wallonie, de Waalse afdeling van de Federatie Voedingsindustrie van België en van de medische dienst PROVILIS.

Contact: bister@bister.com
<http://www.vbo.be>

Daniël Bollen is van opleiding justitieel maatschappelijk assistent. Als deskundige op de dienst Gelijke Kansen van de Provincie Limburg werkt hij voornamelijk rond de thema's arbeid en geweld.

Contact: dbollen@limburg.be of wittelintjes@limburg.be
<http://www.limburg.be/wittelintjescampagne>

Fabrice Buschini, doctor in de sociale psychologie (EHESS, Parijs), is docent sociale psychologie aan de Universiteit van Genève. Hij is plaatsvervangend professor aan de Universiteit van Lausanne. Als geassocieerd redacteur van de *Papers on Social Representations* en lid van het wetenschappelijke comité van de *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, situeren zijn werk en interesses zich vooral op het vlak van sociale verandering, fenomenen van invloed, sociale representaties, taal, groepsverhoudingen en methodologie.

Contact: Fabrice.Buschini@pse.unige.ch

Martine Corbière is sociologe. Ze was betrokken bij het Europese onderzoek 'Et les hommes?', dat liep van december 2002 tot februari 2004 in Frankrijk, België en Griekenland, waarvoor ze meewerkte aan het gedeelte over politici en hoge ambtenaren.

Ignace Glorieux is als hoogleraar sociologie verbonden aan de Faculteit Economische, Sociale en Politieke Wetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Hij geeft cursussen over sociale ongelijkheid, methodologie, sociologische theorie, cultuurpolitiek en tijdssociologie. Zijn voornaamste onderzoeksdomein betreft de studie van tijdsordening en tijdsbesteding. Hij doet onderzoek naar de tijdsbesteding van de Vlamingen en analyseert de tijdsbesteding van de Belgen op basis van gegevens verzameld door de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie. Hij is ook betrokken bij een longitudinaal interuniversitair onderzoek over de transitie van school naar werk (SONAR). Hij is auteur van onder andere *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut* (2006, met S. Koelet, I. Mestdag, J. Minnen, M. Moens en J. Vandeweyer).

Contact: ignace.glorieux@vub.ac.be
<http://www.vub.ac.be/TOR/>

Françoise Goffinet heeft een interfacultair licentiaat in sociaal werk. Na werkzaam te zijn geweest in het onderzoek, de permanente educatie en de opleiding, werkt ze sinds 17 jaar als gelijkheidsexperte, eerst bij de Directie Collectieve arbeidsbetrekkingen van het Ministerie van Werkgelegenheid, daarna bij de Directie Gelijke kansen (het huidige Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen). Sinds 2002 heeft ze twee Europese projecten rond 'Actieve vaders' gecoördineerd en eraan meegewerkt. Deze projecten hebben tot doel om het vaderschapsverlof van tien dagen, dat sinds juli 2002 is ingevoerd in België, te promoten en daarover te sensibiliseren.

Contact: goffinet@meta.fgov.be
<http://www.igvm.fgov.be>

Jeff Hearn is professor aan de Swedish School of Economics in het Finse Helsinki en aan de Universiteit van Huddersfield in Groot-Brittannië. Daarvoor was hij onderzoeksprofessor aan de Universiteit van Manchester. Hij heeft ook gewerkt aan de universiteiten van Bradford, Oslo, Tampere en Åbo Akademi. Hij was hoofdopdrachtnemer van het EU-onderzoeksnetwerk 'The Social Problem of Men' en voert momenteel een onderzoek uit rond 'Men, Gender Relations and Transnational Organising, Organisations and Management'. Hij is stichtend lid van de Finse pro-feministische organisatie *profeministimiehet*.

Hij is de auteur van: *The Gender of Oppression* (1987); *'Sex' at 'Work'* (1987/1995); *The Sexuality of Organization* (1989); *Men in the Public Eye* (1992); *Men as Managers, Managers as Men* (1996); *The Violences of Men* (1998); *Gender, Sexuality and Violence in Organizations* (2001); *Information Society and the Workplace* (2004); *Handbook of Studies on Men and Masculinities* (2005); *Men and Masculinities in Europe* (2006); en *European Perspectives on Men and Masculinities* (2006). Hij is co-redacteur van het tijdschrift *Men and Masculinities*.

Contact: jeff.hearn@hanken.fi

Pascale Jamouille is Doctor in de Sociale wetenschappen: antropologie (UCL). Haar proefschrift handelde over 'Mannen en vaders uit volksbuurten. Ommekeer in het nemen van risico's' ('Hommes et pères des mondes populaires. Transformation des prises de risque'). Momenteel werkt ze als antropologe bij de Psychische Gezondheidsdienst Le Méridien (APSY/UCL) en is ze wetenschappelijk onderzoekster bij het Laboratorium voor Prospectieve antropologie en de Eenheid Antropologie en Sociologie van de Université catholique de Louvain en docent aan het FOPES (methodologie). Ze is auteur van onder andere *Des hommes sur le fil. La construction de l'identité masculine en milieux précaires* (2005).

Contact: jamouille@anso.ucl.ac.be
<http://www.uclouvain.be/anso.htm>

Michael Kaufman werkt al meer dan twee decennia wereldwijd met mannen en vrouwen rond het herdenken van mannelijkheid, het aanpakken van seksisme en geweld tegen vrouwen en het ontwikkelen van betere relaties tussen mannen en vrouwen. Dr. Kaufman werkt professioneel als schrijver, spreker, consultant en workshopleider in het domein van genderrelaties voor regeringen, ondernemingen, vakbonden, universiteiten, scholen en NGO's, in het bijzonder voor de Verenigde Naties. Hij is een van de stichters van de Witte Lintjescampagne, wereldwijd de grootste actie van mannen die een einde willen maken aan het geweld tegen vrouwen. Voorheen doceerde hij aan de York University in Toronto, waar hij adjunct-directeur was van het Centre for Research on Latin America and the Caribbean.

Zijn boeken handelen over de genderproblematiek (*Cracking the Armor: Power, Pain and the Lives of Men; Beyond Patriarchy: Essays By Men on Pleasure Power and Change; Theorizing Masculinities*) en over democratie en ontwikkelingsstudies (*Community Power and Grassroots Democracy; Jamaica Under Manley*). Daarnaast is hij auteur van een roman, *The Possibility of Dreaming on a Night Without Stars*.

Contact: mk@michaelkaufman.com
<http://www.michaelkaufman.com>

Michael Kimmel is expert op het gebied van mannen en mannelijkheid. Hij is professor sociologie aan de State University of New York te Stony Brook. Hij is auteur en redacteur van meer dan 20 boeken over dit onderwerp, waaronder *Men's Lives* (6^{de} uitgave, 2003); *The Politics of Manhood* (1996); *Manhood in America: A Cultural History* (1996); *The Gendered Society* (2000); *The Gender of Desire* (2005); en *The History of Men* (2005). Hij redigeert *Men and Masculinities*, een interdisciplinair wetenschappelijk tijdschrift, en was redacteur van de *Encyclopedia of Men and Masculinities* (2004) en het *Handbook of Studies on Men and Masculinities* (2004).

Hij adviseert ondernemingen, NGO's en overheidsorganisaties over de hele wereld over gendergelijkheidsissues, waaronder de combinatie arbeid en gezin, het aanpakken van discriminatie op het werk en de promotie van diversiteit. Kimmel heeft manieren gevonden om mannen te betrekken bij de gesprekken over gendergelijkheid op een wijze die tegelijkertijd engagerend en grappig is en die iedereen het gevoel geeft betrokken te zijn bij gendergelijkheidsprojecten.

Hij heeft overleg gepleegd met alle Ministeries voor Gendergelijkheid in de Noord-Europese landen en een lezing gegeven ter gelegenheid van de Internationale Vrouwendag voor het Europees Parlement, de Raad van Europa,

de Europese Commissie en het Europees Ruimteagentschap.

Contact: michael_kimmel@yahoo.com
<http://www.michaelkimmel.com>

Suzana Koelet is sinds 1999 als onderzoekster verbonden aan de TOR-groep, onderzoeksgroep voor de studie van de tijd, cultuur en samenleving aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze werkte er intensief mee aan de opstelling, uitvoering en analyse van de twee grootschalige Vlaamse tijdsbudgetonderzoeken uit 1999 en 2004. Daarbij heeft ze zich gespecialiseerd in het onderzoek naar het huishoudelijke werk van mannen en vrouwen, wat in 2005 resulteerde in het proefschrift 'Standvastige verschillen. Een analyse van theoretische benaderingen over de verdeling van het huishoudelijke werk tussen vrouwen en mannen op basis van tijdsbudgetonderzoek'. Haar huidige werkzaamheden kaderen dan weer binnen een grootschalig interuniversitair onderzoek rond mobiliteit, waar zij het tijdsbudgetluik op zich neemt. Koelet is lid van de International Association for Time Use Research en actief binnen Focus Research en Eurodoc. Ze geeft gastcolleges bij de cursussen 'Sociologie van de tijd' en 'Sociologie van de ongelijkheid'.

Contact: skoelet@vub.ac.be
<http://www.vub.ac.be/TOR/>

Laure Lantier heeft een Master in Arbeidsociologie en een Master in Onderzoek in arbeids-, politieke en gender-sociologie. Haar verhandelingen betreffen de impact van de arbeidsduurvermindering op de verdeling van huishoudelijk en ouderlijk werk binnen het koppel en de constructie van mannelijke identiteiten. In 2005-2006 heeft ze een stage verricht bij het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, waar ze heeft gewerkt rond het thema van de combinatie privé-/professioneel leven.

Contact: laure_lantier2@hotmail.fr

Susanne Lorenz is licentiaat Onderwijswetenschappen (Université de Genève). Na een postgraduaat in Criminologie (Université de Lausanne) en een voortgezette opleiding in het domein van evaluatie (Universität Bern) heeft ze meerdere jaren gewerkt met drugsverslaafden in het gevangeniswezen en de ambulante dienstverlening. Sinds 2002 is ze professor aan de Haute Ecole Valaisanne - Institut Santé Social (Zwitserland), waar ze verantwoordelijk is voor de opleidingsmodules in het domein van de criminaliteit. Lorenz heeft meerdere onderzoeken uitgevoerd over het traject van jongvolwassenen in moeilijkheden en partner- en familiaal geweld, die werden gefinancierd door het Zwitserse Nationaal onderzoeksfonds.

Contact: susanne.lorenz@hevs.ch

Fabio Lorenzi-Cioldi is gewoon hoogleraar sociale psychologie aan de Universiteit van Genève en is codirecteur van de Ecole doctorale de psychologie sociale van de Universiteiten van Genève en Lausanne. Lorenzi-Cioldi was geassocieerd redacteur van de *European Journal of Social Psychology* en is redactieoverwoordelijke van de collectie 'Vies Sociales' bij de Presses Universitaires de Grenoble. Hij is auteur van onder andere: *Individus dominants et groupes dominés* (1988), *Les androgynes* (1994), *Questions de méthodologie en sciences sociales* (1996), *Homogénéité et statut social des groupes* (2002) en *Les représentations des groupes dominants et dominés. Collections et agrégats* (2002).

Contact: Fabio.Lorenzi-Cioldi@pse.unige.ch

Roland Mayerl vertegenwoordigt de vereniging City & Shelter te Sint-Gillis, die een aantal projecten heeft gecoördineerd waarbij rekening wordt gehouden met de genderdimensie, waaronder Europese projecten met steun van de Europese Commissie (De besluitvorming van vrouwen en mannen aangaande stadsruimte en woonomstandigheden (1993), Europees handvest voor vrouwen in de stedelijke omgeving (1994), het Europees netwerk van profeministische mannen (1997), de White Ribbon Campaign in Europa (2000) en de website en de DVD Daphne-toolkit van het Daphne-programma (2004-2006)), het nationale project Gender mainstreaming en mobiliteit (Ministerie van Mobiliteit en Vervoer) en een project met steun van de Koning Boudewijnstichting met betrekking tot een alternatieve woonomgeving met een luik over gender en wonen.

Contact: cityshelter@skynet.be
<http://www.cityshelter.org>

Laura Merla is Doctor in de sociologie (Université catholique de Louvain, 2006). Haar proefschrift handelde over het 'Begrip en de voorstelling van zichzelf en de transgressie van normen met betrekking tot de sekseverdeling van werk: de case van vaders "aan de haard"' ('Appréhension et présentation de soi et transgression des normes de la division sexuelle du travail: le cas des pères "au foyer"'). Momenteel bereidt ze een postdoctoraal onderzoek voor, gefinancierd door de Europese Commissie (Marie Curiebeurs 'Outgoing International Fellowships'), aan de University of Western Australia over 'Transnational care practices of Brazilian low-qualified migrants living in Australia and Portugal: a comparative perspective'.

Veerle Pasmans is criminologe van opleiding (K.U.Leuven). Ze is momenteel werkzaam bij het Justitiehuis Turnhout. In 2004-2006 was ze adjunct-directrice van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. Daarvoor was ze onder andere adjunct-adviseur bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken (1997-1998) en directrice van het Justitiehuis Antwerpen (1998-2004).

Contact: veerle.pasmans@pandora.be

Sophie Pioro is sociologe. Als toenmalig verantwoordelijke voor het gelijkheidsbeleid voor mannen en vrouwen op het kabinet van de Belgische Minister van Werk, was ze als coördinator betrokken bij het Europese project 'Et les hommes', dat van december 2002 tot februari 2004 liep in Frankrijk, België en Griekenland.

Hugo Swinnen is socioloog van opleiding (K.U.Leuven). Hij is senior onderzoeker en Hoofd Internationale Zaken bij het Verwey-Jonker Instituut in Utrecht, een onafhankelijk landelijk instituut voor toegepast sociaal wetenschappelijk onderzoek naar maatschappelijke vraagstukken. Naast de coördinatie van de transnationale onderzoeksprojecten voert hij zelf onderzoek uit op terreinen als stedelijk beleid en burgerparticipatie, (lokaal) sociaal beleid, armoedebestrijding en gelijke kansen. Op voordracht van het Nederlandse Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport vervult hij sinds 1999 de functie van International Relations Attaché bij het European Centre for Social Welfare Policy and Research in Wenen.

Swinnen is co-auteur van onder andere: *European cities and local social policy. Survey on developments and opinions in six European countries* (2003), *Het soortelijk gewicht van sociaal beleid* (2004), *Europäische Städte und Sozialpolitik / Villes européennes et politique sociale* (2004), *Breed welzijn Vlaanderen - Nederland. Inventarisatie van samenwerkingverbanden en -activiteiten* (2004) en sinds 2003 van de evaluatierapporten van het Nederlandse Nationale Actieplan Sociale inclusie.

Contact: HSwinnen@verwey-jonker.nl

<http://www.verwey-jonker.nl>

Nico van Oosten is psycholoog en sinds 1997 beleidsmedewerker, trainer en adviseur bij TransAct. Hij heeft ruim vijf jaar ervaring als trainer op het terrein van de systeemgerichte aanpak van huiselijk geweld en vrijwillige hulp aan plegers. Sinds drie jaar werkt hij als adviseur huiselijk geweldsbeleid van gemeenten. Hij geeft regelmatig lezingen over huiselijk geweld en is (co)auteur van diverse publicaties op het terrein van huiselijk geweld en diversiteit in zorg en welzijn, waaronder: *De Aanpak: systeemgerichte hulp bij geweld in relaties; Relatiegeweld en (verlies van) mannelijkheid; Primaire preventie van seksueel geweld; Seksespecifieke hulpverlening voor maatschappelijk werkers; Dronken mannen, depressieve vrouwen.*

Contact: nvo@transact.nl

<http://www.transact.nl>

Jessie Vandeweyer is als voorser verbonden aan de Vakgroep Sociologie - Onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel. Haar voornaamste onderzoeksdomein betreft de studie van tijdsordening, tijdsbesteding en sociale integratie. In dit kader voerde zij de analyses en rapportering uit van het grootschalig Belgisch tijdsbudgetonderzoek (1999) uitgevoerd door het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Naast analyses van de tijdsbestedingspatronen op nationaal niveau, werkte zij eveneens mee aan de studie over de tijdsbesteding van de Vlamingen (TOR'99) en was betrokken bij de opzet, de datacleaning en het analyseren van het volgende Vlaamse tijdsbudgetonderzoek TOR'04. Sinds 1 juli 2005 werkt zij rond het FWO-project 'Loopbaanonderbrekers onder de loep. Een onderzoek naar de leefsituatie en de tijdsbesteding van gebruikers van het tijdskrediet in Vlaanderen'. Zij is auteur van onder andere *De 24 uur van Vlaanderen. Het dagelijkse leven van minuut tot minuut* (2006, met I. Glorieux, S. Koelet, I. Mestdag, J. Minnen en M. Moens).

Contact: jessie.vandeweyer@vub.ac.be

<http://www.vub.ac.be/TOR/>

Bijlagen

Bijlage 1. Lijst van deelnemers

1. Man en verandering: de rol van de mannen in de gelijkheid van mannen en vrouwen (9-10 september 2005)

- Monique Chalude, Voorzitster Amazone vzw (voorzitster)
- Pascale Vielle, Directrice Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
- Bruno De Lille, Schepen van Gelijke Kansen van de Stad Brussel
- Fabio Lorenzi-Cioldi, Departement Psychologie, Universiteit Genève (Zwitserland)
- Pascale Jamoulle, Sociologe, Université catholique de Louvain
- Suzana Koelet, Onderzoekster Vakgroep Sociologie - Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel
- Laura Merla, Sociologe, Université catholique de Louvain
- Sophie Pioro, Coördinatrice van het Europese onderzoek 'Et les hommes?'
- Martine Corbière, Sociologe, Université Toulouse-Le Mirail (Frankrijk)
- Veerle Pasmans, Adjunct-directrice Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
- Françoise Goffinet, Attachée Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
- Gratia Pungu, Attachée Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Bestuur Plaatselijke Besturen

2. Samenwerken aan gelijkheid: mannen als dragers van verandering? (7 maart 2006)

- Monique Chalude, Voorzitster Amazone vzw (voorzitster voormiddagsessie)
- Pascale Vielle, Directrice Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (voorzitster namiddagsessie)
- Celia Alexopoulou, Adjunct-afdelingshoofd Eenheid Gelijke kansen voor vrouwen en mannen: Strategie en programma, Europese Commissie
- Hugo Swinnen, Senior onderzoeker en Hoofd internationale zaken, Verwey-Jonker Instituut (Nederland)
- Anne-Marie Faradji, Bestuurster Afdeling Gelijkheid, Algemene Directie Mensenrechten, Raad van Europa
- Veerle Pasmans, Adjunct-directrice Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
- Jessie Vandeweyer, Onderzoekster Vakgroep Sociologie - Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel
- Fabienne Bister, Voorzitster Commissie KMO van het Verbond van Belgische Ondernemingen, Gedelegeerd bestuurster Moutarderies Bister
- Peter-Jan Bogaert, freelance journalist *De Morgen*
- Marcel Crochet, Emeritus Rector Université catholique de Louvain, Voorzitter Commissie Vrouwen en Wetenschap van het Kabinet van Mevrouw Marie-Dominique Simonet, Minister van Hoger onderwijs, Wetenschappelijk onderzoek en Internationale betrekkingen van het Waals Gewest
- Hadelin de Beer de Laer, Voorzitter Programmatische federale overheidssdienst Duurzame ontwikkeling
- Vincent Van Damme, Directeur HR Ontwikkeling, Euromut
- Fabio Lorenzi-Cioldi, Departement Psychologie, Universiteit Genève (Zwitserland)
- Jeff Hearn, Swedish School of Economics, Helsinki (Finland) en University of Huddersfield (Verenigd Koninkrijk)
- Ortwin de Graef, Hoogleraar Departement Literatuurwetenschap, Katholieke Universiteit Leuven
- Marleen Heylen, Contextueel familietherapeute, Lector Departement Sociale School Heverlee, Katholieke Hogeschool Leuven
- Olivier Nyssens, Voorzitter Relais Hommes vzw
- Gratia Pungu, Attachée Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Bestuur Plaatselijke Besturen
- Christian Dupont, Minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie, Grootstedenbeleid en Gelijke Kansenbeleid
- Michael Kimmel, Departement Sociologie, State University of New York, Stony Brook (Verenigde Staten)

3. Geweld: een mannenzaak! De rol van mannen in het voorkomen en eindigen van geweld (7 april 2006)

- Veerle Pasmans, Adjunct-directrice Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (voorzitter)
- Michael Kaufman, Oprichter Witte Lintjescampagne (Canada)
- Nico van Oosten, Beleidsmedewerker Transact (Nederland)
- Christian Anglada, Coördinator Violence et Famille, Stichting Jeunesse et Familles (Zwitserland)
- Roland Mayerl, Projectmanager City & Shelter vzw
- René Begon, Projectleider Collectif contre les violences familiales et l'exclusion
- Daniël Bollen, Provincie Limburg, 2de Directie Welzijn, Dienst Gelijke Kansen
- Mileen Koninckx, Kabinet van de Heer Christian Dupont, Minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie, Grootstedenbeleid en Gelijke Kansenbeleid

Bijlage 2. Inleiding door Bruno De Lille, 9-10 september 2005

Allereerst wil ik de sprekers en deelnemers aan deze conferentie welkom heten. Uw aanwezigheid getuigt van uw interesse voor de gelijke kansen en dat kan mij enkel verheugen!

Wat betekent gelijke kansen? Gelijke kansen, dat wil zeggen aan elke vrouw en aan elke man dezelfde mogelijkheden geven en dat is waar de Stad Brussel naar streeft, met andere woorden een samenleving waar iedereen dezelfde kansen heeft. Iedereen, dat wil zeggen ook de vrouwen... En dat is niet altijd vanzelfsprekend!

Vooral omdat die ongelijkheid tussen vrouwen en mannen heel vaak wordt genegeerd. 'Er zijn toch geen problemen meer? Vrouwen hebben dezelfde rechten en kansen. Als ze die niet grijpen, is dat omdat ze dat zelf willen. U zou eens moeten weten hoeveel mannen worden gediscrimineerd.' Het zijn reacties die telkens weer opduiken als we het hebben over de noodzaak van een gelijke kansenbeleid voor vrouwen. Omdat er minder vaak openlijk wordt gediscrimineerd, wordt de strijd voor de gelijke rechten een stuk moeilijker. Mensen zijn bang van verandering. Of zoeken redenen om aan te tonen dat die verandering onmogelijk is.

Lange tijd zei men dat de opvoeding aan de oorsprong zou liggen van de discriminaties tegen vrouwen. 'Papa werkt en Mama ook... maar zij zorgt voor het eten, vraagt de les van de oudste op terwijl ze de kleinste een bad geeft en papa televisie kijkt...' Indien dit (zeker overdreven?!) beeld al vanaf zeer jonge leeftijd in de geest van de kinderen is verankerend, hoe kunnen wij dan nog het gedrag van sommige mannen tegenover vrouwen veroordelen, want 'het is hun schuld niet, ze zijn zo opgevoed'!

We kunnen echter wel opmerken dat, indien de situatie dat vereist, de mannen die zich verplicht zien om zich aan te passen aan een herverdeling van de rollen binnen het huishouden dat ook doen, en dat vormt geen probleem. Kunnen we dan echt nog de schuld leggen bij de opvoeding?

Anderen beweren dan weer dat het gewoon een kwestie van tijd is: de nieuwe man is opgestaan, weet u wel, en die neemt zijn verantwoordelijkheid op in het huishouden, verdeelt de taken evenwichtig en zorgt voor de kinderen. Alleen, er zitten nogal wat vreemde kantjes aan die nieuwe man. Ten eerste vertrekt men hier enkel van de *goodwill* van de man: hij wil een deel van de taken op zich nemen (en wat als hij het plots niet meer wil?). En ten tweede blijkt hij in de realiteit vooral een man die zichzelf goed kan verkopen. Uit de onderzoeksresultaten van Professor Ignace Glorieux blijkt dat mannen vandaag helemaal niet méér in het huishouden helpen dan pakweg tien jaar geleden. We denken alleen dat ze dat doen. Een goede marketingtruc van die mannen dus.

Immers, als we ieders tijdgebruik ontleden komen we tot het besef dat mannen hun 'vrije tijd' gemakkelijker kunnen gebruiken voor hun hobby's terwijl vrouwen hun tijd voor huishoudelijke taken gebruiken.

We zijn er dus nog lang niet. En dat is ook de reden waarom de Stad Brussel een initiatief als dit van vandaag ondersteunt. De mentaliteit van mensen veranderen is echter een werk van lange adem, een werk dat we allemaal samen moeten doen, elk op zijn of haar terrein. Bij de Stad Brussel gaan we bijvoorbeeld in de eerste plaats op zoek naar maatregelen die we kunnen nemen binnen onze eigen organisatie.

Alleen al binnen de directe administratie van de Stad Brussel werken er 3.600 mensen. Iets meer dan de helft daarvan zijn vrouwen; daar zitten we dus goed. Als we kijken naar de functies van die vrouwen, dan ontdekken we wel problemen: tot en met niveau 2 gaat het gelijk op; bij de leidinggevende niveaus zitten we plots met dubbel zoveel mannen als vrouwen. Het glazen plafond...

Om een gelijkekansenbeleid voor vrouwen en mannen in te voeren probeert de Stad Brussel in eerste instantie concrete maatregelen toe te passen binnen haar eigen administratie opdat vrouwen dezelfde kansen zouden hebben als mannen. Deze maatregelen omvatten onder andere een vertrouwenspersoon voor pesterijen en ongewenst seksueel gedrag. Iemand binnen de personeelsdienst spoort maatregelen op die vrouwen benadelen om ze dan vervolgens aan te passen. Het promotiesysteem wordt herzien. Tot nu toe was men bijna verplicht om maandenlang avondcursussen te volgen, wat voor sommige vrouwen moeilijk is.

Omdat blijkt dat vrouwen in een aantal gevallen minder kansen krijgen als ze voor een louter mannelijke examenjury moeten verschijnen, zorgen we er bovendien voor dat in die jury's telkens mensen van beide geslachten zetelen. We proberen onze ambtenaren ook zo goed mogelijk te informeren over hun rechten als het gaat over zwangerschapsverlof, ouderschapsverlof en vaderschapsverlof en we proberen de mannen in onze administratie ertoe aan te zetten ook van deze voorzieningen gebruik te maken.

Naast deze maatregelen werkt de Stad samen met vrouwenorganisaties aan de ontwikkeling van bewustmakingsacties rond een aantal typisch vrouwelijke problematieken zoals bijvoorbeeld prostitutie, gedwongen huwelijken, geweld tegen vrouwen...

Parallel aan deze 'eenmalige' acties zijn we bezig met de voorbereiding van de derde editie van de veertiendaagse van de bewustmaking rond vrouwenrechten, 'Les Femmes et la Ville'. Deze veertiendaagse gaat van start op 10 november, aan de vooravond van de dag van de Wapenstilstand maar ook van de Nationale Vrouwendag, en loopt af op 25 november, de Internationale dag van de strijd tegen geweld op vrouwen. De bedoeling is om de bevolking te informeren over de verschillende vormen van geweld tegen vrouwen, hen te sensibiliseren en hen, met de hulp van de terreinorganisaties en professionals, aan te zetten om na te denken over wat de Stad Brussel zou kunnen doen om in te gaan tegen deze vormen van geweld waarvan vrouwen vaak het slachtoffer zijn.

En ten slotte ondersteunt de Stad Brussel dit jaar de Wereldvrouwenmars en Conféttia, een uniek evenement dat heel wat Nederlandstalige en Franstalige vrouwenorganisaties samenbrengt op 16 oktober 2005 in het kader van de feestelijkheden rond 100 jaar Vrouwenraad in België.

Hoewel onze activiteiten zijn geconcentreerd op vrouwen in het algemeen, werken we vanzelfsprekend ook vrijwillig mee aan projecten die de rol van mannen in de gelijkheid van vrouwen en mannen in het licht stellen. Daarom was de stad Brussel trots op haar medewerking aan de enquête van de Universiteit van Toulouse over de attitudes van mannen. Deze enquête over de gelijkheid van vrouwen en mannen werd ook gehouden in Frankrijk en in Griekenland bij de politieke, administratieve en syndicale gezagsdragers, ondernemingsleiders....

Ik ben trots om u, samen met het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, te verwelkomen op deze conferentie die het resultaat is van een samenwerking tussen de federale, gewestelijke en gemeentelijke niveaus; een conferentie waar, voor de eerste keer in België, de rol van mannen in de gelijkheid van vrouwen en mannen wordt behandeld. We hopen hierbij zoveel mogelijk mensen te bereiken en mannen en gelijkheid in een ruimer kader te kunnen plaatsen.

Bruno De Lille
Schepen van Vlaamse Aangelegenheden, Gelijke Kansen en Internationale Solidariteit van de Stad Brussel (2001-2006)

info@brunodelille.net

Bijlage 3. Conclusies door Gratia Pungu, 9-10 september 2005

Het Bestuur Plaatselijke Besturen, een instelling onder het gezag van de Minister-President van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, is een administratie die het voogdijchap uitoefent over de 19 gemeenten van het Brussels Gewest. Dankzij een overeenkomst met het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (IGVM) is er sinds 2001 een cel actief die moet instaan voor het opstarten van projecten omtrent de gelijkheid van mannen en vrouwen op gemeentelijke niveau. Het is in dit kader dat twee studiedagen werden georganiseerd rond de thematiek van mannen en verandering en meer in het bijzonder omtrent de rol van mannen bij de gelijkheid van mannen en vrouwen.

Binnen de overheid in het algemeen had de gelijkheid van mannen en vrouwen oorspronkelijk betrekking op de formele gelijkheid en logischerwijze waren de acties en eisen bij voorkeur gericht op juridische gelijkheid. De beperking van de eis om gelijkheid tot deze dimensie is momenteel nog steeds aanwezig in de mentaliteit van vele betrokkenen. Het leeuwendeel van de beleidsmaatregelen, met name voor het gemeentepersoneel, beantwoordt nog steeds quasi exclusief aan deze definitie. Ondertussen heeft het feit dat deze maatregelen niet volstaan om gelijkheid en non-discriminatie in concreto te waarborgen, onder invloed van de vrouwenbeweging, geleid tot het verkrijgen van specifieke beleidslijnen ter correctie van feitelijke discriminaties.

Hoewel deze specifieke maatregelen, deze positieve acties, zijn bedoeld om tegemoet te komen aan concrete problemen (in de meeste gevallen voor vrouwen), hebben ze minstens twee grote nadelen: enerzijds wordt de ongelijke situatie niet in vraag gesteld in termen van sociale verhoudingen, structuur en werking en anderzijds bestaat de kans dat ze de bestaande stereotypen nog versterken in plaats van bestrijden. De lezing van Fabio Lorenzi-Cioldi over de impact van deze maatregelen op de vertegenwoordiging van hun begunstigen was boeiend en stemt tot nadenken en vragen. Ten slotte verweisen ze een blijvende correctie aangezien ze de maatschappelijke verhoudingen niet in vraag stellen. Ze verhinderen immers een diepgaand onderzoek van de oorzaken van de ongelijkheid en zodoende ook een definitieve aanpak ervan.

De idee van dit colloquium is gebaseerd op twee projecten van het Bestuur Plaatselijke Besturen. In 2001 bevestigde een met het IGVM in de gemeenten gevoerde enquête wat voordien slechts een indruk was. De gemeenten werden gevraagd om uit een waaier van mogelijke positieve acties te kiezen welke werden aangewend en ook te onderstrepen of ze al dan niet doeltreffend waren met het oog op een verbetering van de concrete situatie inzake gelijkheid.

De verkregen resultaten tonen duidelijk aan dat onder de minst gebruikte en volgens de bevrageden het minst met de gelijkheid gelinkte maatregelen zich die bevonden die betrekking hadden op mannen; alsof gelijkheid enkel een vrouwenzaak was. Daartegenover stond dat alle maatregelen aangaande deeltijds werk, werktijdregeling voor vrouwen en kinderopvang een groot succes kenden en bovendien stonden in het klassement van de meest aangewende en als meest geschikt voor de verwezenlijking van de gelijkheid beschouwde positieve acties.

De resultaten van dit onderzoek zijn geen losstaande bevindingen. Er moet in dit opzicht aan worden herinnerd dat de internationale organisaties zich slechts zeer laat voor deze kwestie zijn gaan interesseren: de VN aan het begin van dit decennium, een paar vermeldingen bij de Raad van Europa in de vorm van algemene aanbevelingen en specifieke thema's: huiselijk geweld, aids, de strijd tegen de stereotypen, vaderschap.

De tweede enquête gebeurde op initiatief van de Universiteit van Toulouse-Le Mirail, in het kader van een Europees project waarover Sophie Pioro en Martine Corbière ons verslag uitbrachten. Deze enquête stelt essentiële vragen voor ons debat. Sta mij toe dat ik ze nogmaals in herinnering breng en de draagwijdte nog uitbreidt. Wat hebben de mannen begrepen van de maatschappelijke verhouding tussen de geslachten en het daarmee verband houdende beleid? Heeft de gelijkheid van mannen en vrouwen niet te lijden onder het gebrek aan mannelijke participatie bij het proces? Indien het antwoord op deze vraag positief blijkt te zijn, moet men zich vragen stellen over de middelen om die participatie te vergroten. Hoe kan er rekening worden gehouden met de 'egalitaire' eisen van de mannen tegenover de uitholling van de beschermende rol van mannen en steeds hogere eisen die aan hen worden gesteld? Hoe alle voors en tegens in aanmerking nemen in de eisen om gelijkheid zonder tot een omkering van de situaties in het overheidsbeleid te komen? Dit zou immers een stap terug zijn. De vraag die voor de vrouwenorganisaties op het spel staat is hoe niet alles te verliezen of de verworvenheden van de beweging te zien afbrokkelen, terwijl op het politieke niveau, waarbij ik ook de administratie reken, het veeleer de kwestie is hoe de soms zeer tegengestelde gelijkheidseisen beleidsmatig met elkaar in overeenstemming te brengen.

De doelgroep van de Brusselse enquête bestond uit mannen in verantwoordelijke posities op politiek en administratief niveau, professioneel actief in het domein van de gelijkheid of in materies die ermee verband houden.

De conclusies van de studie spreken boekdelen: allen zijn ze zich weinig bewust van de segregatie in de beroeps-wereld, ook in hun eigen organisatie; het gescheiden karakter ervan wordt niet ondervonden en aanvoeld als zijnde opgenomen in een systeem. Weinigen zien het trouwens als het resultaat van een interactie tussen een ongelijke verdeling van de huishoudelijke en gezinstaken binnen het koppel en de eisen van de professionele wereld, zoals Suzanna Koelet heeft gesteld in de studie van de onderzoeksgroep TOR. Zodra de formele gelijkheid wordt nageleefd, wordt de rest als een individuele keuze gezien, niet als een maatschappelijke constructie.

Men moet mij goed begrijpen over dit punt, het gaat niet om de ontkenning van de moeilijkheden en onrechtvaardigheden waarmee sommige mannen worden geconfronteerd, in het bijzonder bij de uitoefening van hun rol als ouder, en nog minder van de noodzakelijkheid van de ouderlijke aanwezigheid. De uiteenzetting van Pascale Jamouille heeft ons zeer bewust gemaakt van de wanhoop van deze vaders die zich moeten 'externaliseren', zoals zij het zo geraffineerd zegt, om enigszins in hun eigen behoeften of die van hun gezin te kunnen voorzien. Is de reden hiervoor niet de inperking van de sociale voorzieningen? Ik wil er voorts nog aan herinneren dat de vrouwenorganisaties, verenigd in het Verbindingscomité, als eerste tot aan het Hof van Justitie van Luxemburg zijn gegaan om te vermijden dat bij de toekenning van werkloosheidsuitkeringen de verdeling van de begunstigden in ongelijke categorieën (gezinshoofd, alleenstaande, samenwonende...) tot een discriminatie en een verarming van vrouwen zou leiden. Natuurlijk deden ze dit in naam van de vrouwenrechten, maar twintig jaar later moet worden vastgesteld dat deze herdefinities van het beleid inzake de toekenning van werkloosheidsuitkeringen hebben geleid tot de gevolgen voor de gezinnen die men nu kan waarnemen.

Ik heb ook oor voor de bezorgdheid van de verenigingen voor de idee dat het, al als extreem beperkt beschouwd, budget van het IGVM zou worden gebruikt voor nieuwe onderzoeken en subsidies ten gunste van mannen... en dus in het nadeel van vrouwen bij een ongewijzigde financiële slagkracht. Ze dringen er ook op aan dat het gelijkheidsbeleid, waarvan de toekenning van subsidies een luik is, niet enkel een zaak van het IGVM zou zijn, maar dat elk departement voor dat gedeelte dat onder zijn bevoegdheden valt verantwoordelijk zou zijn.

Indien de nieuwe missies en ambities van het IGVM tegemoet komen aan hun wensen, zou er geen sprake zijn van een opgave van de oude bekommernissen en prioriteiten; de rol van het IGVM inzake slachtofferhulp en juridische ondersteuning bij klachten mag geen obstakel zijn en het collectieve aspect van genderongelijkheden maskeren.

Ik zou willen besluiten met te zeggen dat een maatschappij zich niet als democratisch mag beschouwen indien dat ten koste gaat van de vrouwenrechten maar ook dat er geen gelijkheid mogelijk is zonder de medewerking van de helft van de bevolking, die uit mannen bestaat. Het is op deze voorwaarden, door de mobilisatie van de sociale actoren, vrouwen én mannen, dat de gelijkheid een maatschappelijk gedeelte inzet kan worden. Een nieuw maatschappelijk gendercontract moet nog worden opgesteld, een idee dat de directie van het IGVM na aan het hart ligt.

Gratia Pungu
Attaché bij het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Bestuur Plaatselijke Besturen

gpungu@mrbc.irisnet.be

Bijlage 4. Conclusies door Minister Christian Dupont, 7 maart 2006

Dames en heren,

Een eeuw geleden zei de Zweedse schrijfster Klara Johansson:

'De dag waarop de mannen zich in vraag beginnen stellen als mannen, op die dag zal de mensheid een nieuw tijdperk ingaan.'

De mannen werden zeker en vast in vraag gesteld, en dat is nog steeds zo, door de stemmen van de vrouwen die op een dag zijn opgestaan om te zeggen *'nee, dit is genoeg'*, en door de strijd van de vrouwen die zijn blijven opkomen voor een eindelijk egalitaire samenleving, dit wil zeggen ontdaan van de ondraaglijke onrechtvaardigheden die al millennia lang door het patriarchale model worden meegesleept...

Wat betreft **zichzelf** in vraag stellen, het is pas vanaf de jaren '70 dat de mannen, eerst nog enkelingen, zijn begonnen met het overstijgen van de stereotypen en conditioneringen...

Het is geweten, men wordt niet geboren als man, men wordt het.

Het gaat om een sociale constructie, die zeer vaak als bijzonder statusverhogend wordt gezien omdat ze macht en privileges verleent.

Dit dominante statuut kan gedeeltelijk verklaren waarom vele mannen buiten het debat rond gendergelijkheid zijn gebleven.

In eerste instantie valt er immers veel meer te verliezen dan te winnen in deze evolutie, des te meer omdat het verinnerlijkte marktmodel in het patriarchaat een getrouwe weerspiegeling vindt van de waarden aan de basis ervan: prestatie, hiërarchie, aanbidding van de sterkste...

Wat de mannen van de jaren '70 hebben ontdekt is dat de klassieke mannelijkheid op zijn manier ook een gevangenis is, een besloten ruimte van spanning, frustratie en geweld...

Deelnemen aan de strijd van vrouwen voor gendergelijkheid is voor hen de gelegenheid om zich af te zetten tegen de vervreemding, de conditionering en de competitie die ons door de patriarchale maatschappij en de commerciële sector worden opgelegd...

We zijn echter nog niet toegetreden tot dit 'nieuwe tijdperk', waarover Klara Johansson het had.

Toch werd er een tamelijk grote vooruitgang geboekt.

Onze Grondwet werd herzien om het politieke leven binnen de partijen, de wetgevende vergaderingen en de executieven toegankelijker te maken voor vrouwen.

De Wet, of het Decreet, legt de pariteit mannen-vrouwen op bij de regionale, federale en gemeenteraadsverkiezingen.

België was één van de drijvende krachten van een sterk Europees standpunt tijdens de laatste Conferentie van New York, waar de verworvenheden van de Conferentie van Peking dienden te worden geconsolideerd.

Het concept *gender mainstreaming* werd onlangs bekrachtigd in een voorontwerp van wet dat de dimensie van de gelijkheid mannen/vrouwen integreert in alle politieke en administratieve besluitvormingsprocessen.

Het is een beslissing die ons onder de verst gevorderde landen ter wereld situeert op het vlak van gelijkheid.

De strijd tegen het partnergeweld is niet langer een privézaak; het is een publieke zaak geworden, die tot de fundamentele rechten behoort.

Deze strijd maakt voortaan deel uit van een Nationaal Actieplan bestaande uit 90 maatregelen die alle machtsniveaus aanbelangen.

En om zich ervan te vergewissen dat de vrouwen van vreemde nationaliteit of oorsprong ten volle hun rechten zouden kunnen genieten, hebben we Steunpunten Internationaal Privaatrecht opgericht. Deze steunpunten hebben als taak deze vrouwen tegemoet te komen en hen te informeren over de wetten waarvan ze afhangen inzake huwelijk, echtscheiding, hoederecht over de kinderen, zoals bijvoorbeeld het nieuwe Marokkaanse Familiewetboek (de moudawana).

Enkele van de vele voorbeelden die uiteraard de onrechtvaardigheden niet mogen maskeren die nog steeds bestaan inzake werkgelegenheid, loonverschillen, toegang tot verantwoordelijke banen, verdeling van de huishoudelijke taken, opvoeding van de kinderen, evenwicht tussen beroepsactiviteiten en gezinsactiviteiten, enzovoort.

Deze onrechtvaardigheden en, misschien meer fundamenteel, de hardnekkigheid van de clichés, de kant-en-klare beelden die opnieuw opduiken uit lang vervlogen tijden, kunnen we niet zomaar overwinnen met richtlijnen, aanbevelingen en wetten.

Zonder diepgaande overtuiging van de rechtmatigheid van de op stapel staande veranderingen, zonder concreet engagement van de mannen bij aan de gang zijnde transformaties zal er geen echte wezenlijke vooruitgang worden geboekt.

Enkel als de mannen los raken uit hun onverschilligheid en hun luiheid, stoppen met toeschouwers zijn van een geschiedenis waar van ze zelf geen deel uitmaken, zullen we op een dag kunnen spreken van een 'nieuw tijdperk'.

Een wereld creëren waar het geslacht niet langer een bron is van hiërarchie en dominantie is ook een mannenzaak!

Naast de individuele en collectieve wil, en zoals u het gedurende deze dag hebt aangetoond, moeten er vanzelfsprekend ook specifieke acties voor de mannen worden gevoerd:

- hen andere mogelijkheden aanreiken voor de combinatie van professioneel en privéleven;
- een echte denkoefening over mannelijkheid ontwikkelen gericht op kinderen en jongeren;
- de mannenkwestie uit het academische discours halen en een groter forum geven aan de mannenbewegingen die over deze kwestie nadenken;
Dit 3de type actie werd als een echte noodzaak voorgesteld door Dr Walter Hollstein tijdens een seminarie van de Raad van Europa in juni 1997: is de toestand sindsdien geëvolueerd?)
- iedereen in een 'zichtbare' positie, in een beslissende functie, aanmoedigen om, in zekere zin, 'voorbeelden', 'referenten', te worden.

Het is in dit laatste perspectief dat wij vandaag, aan de vooravond van de Internationale Vrouwendag, ons Charter Mannen voor verandering en de namen van de eerste ondertekenaars ervan onthullen.

Onze wens is dat deze eerste verbintenissen, tegelijk symbolisch en concreet, iedereen in hun kielzog meeslepen die het terugdringen van de onrechtvaardigheden ter harte hebben en een maatschappijmodel in vraag willen stellen dat uiteindelijk niemand gelukkig maakt.

De mannen die ons Charter ondertekenen zijn zich bewust van de inzet van de gendergelijkheid op menselijk, democratisch, cultureel en economisch vlak en engageren zich om er alles aan te doen om een einde te maken aan alle discriminaties met het oog op de bevordering van een echte gelijkheid van vrouwen en mannen in de privé- en de professionele sfeer in alle aspecten van de samenleving.

Mensen, wat hun geslacht ook is, hebben immers het recht om hun persoonlijke capaciteiten te ontwikkelen en beschut tegen opgelegde rollen en vooroordelen keuzes te maken en van een volledige vrijheid te genieten om hun leven in te richten zoals ze zelf willen.

Dames en heren,

Om af te sluiten had ik u graag deelgenoot gemaakt van de fierheid die ik voel om, op federaal niveau, de eerste mannelijke minister te zijn die belast is met de gelijkheid van vrouwen en mannen.

Buiten het persoonlijke aspect heeft deze 'primeur' natuurlijk een symboolwaarde: een symbool dat de tijden mis-

schien echt veranderen en dat het 'nieuwe tijdperk', waar Klara Johansson zo vurig naar wenst, uiteindelijk echt van start is gegaan in het heden.

Tot slot had ik graag de heer Vanvelthoven, Minister van Werk en Informatisering, verzocht om mij te willen vergezellen, zodat wij op onze beurt het Charter kunnen ondertekenen terwijl u achter ons de namen kunt zien van de eersten die zich hebben geëngageerd voor verandering.

Ik nodig ook iedereen die dat nog niet heeft gedaan uit om dit kostbaar document te ondertekenen en aan het onthaal af te geven bij het buitengaan of het te faxen naar het nummer dat vermeld staat.

Ik herhaal dat dit Charter een zaak is van alle mannen en ik hoop dat ze bijzonder talrijk zullen zijn om het 'nieuwe tijdperk' uit te bouwen.

Ik dank u.

Christian Dupont
Minister van Ambtenarenzaken, Maatschappelijke Integratie, Grootstedenbeleid en Gelijke Kansenbeleid

christian.dupont@p-o.be

Bijlage 5. Charter 'Mannen engageren zich voor de gelijkheid van vrouwen en mannen'

De overheid, de media, de privésector en het verenigingsleven hebben de laatste decennia voortdurend aandacht geschonken aan de gelijkheid van vrouwen en mannen, maar men moet toegeven dat het nog vooral een vrouwenzaak is en dat de verantwoordelijkheid voor het vaststellen van ongelijkheid, voor het aanreiken van antwoorden en het toepassen van oplossingen nog te vaak op de schouders van de vrouwen rust.

Voor elke diepgaande en duurzame maatschappelijke verandering is de deelname en het engagement van de hele samenleving noodzakelijk. Het is dus een uitdaging die vrouwen en mannen samen moeten aangaan.

De belangen die op het spel staan van deze noodzakelijke verandering zijn verscheiden:

- een *democratisch* belang, want de plaats die vrouwen in een land bekleden, is een waardemeter van de voortgang van dat land op de weg naar de democratie;
- een *economisch* belang, want de professionele gelijkheid tussen vrouwen en mannen is zowel een factor van sociaal dynamisme als van economische groei;
- een *maatschappelijk* belang, want hoewel de verantwoordelijkheden meer en meer door vrouwen en mannen gedeeld worden, blijft het lage aandeel van de mannen in de huishoudelijke taken, het zorgen voor afhankelijke personen en de opvoeding van de kinderen een belemmering voor de promotie van de vrouw in het openbare leven;
- een *cultureel* belang in de ruime zin, want de vrouwen en de mannen zijn slechts de twee gezichten van dezelfde mensheid;
- een belang *voor de mensheid in haar geheel*, want in een groot aantal landen, en in het bijzonder in de ontwikkelingslanden, zijn de vrouwen een motor voor verandering en modernisering;

In naam van het universele principe van de gelijkheid tussen vrouwen en mannen hebben de mannen die dit Charter ondertekenen, ervoor gekozen zich samen met de vrouwen actief in te zetten voor de bevordering van:

1. de gelijkheid van vrouwen en mannen qua rechten, waardigheid en volwaardig burgerschap;
2. de politieke en maatschappelijke pariteit voor een betere verdeling van sociale, politieke, economische, professionele en privéverantwoordelijkheden tussen vrouwen en mannen;
3. de professionele gelijkheid voor een versterkte bijdrage van de vrouwen aan de economische ontwikkeling, voor een vermindering van de ongelijkheden en het wegwerken van de discriminaties op de arbeidsmarkt;
4. een betere combinatie van privé- en beroepsleven voor een nieuw evenwicht van de maatschappelijke rollen tussen vrouwen en mannen, zowel in het openbare als in het privéleven;
5. de Europese en internationale solidariteit en de Belgische inspanningen voor de fundamentele rechten van vrouwen en de gelijkheid van vrouwen en mannen in de wereld.

Om deze doelstellingen te bereiken, verbinden ze zich ertoe als volgt te werk te gaan:

1. er elke dag op toezien dat er, zowel in het openbare leven (beroeps-, verenigings- of sociaal leven) als in de privélevenssfeer gebroken wordt met de gewoonten, ideeën, vooroordelen en stereotypen die de concrete verwezenlijking van de gelijkheid der geslachten in de weg staan;
2. systematisch strijden tegen geweld gepleegd op vrouwen;
3. de sensibilisering van alle actoren (m/v) met wie ze in contact treden;
4. het opstellen van diagnoses over de respectieve situatie van vrouwen en mannen in al hun actiedomeinen;

5. alle concrete acties voor de bevordering van de gelijkheid tussen vrouwen en mannen integreren in hun actie-domeinen; deze acties gaan gepaard met gekwantificeerde doelstellingen om de vooruitgang te meten;
6. de regelmatige evaluatie van de gevoerde acties met het oog op de bevordering van de gelijkheid tussen vrouwen en mannen.

Deze tekst is vrij geïnspireerd op het *Charter voor de gelijkheid – Frankrijk zet zich in voor de gelijkheid van vrouwen en mannen*, een document dat door de Franse Regering werd opgesteld in maart 2004.

Om toe te treden tot dit charter en zich in te zetten voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, verzoek ik u dit charter ondertekend per fax terug te sturen naar het nummer 02/233.40.32.
Het Charter kan eveneens worden gedownload op de site van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen: www.igvm.fgov.be en per mail worden verstuurd naar gelijkheid.manvrouw@meta.fgov.be

